ТРАДИЦИИ И ПАМЕТ

Том 1

Ромската сватба във Великотърновско

КНИГАТА СЕ ИЗДАВА С ПОМОЩТА НА

Фондация „Отворено общество“ – София

и

Център за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“ – Велико Търново

© Деян Колев – съставител, 2003
e-mail: deyankolev@dir.bg
© Теодора Крумова – съставител, 2003
e-mail: t_krumova@dir.bg
© Авторски колектив – 2003
ISBN 954-8324-01-6

За корицата са използвани снимки от: ромска сватба от гр. Златарица, 1969 г.; сватбен ритуал „кьносване“ при ромите-музиканти от гр. Златарица; сватбен ритуал „ракийница“ при ромите-музиканти от гр. Златарица

ТРАДИЦИИ И ПАМЕТ

ТОМ 1

Ромската сватба
във Великотърновско

СЪСТАВИТЕЛИ
Деян Колев
Теодора Крумова

АСТАРТА
Велико Търново
2003

Съдържание

Ромите във Великотърновско и техните традиции
(*вместо увод*) 7

СТРАНИЦИ ОТ ИСТОРИЯТА НА РОМИТЕ ВЪВ ВЕЛИКОТЪРНОВСКО

Деян Колев, Теодора Крумова. **Първите ромски заселвания на Балканския полуостров** 11

Деян Колев. **„Внезапната смърт“ на общностите от хорохане-ромà в Търновско от края на 19 и началото на 20 век** 19
ПРИЛОЖЕНИЕ 1 35
ПРИЛОЖЕНИЕ 2. Разказ на Кирил Асенов за идентичността на милета 39

СВАТБЕНИ ОБИЧАИ НА РОМИТЕ ВЪВ ВЕЛИКОТЪРНОВСКО

Сребрина Колева. **Сватбата при бургуджиите от с. Камен** 41
ПРИЛОЖЕНИЕ. Разказ на Гергина Миланова Данаилова и Гергина Димитрова Димитрова за сватбените обичаи на бургуджиите от с. Камен 49

Деян Колев. **Калдарашката сватба във Великотърновско** 51
ПРИЛОЖЕНИЕ 1. Разказ на Янко Методиев за сватбените обичаи на бакърджиите от с. Кардам, Поповско 66
ПРИЛОЖЕНИЕ 2. Разказ на Георги Яков за сватбените обичаи на калдарашите-гребенари от гр. Дряново 67
ПРИЛОЖЕНИЕ 3. Разказ на Йована Методиева за сватбените обичаи на бакърджиите от с. Кардам, Поповско 70

Мита Христова, Деян Колев. **Сватбата при рударите в гр. Златарица** 73

Мита Христова. **Сватбени обичаи при ромите-музиканти от гр. Златарица** 82
ПРИЛОЖЕНИЕ. Сватбите при ромите-музиканти в миналото, разказани от Мита Гагова и Марийка Радева от гр. Златарица 89

Деян Колев. **Сватбени обичаи на т. нар. „турски цигани“ във Великотърновска област** 92
ПРИЛОЖЕНИЕ 1. Разказ на Васил Спасов за сватбените обичаи на хорохане-рома от с. Водолей 101
ПРИЛОЖЕНИЕ 2. Описание на сватба при миллета в с. Балван .. 103
Славка Янакиева. **Годежът и сватбените обичаи на хорохане-ромà от гр. Стражица** 105
Борис Сапунов, Лилия Каменова. **Сватбите при турските цигани от с. Кесарево** 109
Росен Асенов. **Ромските сватби в Северозападна България** 112

ИЗ ФОЛКЛОРА НА РОМИТЕ

Трайко Петровски. **Съвременно състояние на ромския фолклор в Кратово и Кратовско, Македония** (Фолклористки и етнографски изследвания) 115
Теодора Крумова. **Дръндарите или ромите-музиканти: между християнството и исляма в балканския етнокултурен контекст** 119
ПРИЛОЖЕНИЯ 128
Сватбени и любовни песни на ромите-музиканти от гр. Златарица *(записала Мита Христова)* 130

СВАТБЕНИ ОБИЧАИ ПРИ БЪЛГАРИ И ТУРЦИ

Виолета Стойчева. **Сватбени обичаи при турците** 135
Кина Котларска. **Традиционната българска сватба** 151
Данни за авторите 165
Списък на информаторите 167

Ромите във Великотърновско и техните традиции

(вместо увод)

Настоящият сборник е резултат от реализацията на проект „Създаване на ромски самодейни ансамбли и групи“ на Център за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“, финансиран от Програма „Рома“ на Фондация „Отворено общество“ – София. В него е включен етнографски материал, събран по време на теренни обхождания на различни селища от Великотърновска област през периода юни–август 2002 г. Поместени са и статии, обобщаващи и анализиращи събрания материал.

Авторите на сборника са хора на различна възраст, с различна професия и различен етнически произход. Това, което ги обедини, беше интересът към историята, традициите и обичаите на различните ромски общности и групи във Великотърновска област. Както и увереността, че опазването и популяризирането на ромската култура е задача не само на ромската общност, но и на цялото българско общество.

Едва ли ще кажем нещо ново и неизвестно с твърдението, че като цяло традициите и обичаите на ромите в България са непознати както за широкия кръг от „четящи“ българи, така и за изкушените академично етнолози, фолклористи и историци. В последно време на ромска тема се издават множество заглавия, но огромният процент от тях са „джипси-индустрия“ (по сполучливия израз на Е. Марушиакова и В. Попов). Качеството им е съмнително, новата информация – оскъдна / липсваща. Слава Богу, през последните 10 години се появиха и сериозни издания, които поставиха истинското начало на българската ромология (циганология). Имам предвид книгите на Е. Марушиакова и В. Попов, Й. Нунев, Хр. Кючюков и др. Имам предвид също така и 6-те тома „Studii Romani“ (под редакцията на Е. Марушиакова и В. Попов), в които

публикуваха множество изследователи, отпили от ромската фолклорна магия.

За съжаление, сериозните изследвания все още не са слезли в отделните региони. А там – в конкретния регион, село и махала, все още мъждукат въгленитe на живото ромско фолклорно богатство, неоткрити и пазещи своите тайни. Всеки атом е една цяла Вселена...

Настоящият сборник има претенцията да въведе читателя в сложната и противоречива вселена на ромите от Великотърновски регион. За да не бъде той механична съвкупност от разнородни статии, авторите решиха да обединят усилията си около една тема – сватбата и сватбените обичаи при различните ромски групи в региона. Разбира се, в сборника са включени и статии, свързани със заселването на ромите на Балканите и конкретно – във Великотърновско, както и с промяната на самосъзнанието и идентичността на отделните ромски групи. Това е неминуемо, защото нито един културен феномен (дори той да съдържа такова смислово и символно богатство като сватбените обичаи) не може да бъде разбран без цялостния контекст на конкретното битие на съответната общност. От друга страна в сборника са включени и статии за традиционните българска и турска сватба. Без тях изследването би било непълно и едностранчиво, доколкото в ромските обичаи и традиции са вплетени множество български и турски елементи: закономерен факт от вековното балканско съжителство на етноси и религии.

Сборникът е в съзвучие с другите книги, издадени през 2001 и 2002 г. от Център за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“[1]. Общата идея на всички тези издания е да се опише и популяризира ромското фолклорно богатство, да се изведат приликите между традициите и обичаите на всички етноси, живеещи по българските земи, да се обосноват иначе абстрактните морални категории търпимост, толерантност, уважение и братство.

Един сборник в никакъв случай не може да изчерпи тема като сватбените обичаи на ромите във Великотърновска област. Но може да бъде едно добро начало за сериозен научен и научноизсле-

дователски анализ. Дай, Боже, нашата книга да подтикне и други да тръгнат по нашия път!

Накрая искаме персонално да благодарим на всички, които ни приеха с доверие и разказаха своите спомени, за да може книгата да стане факт!

БЕЛЕЖКИ

[1] Това са именно:

Колев, Д. 2001. Фолклор на ромите в Централна България. В. Търново, Faber.

Колев, Д., Т. Крумова, Ст. Йорданов. 2002. Приказки, предания и песни на ромите от Централна България. В. Търново, Faber.

Колев, Д. 2002. Календарни празници на ромите в Централна България. В. Търново, Faber.

Крумова, Т. 2002. Богатството на циганина (Приказки на ромите от Североизточна България). В. Търново, Faber.

Крумова, Т., Д. Колев. 2002. Разкази и памет. В. Търново, Faber.

Колев, Д., Т. Крумова. 2002. Книга за учителя по ромски фолклор. В. Търново, Faber.

Кръстева, А., Д. Колев, Т. Крумова. 2002. Вълшебни страници от ромския фолклор (Учебно помагало за учениците от 2 до 7 клас). В. Търново, Faber.

СТРАНИЦИ ОТ ИСТОРИЯТА НА РОМИТЕ ВЪВ ВЕЛИКОТЪРНОВСКО

Първите ромски заселвания на Балканския полуостров

Деян Колев
Теодора Крумова

Ромите са потомци на различни племена, етнически и социални общности, преселили се от Индия в Европа и оттам по целия свят. През различните исторически епохи са били наричани с различни имена: „Bohemians“ (във Франция), „Heydens“ (в Холандия) и др. Най-широко разпространение са получили названията „египтяни“ („Gypsy“ в английския език, „Gitanos“ в испанския език и др.) и „цигани“ („Zigeuner“ в немския език, „Ziganes“ във френския език, „Цыгани“ в руския език). „Ром“ и „ромà“ е самоназвание на повечето цигани, утвърдено като единствено самоназвание на Първия конгрес на организацията Romani Union през 1971 г.

До края на XVIII век в европейската наука е господствало схващането за египетския произход на ромите. То е било широко разпространено и сред самите роми – при своето навлизане в Западна Европа те са се представяли като „князе на Малък Египет“, потомци на египетски християни и т.н.[1] Техният индийски произ-

[1] В България ромите са застъпвали хипотезата за своя египетски произход чак до средата на XX в. Това е отразено в множество техни легенди и предания, записани от Найден Шайтанов, Цани Гинчев и др. (виж: Марушиакова, Попов 1994).

ход е доказан на базата на лингвистични изследвания (сравнение между ромския език романес, древноиндийския език санскрит и някои съвременни индийски езици) от Х. М. Г. Грелман през 1783 г. в знаменития му труд „Циганите. Един исторически опит върху начина на живот, състоянието, обичаите и съдбата на този народ в Европа заедно с техния произход“[2].

Повечето историци локализират прародината на ромите в Северозападна Индия в областта Пенджаб. Началото на първите цигански миграции може да бъде отнесено към V – VI в. и е свързано с нашествията на хуните-ефталити (т. нар. бели хуни) в Индия. Тези нашествия довеждат до падане на Гуптската династия, разпад на империята, упадък в селското стопанство, глад и епидемии. Втори тласък на нови цигански миграции дават нашествията на арабите в областта Синдх през VIII в.

Първите исторически извори, описващи цигански миграции са сведенията на арабския историк Хамза от Исфатан и на персийския поет Фирдоуси. Те споменават, че по времето на шах Бахрам-Гур (420 – 438 г.) в Персия били заселени от Индия 12 000 музиканти (зоти или лури), които в последствие били изгонени на запад от империята.

Обособяването на ромския език като самостоятелен започва през VI-VII в., когато ромите странстват по земите на днешните Пакистан, Афганистан и Иран. Достигайки Северна Месо-

---

И до днес една от най-разпространените сред всички ромски групи в България легенда е за ромския цар Фараон, който господствал в Египет (виж: Крумова 2002:107-108; Нунев 2000: 24-25; Колев 2001: 87). В нашата полева работа многократно сме срещали роми, които са споделяли, че макар да знаят за индийския произход на циганите, те смятат, че след Индия техните предци са живяли дълго време в Египет.

[2] Преди творчеството на Грелман са съществували отделни „податки“ за индийския произход на ромите, но на тях не е било обръщано сериозно внимание. Напр. в хроника на Форли от 1422 г. е записано, че според самите роми те идват от Индия. През 1763 г. богослова Щефан Вали от Кумарно публикува дописка във вестник „Wiener Anzeigen“, в която разказва как записал 1000 думи от свои състуденти – индийски брахмани (говорещи санскрит) и как впоследствие циганите от родния му град се досетили за значението на повечето от тези думи. Значението на тази дописка е голямо, доколкото именно тя подтикнала Грелман да реализира лингвистичните си изследвания.

потамия и източните граници на Византийската империя, циганите се разделят на три миграционни потока, наричани от лингвистите Дом, Лом и Ром (според думата, която използват за „мъж, човек"). Циганите от първия поток, Дом, поели на юг към Сирия и Палестина, а оттам – към Египет и Северна Африка. Циганите от втория поток, Лом, се насочили на север и достигнали Задкавказието (днешните Армения и Грузия). Циганите от най-големия миграционен поток, Ром, навлезли в малоазийската част на Византийската империя, откъдето се заселили на Балканите. След дълъг престой от поне 4-5 века на Балканите, именно тези цигани (роми) мигрирали в Централна и Западна Европа.

По всяка вероятност първите заселвания на роми във Византия (включително и на балканските ѝ територии) датират в периода между IX – XI в. Проблеми пред по-точното определяне на първите ромски заселвания са малобройността на историческите извори и несигурността на имената, с които византийските историци са назовавали ромите. В повечето извори ромите са наричани „athingani" – „езичници" (виж: Кенрик 2001: 55). Но не е ясно дали това име е било отнасяно от самото начало към ромите. Съществува мнение, че първоначално „ athingani" са били наричани членовете на манихейска секта, които се занимавали с гадателство и магия. Впоследствие името е било прехвърлено върху ромите поради сходство в основните занимания.

Първите сведения за athingani във Византия са от началото на IX в. В Хронографията на Теофан Изповедник се говори за athingani, живеещи в гр. Аморий (областта Фригия) и за приятелството на император Никифор I Геник (802-811 г.) с athingani-те. Те се занимавали с магия и помогнали на императора да потуши въстанието на Варда от 803 г. В резултат на това Никифор им разрешил да пътуват свободно из цялата империя и да се заселят в Тракия около град Филипополис (Пловдив).

В житието на Св. Атаназия от Егина (началото на X в.) се споменава, че по време на глад тя раздавала храна на чужденците athingani.

В житието на Св. Георги от Атон се разказва, че през 1054 г. в Константинопол пристигнала голяма група athingani от Самария. Те нямали постоянна работа, скитали из града и се занимавали с пред-

сказателство и магия. До скоро повечето цигановлози смятаха, че именно в този извор за първи път името „ athingani“ се отнася със сигурност към предците на днешните роми – схващане, което е изказал още през XIX в. Франц Миклошич. Но днес, в светлината на новите лингвистични изследвания, все повече се утвърждава схващането, че името „ athingani“ от самото начало визира циганите.

През XII – XIII в. сведенията за athingani във византийските хроники са многобройни и навсякъде като основно тяхно занимание се сочи магията и предсказанието, поради което отношението към тях е подчертано негативно.

От този период датират и първите сведения на западни историци, преминаващи през Балканите, в които се визират ромите. Францисканският монах Симеон Симеонис споменава, че през 1322 г. видял роби, произхождащи от „дунавските земи“, които били черни като „индийци“. Пак той говори за „потомци на Хам“, които срещнал на остров Крит. Те живеели в черни шатри и пещери и не оставали повече от тридесет дни на едно място. Лудолфус де Сутхайм пише през 1350 г. за „мандополити“ на п-в Пелопонес, които говорели на свой, неразбираем за другите, език.

В изворите от XIV – XV в. освен „athingani“, започва да се използва и названието „египтяни“, като понякога се прави разлика между двете групи. Например в документацията на константинополския патриарх Григориос II Киприос (1283-1289 г.) се говори за даньците, които трябва да бъдат събирани от египтяните и циганите (т.е. двете групи се схващат като различни) (виж: Марушиакова, Попов, 2000: 17). Въпреки това, според сведенията athingani-те и египтяните имали едни и същи занаяти и били третирани по един и същи начин.

Анализирайки историческите извори до XV в., българските цигановлози Елена Марушиакова и Веселин Попов очертават следната схема на ромското заселване на Балканите. Първата вълна роми (т. нар. athingani) преминава на европейска територия през Константинопол след IX – XI в. Athingani-те заселват европейските части на Византия, България, Сърбия, Черна гора, Босна, Влашко и Молдова. Втората ромска вълна – т. нар. египтяни, се заселва през XIII – XIV в. в областта „Малък Египет“ и едва след известно време по другите

части на Балканите (днешните Северна Гърция, Македония, Албания, южните части на България и Сърбия). Историците локализират „Малък Египет“ в Пелопонес или в Антиохия (дн. Анталия). Потомци на ромите от втората вълна по всяка вероятност са циганите-агупти (в България), егюпци (в Македония и Южна Сърбия), гифти (в Гърция) и йевги (в Албания). И четирите етнонима произлизат от думата „египтяни“, а циганите от тези групи рязко отличават себе си от другите цигани на Балканите (виж: Марушиакова, Попов 2000: 19-20). Нашето мнение е, че макар тази хипотеза да изглежда доста вероятна, тя все още далеч не е доказана. Вярно е, че в някои византийски извори се прави разлика между „египтяни“ и „цигани“, но в повечето други извори такава разлика няма. Освен това в западноевропейските извори от XV в., когато започва масовото заселване на роми в Централна и Западна Европа, разлика между „египтяни“ и „цигани“ също не се прави.

От друга страна, изворите не правят никаква разлика в занаятите и дейностите, упражнявани от „цигани“ и „египтяни“. Ако приемем, че това са две различни вълни заселници, би трябвало разликата в това отношение да е голяма.

Що се отнася до днешните агупти, егюпци, йевги и гифти, те не са изключение на Балканите. До средата на XX в. всички цигани в България са се смятали за „египтяни“, както бе посочено погоре. Малобройността на историческите извори, отнасящи се до първите ромски заселвания, както и фактът, че те винаги са писани от Другите, пречат да се докаже категорично хипотезата за двете вълни – атциганската и египетската.

В културно отношение ромите са се отличавали съществено от всички други етноси, живеещи на Балканите по език, религия, занаяти и начин на живот.

Всички византийски и западни историци, споменаващи за athingani, посочват, че те говорели „свой, неразбираем за другите език“. По всяка вероятност той е бил най-близък до диалектите от т. нар. „страта I“, говорени днес от ромите-йерлии, дрындари и сепетчии. Речникът на тези диалекти съдържа най-много думи с индийски (санскритски) корен в сравнение с речника на всички други ромски диалекти.

Първите ромски заселници се отличавали и по своята специфична религиозност. Те лесно възприемали вярванията на околното население (или поне най-важните елементи от тях) без да навлизат в дълбочината на теологичните концепции. Първите дошли във Византия роми изповядвали зороастризъм или манихейство и затова били наричани „езичници athinganі". В последствие те възприели православното християнство, като по думите на Теофан Изповедник единственото християнско в тях било, че се кръщават, но по всичко друго приличали на езичници. Същността на ромската религиозност векове наред останала непроменена. Тя се концентрирала в магьосничество, предсказания, хиромантия и други подобни практики.

Ромите се характеризирали и със свой специфичен начин на живот – те извършвали дейности, които се консумирали не от други роми, а от други (етнически и социални) групи население на Балканите. Продуктите от основните занаяти на ромите – магии, ковашки услуги, производство на метални съдове, обувки и т.н. били предназначени изцяло за Другите. Поради тази причина ромите винаги се придвижвали на неголеми групи и никога не заселвали някоя област, така че да бъдат мнозинство от населението. Също поради тази причина те предпочитали чергарството пред уседналия живот, доколкото то им предоставяло по-добри възможности за реализация на продуктите на техния труд.

В резултат на това първите сведения за athinganі във Византия са винаги от градовете – Константинопол, Аморium и др. Всички извори от този етап на заселването отбелязват и чергарския начин на живот на athinganі-те – те се появяват неизвестно откъде, престояват в градовете известно време (докато консуматорите на тяхната продукция се свършат) и заминават в неизвестна посока. По този начин те за кратко време изминават огромни разстояния. Например в хрониката на Никифор Григора се говори за група „египетски акробати", която пристигнала в Константинопол след дълго турне в Близкия изток, обиколила дворовете на много местни владетели в Тракия и Македония, изнасяла представления пред краля на Сърбия Стефан Дечански и след това достигнала чак до Испания.

Впоследствие започва постепенното усядане на ромите, като това води до известна промяна в упражняваните от тях занаяти и в някои характеристики на културата, като религиозността. Ако в изворите от IX – XII в. ромите се описват преди всичко като магьосници, то в изворите от XIII – XV в. те са основно занаятчии, търговци и музиканти. Например в градските регистри на Рагуза (дн. Дубровник) от 1362 г. се споменава за „египтяни", изработващи кожени ремъци; между 1387 – 1397 г. в Загреб са регистрирани няколко десетки цигани, занимаващи се с месарство и търговия; за цигани – музиканти в Дубровник през XV в. се говори в множество извори и т. н. Усядането и по-редовните контакти с околното население способстват за по-дълбокото усвояване на ортодоксалното християнство от ромите. През XIV – XV в. вече рядко се говори за техни „езически" практики.

През XIV – XV в. изворите отбелязват и първите трайни цигански поселения – т.е. населени места, в които живеят второ или трето поколение роми. Например през 1384 г. Николо Фрескобалди споменава за „ромнити", живеещи до град Модон (дн. Метони – Пелопонес). През 1483 г. Бернард фон Брайденбах пише за 300 къщи на цигани – обущари в Модон. През 1495 г. има сведения за 200 цигански бараки и т. н. Трайни цигански поселения се създават на още много други места – например край гр. Науплиа, на о-в Корфу и т. н. Те винаги са в непосредствена близост до големите градове, където са основните консуматори на стоките, произвеждани от ромите. В тези поселища ромите са упражнявали различни занаяти – ковачество, обущарство и т. н. Няма сведения големи групи от тях да са били заети със земеделие.

За да стимулира трайното усядане на ромите-занаятчии, венецианската управа на владените от Венеция балкански земи започва да дава вътрешна автономия на уседналите роми. Например през 1375 г. на о-в Корфу се създава „феодум ациганорум", който просъществува чак до XIX в. Включените в него цигани се занимавали с ковачество и производство на котли. Те се подчинявали само на своя „барон" и плащали данъци единствено на него. Подобна автономия била дадена и на циганите в Науплиа и т. н.

През този период за усядането на ромите допринася и практиката те да бъдат закрепостявани към големите православни манастири, където те извършвали помощни занаятчийски услуги. Така например през 1348 г. сръбският крал Стефан Душан дарил на манастира „Св. Архангел Михаил и Гаврил" в Призрен много семейства „цингарие", които да изработват подкови и седла за нуждите на манастира. Тази практика придобива особено голям обхват в княжествата Влашко и Молдова, където ромите се даряват не само на манастирите, но и на отделни боляри и се даряват не като крепостно население, а като роби. Например през 1385 г. влашкият войвода дарява 40 ромски семейства на манастира „Св. Богородица" в Тисмана, през 1387 г. новият войвода Йон Мирча дарява на манастира в Гозия 300 семейства и т.н. По този начин във Влашко и Молдова се оформя практиката всички роми да бъдат превръщани в роби. Робството на ромите в тези две княжества е отменено едва през 1864 г.

Така в края на XIV – нач. на XV в. на Балканите съществували три групи роми: уседнали занаятчии, живеещи край големите градове; крепостни селяни и занаятчии, закрепостени към манастирите (във Влашко и Молдова те били роби) и чергари. Османското нашествие и свързаните с него унищожаване на градове и манастири, както и новата вълна роми, дошли с турците на Балканите разрушили това статукво. Това станало причина през XV в. големи групи роми да поемат към Централна и Западна Европа.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

Кенрик, Д. 2001. Циганите. Исторически речник. София, Отечество.

Колев, Д. 2001. Фолклор на ромите в Централна България. В. Търново, Faber.

Крумова, Т. 2002. Богатството на циганина. В. Търново, Faber.

Лиежоа, Ж.-П. 1999. Роми, Цигани, Чергари. София, Литавра.

Марушиакова, Е., В. Попов. 1993. Циганите в България. София, „Клуб 90".

Марушиакова, Е., В. Попов. (съст.) 1994. Студии Романи. Том I. София, „Клуб 90".

Марушиакова, Е., В. Попов. 2000. Циганите в Османската империя. София, Литавра.

Нунев, Й. 2000. Ромски приказки. София, Стигмати.

„Внезапната смърт“ на общностите от хорохане-ромà в Търновско от края на XIX и началото на XX век

Деян Колев

Проблемът с т. нар. „преферирано самосъзнание“ при ромите не е специфичен само за България, а за цяла Европа. В резултат на ред причини (предразсъдъците спрямо „циганите“ са само една от тях) голяма част от ромите предпочитат да прикриват своя произход и да декларират друга, по-различна етническа принадлежност. Много често този процес е съпътстван или последван от приемането на чужд, неромски език, празнично-обредна система, обичаи и дори от съществени промени в мирогледа. Обичайно етносите, чиито език и култура се стремят да възприемат ромите с преферирано самосъзнание се отнасят враждебно към „теофаните“ и отказват да признаят „новите цигани“ за част от своята етническа общност. Затова нерядко следствие от всичко посочено е аномирането и акултурирането на голяма част от ромските семейства – те се откъсват от традиционните ромски морал и култура, а в същото време не успяват да се приобщят към новите.

Обичайно преферираното самосъзнание при ромите е насочено към официалния език на държавата, в която живеят и към господстващия в нея етнос. Така напр. голяма част от румънските роми са с преферирано румънско самосъзнание и с румънски език, немалки части от унгарските роми говорят унгарски и се декларират като „унгарци“ на преброяванията и т. н. Но на Балканите се срещат и други варианти на преферирано самосъзнание – „принадлежност“ към съвършено нова, несъществуваща никъде другаде общност или „принадлежност“ към друго малцинство, живеещо в съответната държава. Пример за първия вариант са т. нар. „египци“ в Македония и Косово, които извеждат потеклото си от строителите на пирамидите (Marushiakova, Popov 2001: 29),

части от т. нар. „уста-милет“ в Североизточна България, които смятат, че произхождат от афганистанско племе или дори от рода на Мохамед (Marushiakova, Popov 2001: 39-40) и др. Пример за втория вариант е албанеенето на части от ромите-мюсюлмани в Македония и Косово, както и турчеенето на ромите-мюсюлмани в България.

Ромите с преферирано самосъзнание в България са около половината от цялата ромска общност. По мнение на множество изследователи циганите в България са между 700 000 и 800 000 (Лиежоа 1999: 35), докато на преброяването от 2001 г. като такива са се записали 366 000. Предполага се, че около 200 000 роми са декларирали турско самосъзнание, 100 000 – българско и 70 000 – влашко самосъзнание.

Великотърновска област е със сравнително немногобройно ромско население. За сметка на това в региона са представени всички големи ромски общности – ерлии, калдараши и рудари – с повечето от своите групови и подгрупови разклонения. Областта е на едно от първите места в България по процент на ромите с преферирано самосъзнание. Съгласно преброяване, извършено от органите на МВР през 1989 г. за нуждите на „възродителния процес“, като цигани във Великотърновска област са записани 20 880 души (Марушиакова, Попов 1993: 93). Три години по-късно на националното „Преброяване на населението и жилищния фонд към 4.12.1992 г.“ като роми са се самоопределили едва 2750 души, т. е. около 80% от циганите във Великотърновско са с преферирано (най-вече турско) самосъзнание.

Турчеенето на ромите-мюсюлмани (по обясними причини този процес обхваща само ромите-мюсюлмани, т. нар. хорохане-ромà) във Великотърновско е продължителен и неоднозначен процес. Той започва още по времето на Османската империя, но добива особен размах след Освобождението и свързаното с него изселване на повечето етнически турци. Именно тогава, в края на XIX и началото на XX в., настъпва „внезапна смърт“ на местните общности от хорохане-ромà, които масово възприемат турски език и самосъзнание и преминават към групата на т.нар. „милет“. Нова сила този процес придобива през 80-те и началото на 90-те години на XX в.

За съжаление източниците, чрез които можем да съдим за развитието на посочения по-горе процес са твърде ограничени. Той е останал встрани от вниманието на историци, етнолози и социолози, не му е обърнала нужното внимание и тогавашната преса. Единствените извори, по които можем да си съставим някаква, макар и бегла представа, са данните от преброяванията на населението в Княжество България (впоследствие – Царство България).

Цел на изследването: Целта на настоящото изследване е да се изгради хипотеза за обхвата и механизмите на турчеенето сред ромите-мюсюлмани в Търновско през края на XIX и началото на XX в., базирайки се на данните от преброявянията на населението.

„Хорохане-ромà“ и „миллет“: Преди това е нужно да направим едно терминологично уточнение. Добре известно е, че ромите в България, както и в целия свят, са „междугрупова етническа общност“ (Марушиакова, Попов 1993: 60), т. е. „циганската общност е по-особена общност, състояща се от групи, всяка от които по отделно носи също характеристиките на етническа общност“ (Марушиакова, Попов 1993: 63) Част от големите ромски групи в България са с изцяло преферирано самосъзнание – например копанарите и мечкарите, които са с влашко самосъзнание.

Груповите различия в рамките на голямата ромска общност не бива да се абсолютизират и преувеличават. В по-голямата си част те се дължат на стеченията на историческите обстоятелства: занаят, който групата е упражнявала в миналото, начин на живот (уседнал или чергарски), местоживеене и т. н. По обясними причини тези различия днес стават все по-малко значими и отстъпват място на общия светоглед, език (макар и с множество диалекти), начин на живот. Но различията не бива да бъдат и подценявани, доколкото са определяли (а в известен смисъл – продължават да определят) живота на конкретния човек. Често отделните групи празнуват различни календарни празници (напр. дрындарите празнуват Башнувден, който не се отбелязва от никоя друга ромска група), имат специфични обичаи, а понякога говорят и на различен език, какъвто е случаят с рударите.

Когато говорим за „турчеене“ на ромите-мюсюлмани имаме предвид процес, при който те преминават от групата „хорохане-ромà“ в групата на „миллета“. Т. е. моето мнение е, че не става дума за напускане на циганската общност като цяло и преминаване в общността на етническите турци. Последното е възможно само в единични случаи, когато се „турчеят“ отделни роми – обикновено живеещи сред етнически турци или сключили брак с такива. Тогава е възможно тези отделни роми да се вплетат във веригата от взаимоотношения на местната турска общност, да възприемат турската култура и традиционен морал и така да се интегрират успешно в турския етнос. Именно тогава и само тогава общността на турците е склонна да приеме (кога с повече резерви, кога с по-малко) „новодошлия“ . Но когато се „турчее“ цялата местна ромска общност, не е удачно да се говори, че тя се превръща в „турска“. Смяната на самосъзнанието и езика все още не означава смяна на етническата принадлежност, доколкото тя е далеч по-сложен феномен. Турчеещите се общности от роми-мюсюлмани не стават турци, доколкото те не напускат своята местна групова обособеност и запазват начин на живот, мироглед и още ред други неща. Освен това по правило етническите турци категорично отказват да приемат „новодошлите“ и ги отграничават от себе си.

Наричаме „хорохане-ромà“ ромите-мюсюлмани, които говорят романес и имат ромско самосъзнание. Наричаме „миллет“ ромите-мюсюлмани, които говорят турски език и имат преферирано турско самосъзнание. Двете групи имат сходна социална организация, сходни правила за отношения между членовете на групата, почти еднакви (или напълно еднакви) семейни обичаи, сходен мироглед и начин на живот. Не е без значение, че членовете на двете групи имат напълно еднакви, подчертано индийски антропологични белези, по което се различават отчасти от някои други ромски групи (като калдарашите и рударите) и напълно от другите етноси, живеещи по българските земи – българи и турци.

Обичайно хорохане-ромà изповядват синкретизиъм между ислям и християнство. Въпреки превеса на ислямските представи и традиции, те празнуват не само двата Байрама, но също така

големите християнски празници – Васильовден (Банго Васили), Игнажден (Полеза), Великден (Патраги), Гергьовден (Ерделез) и т.н. Ислямът на хорохане-ромà е на подчертано битово ниво, изключително толерантен и лишен от фанатизъм.

Поради желанието си да се отъждествят с турския етнос, ромите от групата на миллета са сравнително последователни мюсюлмани. При тях християнските празници или не се отбелязват или се отбелязват с много малка част от традиционния ромски празничен церемониал. Думата „миллет“ може да бъде преведена като „религиозна или етническа общност“. Тя се е превърнала в самоназвание на турчеещите се общности от роми-мюсюлмани, защото те самите не желаят да се наричат „ромà“, но околното турско или българско население категорично отказва да ги нарече „турци“. Част от турчеещите се роми понякога са склонни (особено в по-тесен семеен кръг) да се нарекат „цигани“, но не и „роми“.

В групата на хорохане-ромà има множество подгрупи – напр. кошничари, калайджии, дрындари и др. Принципът, по който протича подгруповото разделение, обикновено е традиционният занаят в миналото. Но тъй като подгрупите са водели сравнително затворен начин на живот (липсвал е чест контакт помежду им, рядкост са били смесените бракове и т. н.) към това са се добавили и различия в част от обичаите, във фолклора и дори в езика. Например т. нар. „дрындари“ (самите те се определят като „музиканти“) са единствената ромска група, която празнува Петльовден (Башнувден или Ихтимя) като самостоятелен празник на 2 февруари (Колев 2002: 43-47, 68-69). Също само дрындарите имат цял цикъл приказки и легенди, свързани с „ромския цар Шибил“ (Колев, Крумова, Йорданов 2002: 179-181). Езикът, който говорят дрындарите, е обособен като отделен, дрындарски диалект на романес, различаващ се от ерлийския диалект (както и от другите диалекти).

В групата на миллета също са запазени съответните подгрупови разделения по професионален принцип, като разликата е, че техните наименования са на турски език. Също така съществува и едно по-голямо разделение на „чаралò миллет“ и „устà миллет“. И в двете подгрупи се говори турски език, но при „чаралò миллет“

има множество запазени ромски думи, докато при „устà миллет“ – остатъци от романес няма.

Преброяванията на населението: Добре известно е, че през първите векове на своето съществуване Османската империя е поддържала стриктни и добре оформени (за онова време) данъчни регистри. През XVIII и XIX в. тази практика продължава, макар че поради перманентната криза в империята (кърджалийски движения, сепаратизъм от страна на регионалните феодали, бунтове и т. н.) регистрите не са така обхватни и монолитни. Данъчните регистри са един от най-важните извори, по който може да се съди за числеността и положението на циганите в империята. Въпреки че цялото население е било разделено в две големи групи – „правоверни“ и „рая“, то „циганите притежават свой, доста специфичен статут, който заема двойнствено положение, без да се вписва в тези две основни категории. Циганите се обособяват по етнически принцип (нещо твърде рядко за законите на Османската империя)...“ (Марушиакова, Попов 1993: 79).

Двойнственото положение на ромите се е изразявало в това, че независимо дали са били християни или мюсюлмани те са плащали *харач* (въпреки че размерът му е бил различен за ромите-мюсюлмани и ромите-християни). От друга страна от данък са били освобождавани някои групи роми – основно тези, които са обслужвали армията. Но независимо дали са плащали *харач* и в какъв размер е бил той, циганите са оставали отделна категория и не е било допустимо тяхното смесване с „правоверните“. От тази гледна точка данъчните регистри биха били много добър извор, ако се проследява реалното състояние на общностите от хороxане-ромà.

Но за съжаление в случая с Великотърновски регион не бихме могли да ползваме запазени данъчни регистри от XIX в., за да установим къде са били ситуирани общности от турски цигани и кога е започнал процесът на турчеене сред тях. Причината е, че в голямата си част тези регистри са били унищожени през първите седмици след освобождението на Търново. В една от големите търновски джамии – Крошумли-джамията се е съхранявала голяма тур-

ска библиотека, за която се е грижел специален ходжа. По данни на съвременници от последните години на османското управление по българските земи „Тука (в Крошумли-жамията – б. м. Д. К.) се съхраняваше една от големите турски библиотеки с голям брой ценни книги... По разказите на турци част от тези книги са били с религиозно съдържание, част са били с историческо. Между последните е имало и такива, в които са били изложени събитията от самото завладяване на Търново от турците до изгонването им... След идването на русите няколко седмици подред се изнасяха книги от това съкровище и, като турски, късаха се по улицата или се продаваха на бакалите за овиване на пипер, маслини и др." (Пътеводител..., 1907: 24)

В резултат на казаното по-горе като най-ранни източници по интересуващия ни въпрос можем да ползваме данните от преброяванията на населението в Княжество България (впоследствие – Царство България).

В настоящата статия са използвани данните от преброяванията на населението в Търновско през 1893, 1905, 1910 и 1920 г.

Проследена е част от структурата на населението (основно – етническа принадлежност, майчин език и вероизповедание) в няколко населени места, където живеят малцинствени общности, определяни от околното българско и турско население като „турски цигани". Самите те се определят като „хорохане-ромà" (в с. Водолей) или като „миллет" (в другите селища). По-конкретно това са: гр. В. Търново, гр. Килифарево, с. Водолей и с. Балван (община В. Търново), с. Добри дял (община Лясковец), с. Кесарево (община Стражица), с. Куцина и с. Раданово (община П. Тръмбеш), с. Стамболово и гр. Павликени (община Павликени).

Преброяването от 1893 г. не отчита признака „етническа принадлежност", а само „майчин език" и „вероизповедание". Преброяванията от 1905 и 1910 г. извеждат на преден план етническата принадлежност („народност"), но също така държат сметка и за говорения език („матерен език"). При публикуване на резултатите от преброяването от 1905 г. в отделна таблица са изведени говорените от циганите езици (турски, български и румънски), а при резултатите от 1910 г. това е дадено като забележка под

линия за всяко конкретно населено място. Преброяването от 1920 г. държи сметка само за етническата принадлежност и вероизповеданието, но не и за говорения език.

При анализ на резултатите от посочените преброявания, могат да се изведат следните по-важни неща:

През 1893 г. общности от хорохане-ромà (роми-мюсюлмани, говорещи романес) са регистрирани в повечето от интересуващите ни селища: с. Водолей – 47 д., с. Добри дял – 52 д., с. Кесарево – 62 д., с. Куцина – 56 д., с. Стамболово – 68 д., с.Павликени – 31 д. В повечето от тези селища са регистрирани и общности, говорещи турски език (без да се уточнява дали това са турци или роми): с. Добри дял – 75 д., с. Кесарево – 140 д., с. Куцина – 57 д., Павликени – 8 д. Не са регистрирани турскоговорящи общности в с. Водолей (там са живели само двама мъже турци) и с. Стамболово (там са живели двама души, говорещи турски – мъж и жена).

Не са регистрирани общности от хорохане-ромà в с. Балван (записаните там 24 души, говорещи цигански, са християни), гр. Търново (регистрирани са само четири души, говорещи цигански, което е твърде малко, за да говорим за „общност"), с. Килифарево и с. Раданово. За сметка на това в тези селища са регистрирани сравнително многобройни турскоговорещи общности: с. Балван: 48 д., с. Килифарево – 296 д., гр. Търново – 760 д., с. Раданово – 432 д.

Дванадесет години по-късно, при преброяването от 1905 г., повечето от посочените по-горе общности от хорохане-ромà вече са изчезнали – станали са турскоезични цигани, миллет. В с. Кесарево са регистрирани 18 роми-мюсюлмани, говорещи ромски. Също 18 са те и в с. Добри дял. Нито един хорохано-ром не е останал в с. Куцина, а в с. Павликени броят им е намалял до 19. Няма ясен критерий, по който можем да определим каква численост трябва да има един етнос в дадено населено място, за да говорим за „местна общност". Според мен малцината останали роми-мюсюлмани в посочените по-горе села са твърде малко, за да представляват самостоятелни общности, още повече, че на следващото преброяване – 1910 г. те вече са турскоезични.

Общности от хорохане-ромà през 1905 г. са регистрирани в с. Водолей – 58 д., с. Писарево – 131 д., с. Раданово – 118 д. и с. Стам-

болово – 101 д. Появата на турски цигани в с. Радановo (при преброяването от 1893 г. такива регистрирани няма) се дължи на историческия факт, че те се заселват след построяването на железницата през 1898 г.

(Под скоба ще отбележим факта, че поради спецификата на интересуващия ни проблем – преминаването на общностите от хорохане-ромà в общности от турскоезични роми – тук не отбелязваме други интересни процеси, ставащи в голямата циганска общност на България, които са зарегистрирани от преброяванията на населението. Например, заселването на румъноговорещи роми-рудари в Търновско. При преброяването от 1893 г. такива липсват, докато през 1905 г. са регистрирани „цигани с матерен език ромънский" в Кесарево, Стражица, Радановo и др.)

Едва ли е учудващо, че за сметка на рязкото намаляване на говорещите цигански, в посочените по-горе селища се увеличава рязко броят на говорещите турски език. Очевидно е, че двете неща са страни на един и същ процес – превръщането на общностите от хорохане-ромà в общности от милет. Така напр. в с. Добри дял, където говорещите цигански намаляват от 52 през 1893 г. до 18 през 1905, броят на говорещите турски се увеличава от 75 на 136. В Кесарево говорещите цигански през 1893 г. са 62, а през 1905 г. – едва 18. За сметка на това говорещите турски език се увеличават от 140 д. през 1893 г. на 171 д. Подобно е положението и в с. Павликени и т. н.

Както посочихме по-горе, при преброяването от 1905 г. освен признака „матерен език" се отчита и признакът „народност". (Формално погледнато, това се прави и при преброяването през 1900 г., но тогава – поне при циганите – двата признака вървят заедно, т. е. за „цигани" по народност се сочат само тези български граждани, чиито майчин език е цигански.) В резултат на това в ред населени места се появяват общности от турскоезични цигани, които са отсъствали на предното преброяване: напр. в Килифарево са регистрирани 86 цигани с матерен език турски, във В.Търново такива са 69 д. и т. н. За съжаление не е никак ясно по какъв критерий преброителите са определяли кой е турчин и кой е турскоезичен циганин – дали са се допитвали до самите респон-

денти или сами са правели преценката. Това е довело до ред парадокси, за които ще говорим по-долу.

Преброяването от 1910 г. затвърждава допълнително тенденциите, които бяха фиксирани при преброяването от 1905 г. Напълно изчезват ромите, говорещи като майчин език романес в селата Добри дял, Кесарево и Куцина. Например в с. Добри дял са записани 116 души като „цигани". От тях 14 – с майчин език български и 102 – с майчин език турски (Разбира се, под „матерен език" се разбира по-скоро „говорим език", а не буквално „майчин език"). В с. Кесарево са регистрирани 221 цигани, като мюсюлмани са 174 (останалите 47 са християни, като 4 са румъноезични). Точно 174 души (85 мъже и 89 жени) са посочени като цигани с майчин език турски. Т. е. в с. Кесарево през 1910 г. романес се е говорел само от роми-християни (дасикане-ромà или калдараши), но не и от роми-мюсюлмани. В с. Куцина има отбелязани 86 цигани, от които 7 са с майчин език български, а 79 – с турски език.

Нещо повече – процесите на турчеене сред ромите-мюсюлмани в първото десетилетие на 20 в. обхващат и общности, които на преброяването от 1905 г. все още говорят компактно ромски. Например от регистрираните през 1910 г. в с. Стамболово 117 цигани, нито един не говори романес: за 17 д. „матерен" се явява български език, а за останалите 100 – турски. Като сравнение, само пет години преди това в с. Стамболово са отбелязани 101 д. „цигани с майчин език цигански".

Така при преброяването на населението от 1910 г. общности от хорохане-ромà са останали само в с. Водолей – 64 д., с. Писарево – 151 д. и в с. Раданово – 106 д. В нито едно от другите селища, на които се спряхме при преброяването от 1893 г., не е останал дори един ром-мюсюлманин, говорещ романес.

Успоредно с това, резултатите от 1910 г. отчитат наличието на немалки общности от роми-мюсюлмани, говорещи турски език (които нарекохме „миллет"). Не е случайно, че те се появяват точно в тези селища, в които по същото време „изчезват" общностите от хорохане-ромà. Напр. в с. Добри дял са регистрирани 102 турскоезични цигани, в с. Кесарево техният брой е 174 д., в Стамболово – 100 д., в Куцина – 79 д. и т. н. Нещо повече – отчитането

на двата признака („матерен език“ и „народност“) и прокарването на някаква (къде ясна, къде неясна) разлика между тях позволява да се регистрират турскоезични цигани и в населени места, където през 1893 г. такива не са отбелязани. Напр. – 11 д. в с. Балван, 307 в с. Килифарево, 45 д. в гр. Търново (при преброяването от 1920 г. те са вече 382 д., което отговаря много повече на реалното състояние на нещата) и т.н.

Съмнения и въпроси: Преди да направим каквито и да е изводи от цялостния анализ на данните от преброяванията на населението е коректно да посочим поне част от множеството неясноти и съмнения, които водят със себе си те.

На първо място, те биха били коректни единствено ако допуснем, че в периода между различните анализирани преброявания (1893-1910 г.) не е имало големи изселнически вълни от страна на етническите турци. Добре известно е, че огромната част от живелите преди Освобождение в Търновския край турци се изселват с настъпването на руските войски през периода 1877-78 г. Тогава се изселват многобройните турски общности от Търново, Килифарево, Ялово, Балван и др. Този процес продължава и през следващото десетилетие. Друга (значително по-малка) изселническа вълна има след войните. През интересуващия ни период значими изселвания няма, което се потвърждава от сравнително еднаквия брой мюсюлмани в разглежданите селища и еднозначното нарастване на говорещите турски език за сметка на говорещите цигански. (Ако допуснем, че е имало изселвания на етнически турци и на тяхно място са дошли роми-мюсюлмани, то тенденцията би била обратна – увеличаване на говорещите ромски за сметка на говорещите турски език.)

Вторият проблем е, че единият от най-важните интересуващи ни признаци – етническата принадлежност (отбелязвана като „народност“) е отчитан по твърде неясен начин. При това – не във всички преброявания. Преброяването от 1893 г. (както и това от 1888, а на практика – и от 1900 г.) отчита само говорения език. Спрямо ромите този критерий е недостатъчен, доколкото в миналото и днес голяма част от тях не говорят ромски, а

турски, български или старовлашки. Дори когато народността се отчита – през 1905 и 1910 г. не е ясно на базата на какво се преценява кой турскоезичен български гражданин е турчин и кой – турски циганин. В резултат на това се стига до ред парадокси – напр. при преброяването от 1905 г. в с. Килифарево са регистрирани 221 турци и 86 турскоезични цигани, при преброяването от 1910 г. пак там са отбелязани 6 турци и 307 турскоезични цигани. Очевидно става дума за едни и същи хора, но записвани (по неизвестни поне на мен причини) веднъж като турци, веднъж като цигани. В този конкретен случай преброяването от 1910 г. е далеч по-коректно, защото килифаревските турци се изселват още пред 1877 г. (Съгласно преброяването от 1880 г. в Килифарево са живели едва 4 турски семейства).

Подобни парадоксални люшкания между графите „турци" и „цигани" могат да се наблюдават и при отчитане населението на ред други селища – Добри дял, Кесарево, Куцина, Балван, Търново и т. н.

Трети сериозен проблем, свързан с данните от преброяванията, е невъзможността чрез тях да бъде определено времето, по което започват да говорят турски език ромите от ред многочислени общности във великотърновски регион – напр. в самия град Търново, в Килифарево, в Балван и т. н. Преброяването от 1893 г. само регистрира факта, че те вече говорят турски език. Не е ясно кога и защо тези роми са преминали от групата на „хороханеромà" към групата на „миллета".

В тази връзка е интересно да разгледаме един конкретен случай – село (днес – град) Килифарево. Ред документи от османско време сочат, че турци и цигани се заселват в него едновременно – в края на XVIII в. „по време на размириците и вълненията в Турската империя, когато срещу централната власт се опълчват отделни паши и бейове, подпомагани от башибозуци и разбойници. След потушаването на тези бунтове, правителството преселва от Мала Азия и разселва по нашите земи компактни маси от бунтовници черкези, турци и цигани..." (Михайлов, 1970: 21). Преселниците – турци и цигани основават обща мохамеданска община, различна от православната българска община. Може би още

тогава циганите са говорели турски език, но въпреки сходното минало с преселниците-турци, двете групи не се смесват – турците се заселват в централната част на селото, а циганите – в източната, която на практика била отделена.

След Освобождението „от селото са изгонени тридесеттях турски семейства, изпратени и настанени тук през седемдесеттях години на XVIII в. ... В селото остават циганите, заселени тук на времето, заедно с турците. Те били безимотни, не правели никакви пакости на местното население, занимавали се с кошничарство, калайджийство, ковачество, куюмджийство и др. занаяти, които ги поставяли в близък допир с населението." (Михайлов, 1970: 76-77).

При първото преброяване на населението в Княжество България от 1880 г. в Килифарево са регистрирани една 4 турски семейства и 80 цигански. Следващото преброяване – от 1888 г. отчита единствено признака „матерен език" и регистрира 226 д., говорещи турски език. Очевидно килифаревските цигани са говорели турски език или още по време на заселването си в Килифарево, или най-късно след масовото изселване на турците от селото през 1877 г.

Изводи: Отчитайки всичката условност на данните, които ни дават резултатите от преброяванията на населението в Княжество (Царство) България можем (с достатъчна степен на категоричност) да заключим, че в края на XIX и началото на XX в. във Великотърновски регион ромите-мюсюлмани масово преминават от използването на ромски към използване на турски език. Само за около две десетилетия почти не остава селище, в което ромите-мюсюлмани да говорят романес.

Смяната на езика обичайно е свързана и със смяна на самосъзнанието, на части от фолклора, празнично-обредната система и т. н. Резултатите от преброяванията не могат да ни посочат каква е връзката между тези две страни на общия процес на турчеене сред ромите-мюсюлмани, дали те настъпват едновременно или коя страна е предхождаща. Но така или иначе твърдо можем да кажем, че в края на XIX и началото на XX в. общностите от

хорохане-ромà във Великотърновско „внезапно умират“, за да се родят на тяхно място общности от роми с преферирано турско самосъзнание, които наричат себе си „милет“.

Със сигурност може да се каже, че този процес не започва в края на XIX в. За съжаление не разполагаме с данни, по които можем да преценим кога точно по време на османското владичество и защо части от ромите-мюсюлмани започват да говорят турски език. По мое мнение това става сред две групи роми-мюсюлмани: тези, които са обслужвали армията и са се ползвали с определени данъчни облекчения и тези, които са били заселени заедно с размирните турци от Анадола през XVIII в. по време на големите сътресения в империята. Във всеки случай би било грешка да се твърди, че ромите-мюсюлмани преминават към общуване на турски език едва след Освобождението и свързаното с него масово изселване на етническите турци. Тогава този процес придобива особен размах, но неговото начало е далеч преди това.

Определено може да се каже, че процесът на турчеене сред хорохане-ромà не свършва в началото на XX в., той продължава на практика до наши дни. Така например в с. Писарево, където през 1910 *г.* са били регистрирани 151 роми-мюсюлмани, говорещи романес и нито един турчин, през 1992 *г.* не е живял нито един човек, определящ се като ром. Потомците на тези 151 роми-мюсюлмани са посочили като майчин език турски и са се самоопределили като турци.

Трудно е еднозначно да се отговори на въпроса защо хорохано-ромите в определен момент решават, че би било по-добре да се отъждествят с етническите турци и да възприемат техния език, обичаи и култура. Общата религия безспорно улеснява процеса, но определено не го предизвиква. Първо, защото както посочихме в началото, исляма при хорохане-ромà е на едно битово ниво, лишен от фанатизъм и мистика, често преплетен с елементи на християнство. Второ, защото и днес в България съществуват многобройни групи хорохане-роми, които са мюсюлмани, но това не им пречи да говорят романес и да се самоопределят като роми. По-дълбоката причина за турчеенето сред ромите-мюсюлмани е значително по-високият статус на турското малцинство в Бъл-

гария – както в миналото, така и днес. Разбира се тази причина далеч не е единствена, нейното действие е комбинирано с много други фактори. Но този въпрос не е основен за настоящото изследване, затова с неговото разглеждане ще спрем до тук.

В заключение бих посочил, че би било твърде едностранчиво и опростено ромите от „миллета" да бъдат определяни единствено като „турскоезични, с преферирано турско самосъзнание". Вярно е, че при преброяванията днес те определят себе си като турци, а езикът, който говорят – като „турски". Но в резултат на полевата си работа сред тях установих, че тяхната идентичност е далеч по-сложна. Голяма част от по-старите роми – напр. в Стамболово, Кесарево и другаде знаят на битово ниво романес. Казват, че са го научили покрай родителите си, които са говорели основно турски, но са използвали ромски, когато са искали да кажат нещо, което децата да не разберат. В езика на миллета има множество ромски думи, които се използват дори от децата. Така например при анкета, проведена сред 11 деца от ОУ „Иван Вазов" – с. Добри дял, определящи себе си като „турци", бе установено, че 10 от тях знаят значението на думата „шукар", 5 – на „банго", 4 – на „Девла" и т. н. Аналогични резултати бяха получени и сред ученици от ОУ „Христо Ботев" – с. Куцина, повечето от които знаят безпогрешно значението на думи като „морò", „хев", „муй" и др.[1] Трябва да уточним, че това се отнася до тези ромски общности, които преминават постепенно към турски език и самосъзнание в края на 19 и началото на 20 в. Останалите общности от роми-миллет (т. нар. „уста миллет"), които изоставят ромския език много по-рано – напр. в Килифарево, Балван, В.Търново говорят турски език, в който почти отсъстват ромски думи.

Също така мога да кажа, че при полевата си работа сред „миллета" установих и това, че на едно по-дълбоко ниво те ясно осъзнават своето различие от „истинските турци" и понякога са склонни да нарекат себе си „цигани", но не и „роми". Така че, тях-

[1] Анкетите в Добри дял и Куцина са проведени съответно от местните учители Мария Генова и Зоя Михалева във връзка с преподаването на СИП „Ромски фолклор" от учебната 2002/2003 г. по проект на ЦМЕДТ „Амалипе"

ната идентичност е далеч по-пъстра и противоречива, от това, което би засякъл случаен страничен наблюдател.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

Колев, Д. 2002. Календарни празници на ромите от Централна България. В. Търново, Faber.

Колев, Д. 2001. Фолклор на ромите в Централна България. В.Търново, Faber.

Колев, Д., Т. Крумова, Ст. Йорданов. 2002. Приказки, предания и песни на ромите от Централна България. В.Търново, Faber.

Лиежоа, Ж.-П. 1999. Роми, Цигани, Чергари. София, Издателска къща „Литавра".

Марушиакова, Ел., В. Попов. 1993. Циганите в България. София, Издателство „Клуб 90".

Марушиакова, Ел., В. Попов. 2000. Циганите в Османската империя. София, Издателска къща „Литавра".

Михайлов, Г. 1970. Килифарево. София, Издателство на Отечествения фронт.

Населението на България според преброяванията на 1 януари 1888 г., 1 януари 1893 г. и 31 декември 1900 г. София, Печатница „Св.София", 1907.

Пътеводител на град В. Търново и околността му. В. Търново, Скоропечатница „Х. Т. С. Фъртунов", 1907.

Резултати от преброяването на населението в Княжество България на 1-ви януари 1893 г. Книга XX – Търновски окръг. София, Печатница „Димитър Велков", 1893.

Резултати от преброяването на населението в Княжество България на 31-ви декември 1900 г. Книга XI – Окръг Търново. София, Държавна печатница, 1904.

Резултати от преброяването на населението в Северна и Южна България на 1-ви януари 1888 г. София, Печатница „Димитър Велков", 1888.

Резултати от преброяването на населението в Царство България на 31-ви декември 1910 г. Книга XX – Търновски окръг. София, Държавна печатница.

Резултати от преброяването на населението в Царство България на 31-ви декември 1920 г. Книга XIV. Окръг Търново. София, Държавна печатница, 1930.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

Тук излагам в таблици част от данните, които ни дават различните преброявания на населението, по-конкретно: тези през 1893 г., 1905 г., 1910 г. и 1920 г.

Относно графите „общ брой на циганите“, „цигани, говорещи турски“, „цигани, говорещи български“ и „цигани, говорещи старовлашки“ при преброяването от 1893 г. няма данни, защото тогава не е бил отчитан признакът „народност“, а само „матерен език“. Относно графите „цигани, говорещи цигански“, „цигани, говорещи турски“, „цигани, говорещи български“ и „цигани, говорещи старовлашки“ при преброяването от 1920 г. също няма данни, защото тогава не е отчитан признакът „матерен език“.

Гр. Търново (днес – Велико Търново)

Преброяване	**Турци**	**Цигани**					Общ брой мюсюлмани
		Общо	Говорещи цигански	Говорещи турски	Говорещи български	Говорещи влашки	
1893 г.	760	4	Няма данни	Няма данни	Няма данни	Няма данни	783
1905 г.	690	82	13	69	–	–	776
1910 г.	835	45	14	31	-	–	875
1920 г.	609	382	Няма данни	Няма данни	Няма данни	Няма данни	1007

с. Добри дял

Преброяване	**Турци**	**Цигани**					Общ брой мюсюлмани
		Общо	Говорещи цигански	Говорещи турски	Говорещи български	Говорещи влашки	
1893 г.	75	Няма данни	52	Няма данни	Няма данни	Няма данни	127
1905 г.	136	18	18	–	–	–	156
1910 г.	90	116	–	102	14	–	192
1920 г.	119	3	Няма данни	Няма данни	Няма данни	Няма данни	122

с. Кесарево

Преброяване	Турци	Цигани					Общ брой мюсюлмани
		Общо	Говорещи цигански	Говорещи турски	Говорещи български	Говорещи влашки	
1893 г.	140	Няма данни	62	Няма данни	Няма данни	Няма данни	202
1905 г.	171	39	18	–	–	21	196
1910 г.	29	221	43	174	–	4	211
1920 г.	219	51	Няма данни	Няма данни	Няма данни	Няма данни	264

с. Писарево

Преброяване	Турци	Цигани					Общ брой мюсюлмани
		Общо	Говорещи цигански	Говорещи турски	Говорещи български	Говорещи влашки	
1893 г.	1	Няма данни	120	Няма данни	Няма данни	Няма данни	121
1905 г.	1	131	131	–	–	–	132
1910 г.	–	151	151	–	–	–	151
1920 г.	1	146	Няма данни	Няма данни	Няма данни	Няма данни	147

с. Раданово

Преброяване	Турци	Цигани					Общ брой мюсюлмани
		Общо	Говорещи цигански	Говорещи турски	Говорещи български	Говорещи влашки	
1893 г.	432	Няма данни	–	Няма данни	Няма данни	Няма данни	432
1905 г.	205	158	118	–	–	40	323
1910 г.	176	122	106	–	–	16	282
1920 г.	207	151	Няма данни	Няма данни	Няма данни	Няма данни	303

с. Куцина

Пребро-яване	**Турци**	**Цигани**					Общ брой мюсюл-мани
		Общо	Говорещи цигански	Говорещи турски	Говорещи български	Говорещи влашки	
1893 г.	57	Няма данни	56	Няма данни	Няма данни	Няма данни	106
1905 г.	61	–	–	–	–	–	61
1910 г.	9	86	–	79	7	–	88
1920 г.	98	–	Няма данни	Няма данни	Няма данни	Няма данни	98

с. Стамболово (Долни-Турчета)

Пребро-яване	**Турци**	**Цигани**					Общ брой мюсюл-мани
		Общо	Говорещи цигански	Говорещи турски	Говорещи български	Говорещи влашки	
1893 г.	2	Няма данни	68	Няма данни	Няма данни	Няма данни	70
1905 г.	–	101	101	–	–	–	101
1910 г.	–	117	–	100	17	–	100
1920 г.	–	100	Няма данни	Няма данни	Няма данни	Няма данни	100

с. Павликени (днес – град Павликени)

Пребро-яване	**Турци**	**Цигани**					Общ брой мюсюл-мани
		Общо	Говорещи цигански	Говорещи турски	Говорещи български	Говорещи влашки	
1893 г.	8	Няма данни	31	Няма данни	Няма данни	Няма данни	39
1905 г.	59	19	19	–	–	–	83
1910 г.		Няма данни	Няма данни	Няма данни	Няма данни	Няма данни	
1920 г.	23	125	Няма данни	Няма данни	Няма данни	Няма данни	144

с. Водолей (Ибричево)

Преброяване	Турци	Цигани					Общ брой мюсюлмани
		Общо	Говорещи цигански	Говорещи турски	Говорещи български	Говорещи влашки	
1893 г.	2	Няма данни	47	Няма данни	Няма данни	Няма данни	49
1905 г.	–	73	63	–	–	10	63
1910 г.	–	74	74	–	–	–	74
1920 г.	–	66	Няма данни	Няма данни	Няма данни	Няма данни	66

с. Балван

Преброяване	Турци	Цигани					Общ брой мюсюлмани
		Общо	Говорещи цигански	Говорещи турски	Говорещи български	Говорещи влашки	
1893 г.	48	Няма данни	24	Няма данни	Няма данни	Няма данни	48
1905 г.	30	–	–	–	–	–	37
1910 г.	45	34	11	11	–	10	56
1920 г.	39	7	Няма данни	Няма данни	Няма данни	Няма данни	48

с. Килифарево (днес – гр. Килифарево)

Преброяване	Турци	Цигани					Общ брой мюсюлмани
		Общо	Говорещи цигански	Говорещи турски	Говорещи български	Говорещи влашки	
1893 г.	296	Няма данни	–	Няма данни	Няма данни	Няма данни	296
1905 г.	221	89	–	86	3	–	307
1910 г.	6	325	10	307	–	8	313
1920 г.	30	256	Няма данни	Няма данни	Няма данни	Няма данни	272

ПРИЛОЖЕНИЕ 2
Разказ на Кирил Асенов за идентичността на милета

Настоящият разказ е записан по време на полевата ми работа по събиране на ромски приказки и легенди в Централна България през м. Февруари 2002 г. Той ми бе разказан от 65 годишен ром с преферирано турско самосъзнание. Събеседникът ми пожела, ако разказът бъде публикуван да не бъде споменавано истинското му име, поради което публикувам разказа с измислен псевдоним. Аудиозапис на разказа се намира в архива на ЦМЕДТ „Амалипе".

Разказът представя един от най-често срещаните модели за изоставяне на ромски език и замяната му с турски: след изселване на етническите турци, ромите-мюсюлмани съзнателно преминават на общуване изцяло на турски език и декларират преферирано турско самосъзнание. Както се вижда от разказа, този процес започва още преди изселването на турците, но наличието на етнически турци възпрепятства цялостното отъждествяване на ромите-мюсюлмани с турския етнос. От разказа е видно също така, че въпреки отдавнашните корени на процеса – вече трето (четвърто) поколение, той не е завършен, доколкото ромите от *милета* продължават да прокарват (къде осъзната, къде неосъзната) разлика между себе си и етническите турци: „и турците тъй, и ние тъй..."

Кирил Асенов: Освен български и турски, аз говоря малко руски език, а също и цигански – романес. Когато бях малък по-старите хора – например баща ми, майка ми, говореха цигански. Ако искаха да си кажат нещо скришом от нас, или като отивахме на училище и оставаха сами, те говореха скришом цигански. И ние от там, по малко, по малко, хванахме цигански.

Иначе тука започнаха да говорят само турски от 1950 г. До 1950 г. говорехме чат-пат цигански. Но след като заминаха оттука 30 семейства турци, и почнахме турски да приказваме. И забранихме, сами забранихме на децата ни да говорят цигански и оттогава вече не се говори. Сега питай което и да е дете – цигански не знае.

По религия сме като турците – мюсюлмани сме. Турците заравят умрелия с ходжа, и ние го заравяме с ходжа. И турците тъй, и ние тъй. Независимо дали си циганин или турчин, това е мюсюлманска вяра. Турска вяра изпълняваме, а не българска.

СВАТБЕНИ ОБИЧАИ НА РОМИТЕ ВЪВ ВЕЛИКОТЪРНОВСКО

Сватбата при бургуджиите от с. Камен

Сребрина Колева

Народните обичаи и празници в бита на всеки един народ са неотменна част от неговата култура. Те предават историческия опит на поколенията, носят своята богата символика, която кара човек от дете да живее с техните достойнства, да бъде носител и продължител на народните традиции.

Бургуджиите спадат към метагруповата общност на т.нар. „уседнали цигани“ или „йерлии“ и по-точно към подразделението на дасикане рома (роми християни). Английският вицеконсул-циганолог Петуленгро, който работи в България в началото на XX в., посочва: „Бургуджии, известни на другите племена като Парпулии. Правят също овчарски геги. Говорят изключително чист диалект и са интересни и от други аспекти. Притежават удивително изработена форма на палатките си.“ Самосъзнанието им за принадлежност към ромския етнос е изключително добре запазено. Дори наричат себе си „парпул ромà“ – „чисти, истински цигани“. Съсредоточени са в няколко региона: Средна Северна и Североизточна България (районите на гр. Левски, Велико Търново, Горна Оряховица,Стражица, Дългопол, Провадийско и Русенско, град Вятово), Южна България (част от Тракийската равнина и по-конкретно гр. Пловдив) и в Софийско. На запад достигат чак до Косово.

Бургуджиите са християни и празнуват всички християнски празници като най-голяма почит отдават на Васильовден, Игнаж-

ден и Гергьовден. Но най-големият празник за бургуджиите безспорно е Голяма Богородица, която, както и повечето ромски празници, се празнува по стар стил – на 28 август. При тях той съперничи дори на Гергьовден, като се смята, че Гергьовден е мъжки празник, а Голяма Богородица – женски. Сред днешните бургуджии е жив споменът, че преди десетилетия, по време на катунарския живот, техните бащи са се събирали на Голяма Богородица по стодвеста катуна, обличали са се особено празнично и са сключвали бракове чрез покупка и продажба на булки.

Настоящата работа се концентрира само върху групата на бургуджиите от с. Камен, Стражишка община, които са особено известни в региона с традиционния си занаят – продажбата на брадви и ножове.

Село Камен, Стражишка община, се намира в централната част на Дунавската равнина, почти на еднакво разстояние между Средна Стара планина и р. Дунав и между Западна Стара планина и Черно море. Селото е възникнало през XV в. под името Бахтовани, но археологическите разкопки сочат, че по тези земи е имало тракийско и римско селище в местността Чешмедере (I – III в.). Преданията твърдят, че в дола Елачката е имало славянобългарско селище, наречено Еликлик, което просъществувало по времето на Първото и Второто българско царство. Селището било опожарено и разрушено от османлиите между 1393 – 1400 г.

До 1962 г. в с. Камен не е имало бургуджии. Заселва ги тогавашният кмет Георги Марлов, за да задоволи нуждите на селото от работна ръка. Настанява 3-4 семейства в лечебницата (обществена сграда), като им създава по-добри условия от тогавашния чергарски начин на живот в катуна. Постепенно от целогодишния живот в катуна бургуджиите преминават към сезонно пребиваване. През зимните месеци те наемали квартири по селата и най-късно до Гергьовден отново излизали на катуни. Катунът е бил направен от дървена конструкция, покрита отгоре с чергило, изтъкано от черна или сива козя козина. Отдолу се постилали рогозки и черги. Движели се на по 3-4 каруци с коне, което било свързано с продажбата на произведената стока. В родовата им памет битува преданието, че бургуджиите са се появили още със „старите българи“ и са били техни ковачи.

Бургуджията е занаятчия. Наименованието „бургуджии“ или „бургии“ произхожда от думата „бургия“ (свредел, ръчен пробивен инструмент). Прозвището им произлиза от поминъка им, свързан с производството на железарски стоки за бита. Всички мъже са майстори ковачи и добри търговци. Занаятът им се е запазил и досега и е в основата на тяхното препитание. Бургуджиите са изкусни майстори. От желязо изработват всякакви инструменти: брадви, тесли, мотики, сърпове, клещи, чукове, ножове, сатъри, подкови, печки и дори игли. Животът им винаги се е уповавал на стария занаят. Занаятът е давал на бургуджията сигурност и независимост. В него е съчетано трудолюбието и безгрижието на бургуджията. Завидно е търговското умение, присъщо и на мъжете, и на жените да хвалят своята стока, да се пазарят. Това е черта от начина на живот. Децата от малки тръгват с бащите си да учат занаят и търговия. Бургуджийското дете се гордее с това, че може да крои ножове.

Жените се грижели за многобройната челяд, къщата и за продажбата или замяната на произведените стоки. Косите си изплитали в дълги плитки и масури, прибрани в ниско смъкнати ярки забрадки, закичени с китка цвете. Обличали се в дълги фусти (набрани поли), препасани с бродирани престилки. Децата от малки се приучавали на занаят и домакинство. Храната се приготвяла направо върху огъня, а хлябът се печал на питки в жарта. Общият огън събирал семействата, а покрай него разговаряли за работа, търговия или редели стари приказки на своите деца. По време на жътва се събирали около 300 катуна по чифлиците. Известно е сборището при с. Мекиш (днес с. Иванча), община Полски Тръмбеш. Работели, за да изкарат пари и купят брашно и зърно за зимата.

Днес населението в с. Камен е 2100 души. От тях 1000 са българи, 690 са бургуджии, 384 са турски цигани, а останалите 22 – турци. През 1999 *г.* са родени 25 деца, от които 15 са бургуджии, 5 – българи и 5 – турски цигани.

С течение на времето, бургуджиите не са загубили своята етническа самобитност, но начинът на живот на съвременния бургуджия е променен. Днес всички бургуджийски семейства живеят в добре уредени и собствени къщи. Променен до известна степен

е и външният вид на бургуджията – облеклото му е съвременно, особено при младите. За външния вид на детето не се грижат докато не стане на 12-13 години. Тогава според тях, то е готово за женитба. Обличат го с нови дрехи и тръгва с големите на чаршията. Това е мястото, където бургуджиите обичат да се застояват през свободното си време. В следобедните часове на деня излизат в центъра на селото по пейките и тротоарите или кафенетата, обсъждайки своето ежедневие, сделки, търговия, бъдеще, годежи и сватби. Тук се избират бъдещите снахи и зетковци. Тук стават „пазарите" на малките моми за големите сватби.

Към образованието на децата проявяват незаинтересованост. Много рядко децата завършват основно или средно образование. Родителите ги спират от училище под предлог, че децата им нямат достатъчно умствени възможности, а всъщност не смятат образованието за необходимо. Според тях, момчето трябва да научи занаята на бургуджиите, а момичето, независимо дали ще учи, ще бъде домакиня в семейството и „слугиня" на мъжа си. Образованието за тях е необходимо дотолкова, доколкото ще бъде в помощ на традиционния поминък, т. е. в търговията. За тях най-важно е детето да бъде задомено. Семейството е залог за бъдещото щастие. Поради тази причина и сватбата играе особено важна роля в бургуджийската празнична система. Момичетата в семейството от малки израстват с мисълта за деня, в който ще бъдат продадени и задомени.

Колкото е по-малко момичето, толкова цената му е по-висока (2000 – 6000 лв). Това е знак, че момичето в първата брачна нощ ще донесе голямата радост на целия род с червения символ върху бялата дреха.

Ранната женитба, свързана с „продажбата" на момичето, не може да се избегне, въпреки нежеланието на повечето от тях. Гражданski брак не се сключва. Сватбата е общественото признание за съвместно съжителство. Това дава възможност за повторна „продажба", макар и на по-ниска цена. Парите за булката са за бащата и майката на невестата. Те са знак на благодарност, че са я отгледали добра и работлива и че са опазили девствеността ѝ. Не са малко случаите, в които родителите продават детето си още на девет

– десетгодишна възраст, като смятат, че така „новите“ родители (свекърът и свекървата) ще го доотгледат и възпитат като свое дете, което ще ги почита, уважава и слуша. Някои от по-бедните семейства продават момичето си поради липса на средства за препитание. Други родители извършват подобни сделки по няколко пъти заради направени борчове. Най-често тези борчове са за закупуване на булка на мъжкото дете в семейството.

Бургуджиите обичат показността. Дори и да нямат пари в ежедневието си, те демонстрират благосъстояние по време на празник. В особено голяма степен това важи за сватбата. В заем ще вземат, но сватбата трябва да е „голяма“. За бургуджията това е въпрос на чест. Бургуджийското общество е затворено и силно традиционно. Младите бургуджии разбират, че старата традиция ги лишава от образование, от възможността да изпитат най-нежните чувства – сами да се влюбят и да изберат партньора в живота си. Всички те обаче се подчиняват на своите родители и предварително знаят, че ще дойде и техният „Гергьовден“ (обречен ден), когато ще бъдат продадени или ще им купят булки. А любовта ще дойде с времето, с децата и грижите. За този ден ги подготвят отдалеч. За момчето се печелят пари, за да се избере най-хубавата и бяла мома, а момичето го учат да домакинства, за да не го върне свекървата.

Като цяло бургуджийската сватба е интересна с извършването на странни и тайнствени обичаи, жестове, дори магически действия и благословии, които трябва да донесат богатство и плодородие на младото семейство.

В миналото сватбата е започвала в петък и е свършвала в понеделник. Сега започва в събота и свършва в неделя. Сватбата се прави на голяма поляна извън селото. На първия ден сутринта (петък или събота) се колят две-три до четири агнета на голямата поляна, където ще е сватбата. Готви се курбан манджа, която трябва да е червена със зеленчуци. Всичко трябва да е готово до четиринадесет часа, когато пристигат сватбарите.

Сутринта момчето започва да се приготвя, облича се. Неизменен и най-важен ритуал от подготовката на момчето е бръсненето, равностойно на буленето на момата. Бръсненето се из-

вършва особено тържествено от ерген, докато момичетата пеят хубави любовни песни. Така момъкът се прощава с ергенството. Междувременно се подготвят гозбите за сватбата, меси се хляб. След като момчето е готово, всички с варени пълнени пуяци тръгват към дома на булката. По обяд всички трябва да се съберат в къщата на булката. Ритуалът в дома на момичето също следва строго определен ред. Музиката е неизменна част от ритуала. Кларнетистът свири стара тъжна мелодия, докато кръстницата слага короната на булката и три пъти завърта булото около главата ѝ. На булото обезателно се забожда червена панделка. Извежда я навън, на двора. Музиката започва да свири хоро, което не се играе, а се изпълнява само с ходене. Върви се по хорото три пъти. След това кръстницата прибира момичето вътре, а бащата на булката дава пари на дъщеря си и на бъдещия си зет – около десет-двадесет лева за сбогуване – за да е пълен зетят. Преди да тръгнат те искат рушвет (пари), който трябва да се изпълни. Чак след това могат да вървят. Майката излива една кофа с вода, за да им върви по вода. По целия път към поляната, където ще се състои същинската сватба и веселбата, се играе ръченица. Най-напред върви моминът с булчинското знаме. То е половината бяло, половината червено. Отгоре е забита ябълка, украсена с цвете. Червеният цвят на знамето символизира девствеността на момата, това, че момата е още мома, а белият – че момчето напразно на пътя е ходило, че е вярно.

Пред булката се поставя бяло платно. Тя върви по него и се качва на ремаркето, след нея се качва свекървата, момина и другите. Ремаркето е традиционна част от всяка бургуджийска сватба. Върху него се намират и музикантите, които свирят през цялото време на сватбата. Когато стигнат до поляната, две моми донасят пред булката и младоженеца моминската пита със ситото. Момите се избират да са красиви. Сутринта те трябва три пъти да пресеят брашното и едва тогава да омесят от него момината пита. Поставя се пред младоженците и първо от нея трябва да се разчупи и хапне.

Три плесници удря свекървата на булката и момчето. Целува ги три пъти и ги закичва с червено мушкато. След това започва да

играе ръченица с питките и свещите, като отива напред-назад. Поздравява ги по микрофона и започва да ги дарява, като високо обявява това, което им нарича. Оттук нататък то вече е тяхно – къща, кола, злато... Всички започват да викат „горчиво“ и младоженците се целуват. След „горчивото“ булката хвърля бонбони около себе си, както и парчета от питата, за да им е сладък животът. Задължително изиграва традиционния цигански кючек, след което свекървата ги поканва на трапезата. Всички сядат да се хранят направо на тревата. На земята е оформена дълга трапеза от два-три реда постлана хартия, върху която предварително са поставени една до друга филии хляб, пиене (обикновено бира) и чиниите с курбан-манджа.

След това започват хората и кючеците, хвърлят се пари... Така сватбарите се веселят докато се стъмни. По тъмно се събират у зетя.

Най-необичаен е ритуалът с отнемане девствеността на булката. Трябва да се признае, че с оглед възрастта на булката, той се приема от страничния наблюдател с известни резерви. Не може да се каже обаче, че и самата булка приема с безразличие тази част от обряда. Въпреки това, запозната много добре предварително с това, което трябва да се случи, тя преминава през него със съзнанието, че това е традицията, която е неизменна част от живота на бургуджията и следователно трябва да се спази. Този акт, който публично и с доказателства се оповестява пред всички сватбари, се извършва от младоженеца с един от пръстите на ръката му. За този ритуал той е подготвян от своите родители. Ако не успее да се справи поради младостта си (13 – 17 години), то на помощ идва стара баба или майка му. Всичко това е прието като свещенодействие, което трябва да се извърши много бързо – за 5-10 минути. Всички чакат да чуят и видят „хабера“, че момата е девствена. Ако това е така, всички се радват и пият „сладка ракия“. Но ако се случи така, че булката не оправдае доверието на своите родители, то още тогава свекърът и свекървата връщат публично момичето и търсят парите си, стигайки до крайност. Такава снаха, според техните поверия, ще донесе на целия род „куцуз“ (злочестина и премеждия). Това донася позор и на

рода на момичето. Обикновено тези сватби завършват със скандали, кръвопролития и дори жертви. Шумните кавги, а понякога и кланета, са свързани с изискванията им за вярност и солидарност.

В резултат от дългогодишното съжителство, при бургуджийската и народната българска сватба се откриват редица сходства при изпълнението на някои елементи както в ритуала, така и в предметните обредни символи: замесването на моминската пита от дружките ѝ, символичното прощаване на момчето с ергенството (бръсненето) и др. Приготвянето на сватбеното знаме от страната на момичето е легендарен символ според Иван Венедиков (Венедиков 1987:6) и носи двойнствен аспект. „Украсено с ябълка, то е символ на любовта и сватбата, символ на космогоничната структура на света, внушена чрез световното дърво и идеята за Богинята-Майка. Тези принадлежности частично се отнасят към тюркския и към индо-иранския културен кръг." Надиграването, което според Иван Венедиков е състезание на юнаците да заслужат девойката, също се среща и в бургуджийския ритуал.

Разлика съществува в облеклото на булката. Единственото сходство в облеклото на съвременната бургуджийска булка с традициите на старата българска сватба се откриват в червената панделка, която задължително се слага на булото – символ, че момичето е девствено.

Като цяло бургуджийската сватба е интересна с извършването на странни обичаи, непонятни жестове и загадъчни магически действия, които трябва да предпазват младата девойка от нещастия и беди, от благословии, които да донесат богатство и плодородие...

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

Венедиков, Ив. 1987. Златният стожер на прабългарите. София.
Дяков, Т. 1993. Народният календар. София.
Йорданова, Л. 1988. Изкуство и народни обичаи. София.
Марушиакова, Е., В. Попов. 1993. Циганите в България. „Клуб 90", София.
Мизов, Н. 1980. Празници, обреди, ритуали. София.

ПРИЛОЖЕНИЕ
Разказ на Гергина Миланова Данаилова и Гергина Димитрова Димитрова за сватбените обичаи на бургуджиите от с. Камен

Гергина Миланова Данаилова, 27 г. (Гица), с. Камен

Сватбата почва в събота и свършва в понеделник. Тъй е било едно време, преди петнадесет, двадесет години. Сега започва в събота и свършва в неделя. В събота сутринта се колят две-три до четири агнета – горе на поляната, където ще е сватбата. Готвят курбан манджа, червена със зеленчуци. Всичко трябва да е готово до четиринадесет часа, когато ще се яде. Момчето се наглася, облича се. Един ерген идва да бръсне момчето, а момичетата им пеят много хубави песни, любовни. И тръгват вече пълни – носят варени пуяци. По обед всички се събират в къщата на булката. Кларнетистът свири стара тъжна мелодия, докато кръстницата слага короната и три пъти завърта булото около главата ѝ. На булото обезателно забожда червена панделка. Извежда я навън, на двора. Музиката свири хоро, но не го играят, а само ходят, върви се по хорото три пъти. Прибира я. Баща ѝ дава пари и на двамата – десет-двадесет лева за сбогуване – да е пълен зетят. Преди да тръгнат искат рушвет (пари), който трябва да се изпълни и чак тогава тръгват. Майката излива една кофа с вода, че да им върви по вода. До поляната се стига с ръченица. Най-напред върви моминът със знаме, половината бяло, половината червено. Отгоре е забита и украсена с цвете ябълка, което значи: червеното, че момата е мома, бялото, че момчето напразно на пътя е ходило, вярно е.

Пред булката има бяло платно. Тя върви по него и се качва на ремаркето, подир нея се качва свекървата, моминът и другите. Три плесници удря свекървата на булката и момчето. Целува ги три пъти и ги закичва с червено мушкато. С питите и свещите играе ръченица, като отива напред-назад. Поздравява ги по микрофона и казва какво обрича да им даде и то става тяхно – къща, кола, злато... След „горчивото“, булката хвърля бонбони и от питата, да им е сладък животът. Задължително изиграва един кючек. Свекървата ги поканва на трапезата и всички сядат да ядат направо на тревата. На дълга трапеза, на два-три реда върху постлана хартия, предварително са сложена и една до друга филиите, бирите, чиниите с курбан-манджа. Яде се като се топи – без вилици.

След това почват хората и кючеците, хвърлят се пари докато се стъмни. По тъмно се събират у зетя.

Гергина Димитрова Димитрова, 39 г. (Гергина), с. Камен

Пред булката и зетя пристига моминската пита със ситото и двете моми. Избират се да са красиви. Сутринта брашънце три пъти отсяват и омесват питата. Първо от нея трябва да разчупят и хапнат.

Сватбено знаме при калдарашите и бургуджиите

Калдарашката сватба във Великотърновско

Деян Колев

Настоящата статия е написана въз основа на разказите на калдараши от няколко населени места във Великотърновски регион или в близост до него, по-конкретно: с. Самоводене, с. Добри дял, гр. Г. Оряховица, гр. Дряново и с. Кардам. Живеещите в тези населени места калдараши са от различни калдарашки групи: гребенари (Дряново), нямцури (с. Самоводене), бакърджии (с.Кардам, с. Добри дял). Част от разказите прилагам след статията.

Българските калдараши са сравнително малобройна, но изключително интересна от етнографска гледна точка общност (метагрупа). Както българите, така и другите роми – йерлии и рудари, знаят твърде малко за тях. Обичайните представи за калдараша като костюмиран бизнесмен, паркирал луксозната си кола пред своята триетажна къща, или за калдарашката като облечена в пъстри дрехи врачка, накичена с няколко наниза пендари, са не просто смешни, но и наивни. Те показват в каква степен са непознати фолклорът, битът и душевността на тази специфична ромска общност (метагрупа) в България.

Калдарашите заемат свое обособено място в тригруповото деление на голямата ромска общност в България[1] . Тяхната история ги сближава с рударите – доколкото и двете метагрупи ид-

[1] Тук е мястото да направя едно терминологично уточнение за смисъла на понятията „общност“, „метагрупа“, „група“ и „подгрупа“. Полисемантизмът на тези понятия е очевиден – напр. думата „общност“ може да бъде използвана както за описанието на цял един етнос („ромската общност в България“), така и за обозначане на представителите на един етнос в дадено населено място („ромските общности в с. Водолей и с. Ресен“). Затова предложеното уточнение е изцяло условно и ще е за нуждите на настоящата статия.
Ще използвам термина *общност* в неговото най-широко значение – голяма група от хора със сходна история, език и светоглед, като под „общност“ („етническа общност“) ще разбирам някой от основните съставни елементи на българската нация – напр. „ромската общност в България“.

ват от Румъния (макар и по различни пътища) с „голямата келдерарска инвазия“ и е твърде възможно да имат съвсем близки корени. От друга страна по език, обичаи и фолклор са далеч по-близки до йерлиите (особено до някои групи дасикане-ромà, като бургуджиите). Но категорично не могат да бъдат сведени до нито една от тези две метагрупи – формите на социална организация, като циганския съд мешере; специфичната религиозност, свързана с ревностното придържане към източноправославното християнство и още ред други неща при калдарашите нямат аналог при другите ромски метагрупи, групи и подгрупи.

Всички тези неща се отразяват в семейните и сватбените обичаи на калдарашите. Поради тази причина преди да пристъпя към конкретното разглеждане на калдарашката сватба ще отбележа няколко недотам известни неща, свързани със заселването в България на тази специфична ромска метагрупа и с нейното вътрешногрупово деление.

Заселване на калдарашите в България: Ако Индия е „първата родина“ на всички цигани, то „втората родина“ на калдарашите и рударите е Румъния. През дългия си път към Европа ромите се появяват на Балканския полуостров между IX-XI в.[2] Тук те остават

Ромската общност е „междугрупова етническа общност“ (виж: Марушиакова, Попов 1993: 57-72), т.е. в нея все още голямо значение има делението на *групи*: хорохане-ромà, дасикане-рома, бургуджии, гребенари, решетари и т.н. От своя страна многобройните ромски *групи* в България могат да бъдат обединени в три *метагрупи* – йерлии, калдараши и рудари, като с течение на годините значението на *метагрупите* нараства все повече за сметка на стопяване дистанциите между отделните *групи*.

[2] Точната поява на ромите едва ли ще бъде фиксирана някога, поради това, че всички исторически извори са от „другите“ – византийски или западни историци. Те не са си правили труда да се интересуват от етнонимите на многобройните етноси, преминаващи през териториите на техните държави, а са ги наричали с имена по свое усмотрение. Поради това често на различни етноси, секти или групи са давани едни и същи имена.

За „атцингани“ във Византия се споменава още в Хронографията на Теофан Хомологет, която касае събития случили се в самото начало на IX в. Но не е ясно дали под „атцингани“ са разбирани роми или просто привърженици на еретическа секта, занимаваща се с гадателство и магия. За сметка на това е почти безспорно, че в „Житие на Свети Георги от Атон“ от 1100 г. под „атцингани“ се има предвид именно „цигани“ (Виж: Марушиакова, Попов 2000: 13-15)

поне пет века преди да продължат към Западна Европа. През XIII-XIV в. роми се заселват масово в дунавските княжества Влашко и Молдова в резултат на разпространената тогава практика балкански владетели и боляри (основно сръбски) да подаряват на манастирите в Карпатския регион цели семейства цигани като роби. Чак до 1864 г. ромите във Влашко и Молдова са имали официално статут на роби (многократно препотвърждаван в Органичните устави на двете княжества).

Разбира се, трябва да уточним, че робството във Влашко и Молдова е имало множество форми и в резултат от това там се появяват различни категории роби. Най-тежка е била съдбата на т. нар. *ватраши* – роби на болярите или манастирите, които са били домашна прислуга. Те са били жестоко експлоатирани, продавани като стока, убивани безнаказано и т. н. По-различна е била съдбата на т. нар. „роби на короната". Те са заплащали годишен данък и им се е позволявало да водят своя традиционен начин на живот, включително да чергарстват. „Роби на короната" са били четири категории роми. Първата са били т. нар. „лаеши" – „чергари". Те са скитали из княжествата като са продавали бакърени съдове, гребена, решета, извършвали са ковашки услуги и т. н. Втората са били „урсарите" – „мечкарите", които са си изкарвали прехраната, разигравайки дресирани мечки. Третата категория са били „лингурарите" – „копанарите". Те са се препитавали изработвайки и продавайки дървени изделия. Четвъртата – „рударите", са добивали злато в планините.

По обясними причини експлоатацията върху тези четири категории „роби на короната" далеч не е била така силна, както върху *ватрашите* и се е изразявала основно в годишния данък и в липсата на граждански права. Дори се стига до интересен парадокс – в определен момент от развитието на двете княжества, когато се усилва данъчният гнет върху свободните поданици, се оказва икономически по-изгодно да си „роб на короната" и поради тази причина много от ромите в посочените по-горе четири категории посрещат с неодобрение отмяната на робството през 1864 г.

Няма никакви сведения дали са съществували етнически разлики между четирите категории „роби на короната". Т. е. няма

сигурни основания да смятаме, че това са били четири различни ромски групи – поне до 1864 г. Така че до тогава не е удачно да говорим за „калдараши“ и „рудари“ в смисъла, който влагаме в тези понятия днес.

Освобождаването на робите през 1864 г.[3] дава началото на една от най-големите цигански миграции, останала в историята като „голямата келдерарска инвазия“. Нейни движещи сили се явяват именно освободените „роби на короната“, за които се оказва икономически неизгодно да останат в Румъния. Голяма част от тях се прехвърлят в Трансилвания (по него време – намираща се в границите на Австро-Унгария) и след това продължават към всички части на света, включително и към Балканите. По това време – втората половина на XIX в. – между отделните категории „роби на короната“ се появяват съществени различия. Урсарите, лингурарите и рударите вече говорят румънски език (по-точно, старовлашки диалект), имат преферирано влашко самосъзнание и техният фолклор се доближава до влашкия. Тези три категории бивши роби се обособяват в отделна метагрупа – *аурари* или *рудари* (*лудари*). За съжаление, липсват данни по кое време е станало всичко това, дали десетилетия преди Освобождението или непосредствено след него. Не изключвам възможността румънизирането на ромите-рудари да се е случило за относително кратък период от време, за няколко години – в средата на XIX в. В моменти на сериозни социални и политически сътресения това не е невъзможно и такива случаи в ромската история има – напр. турчеенето на хорохане-ромà непосредствено след Освобождението на България и масовото изселване на етническите турци.

Разбира се, това са само хипотези. Сигурното е, че голяма част от рударите се заселват в Трансилвания и днешна Унгария (където са известни под името *беаши*), а друга голяма част преминават направо на територията на България и другите балкански държави.

Далеч не всички „роби на короната“ възприемат влашки език и самосъзнание. Бившите *лаеши* запазват не само своя традиционен

[3] Освобождаването на робите всъщност не е еднократен акт, а продължителен процес, започнал още през 1816 г. Конституцията на Румъния от 1864 г. е завършекът на този процес. (Виж: Марушиакова, Попов 2000: 101-103)

начин на живот, но също така ромския език, на който говорят, голяма част от фолклора и традициите си, както и (а това е много важно) специфичните потестарни форми, известни като *kris romani* или *цигански съд-мешере*. Именно от тези роми се формират днешните калдараши. Както посочихме, първоначално те се заселват в Трансилвания и едва от там продължават своя път към Балканския полуостров. Поради тази причина много от калдарашите в България днес са известни като „унгарски цигани", „австрийски цигани" или „нямцури" („немски цигани").

След заселването си в България калдарашите продължават да водят чергарски начин на живот, движейки се на неголеми групи. Едва през 1958 г. със специално постановление на Министерския съвет те биват застaвени да уседнат. Днес живеят на територията на почти цяла България, по-често в селата, като рядко формират големи махали. Обичайната практика е в повечето села да живеят по две-три семейства калдараши. По-големи групи има в гр. Левски и гр. Карнобат.

Българските калдараши се делят на две големи групи: ловари (от унгарската дума за кон – „ло") и бакърджии (калайджии). Всяка от тези групи се дели на множество подгрупи. Използват диалект на ромския език *романес* (т.нар. „влашки диалекти" или „диалекти от страта III"), който е близък до диалектите, използвани в цяла Европа от *келдерари* и *ловари*. Калдарашите имат ясно изразено ромско самосъзнание. Основните стълбове на тяхната идентичност са ревностното придържане към източноправославното християнство, строгото спазване на календарните и семейните празници и запазването на циганския съд – мешере като важна форма на социална организация и вътрешна регулация.

Калдарашите спазват стриктна ендогамия в рамките на отделните групи. Изглежда почти невероятно как хора, живеещи в противоположни краища на България, успяват да запазят контактите и роднинските връзки помежду си. Калдарашките сватбени обичаи са един от основните механизми за това.

Сватбени обичаи при калдарашите: По всяка вероятност калдарашите са ромската група, при която сватбените обичаи са се променили най-малко за последните няколко десетилетия.

Причината за това е, че те играят важна роля за запазване ендогамията на калдарашката група, на нейната цялост и единство, независимо от разстоянията, разделящи отделните ѝ членове.

Калдарашите са една от малкото ромски групи, при които е запазен обичаят „купуване на булка". В миналото той е бил разпространен сред повечето ромски групи (спомени за него и днес се пазят от по-старите хорохане-ромà: т. нар. „бабаак" или „баба акъ"), а под една или друга форма се е срещал и при другите етноси, живеещи по българските земи. Днес единствено калдарашите (тук включвам и родствените им тракийски калайджии) и бургуджиите продължават спазването на тази твърде спорна традиция.

Обичайно калдарашкото момиче е на 14-15-16 години, когато родителите му решават, че е време да се задоми. (При бургуджиите възрастта е още по-ниска – 13-14 години.) Момчетата са с две-три години по-големи.

Инициативата за създаването на новото семейство поема бащата на момчето. Първо той изпраща пратеник до бащата на момичето, за да провери дали последният е склонен да омъжи дъщеря си или смята, че е още малка. Пратеникът не върши тази си работа скришом – той кани семейството (често и родините) на момата в ресторант или в някоя къща, където ги гощава за сметка на бъдещия свекър. Пратеникът уговаря едно единствено нещо – принципното съгласие от страна на моминския баща да му дойдат сватове с конкретно предложение.

Тук е мястото да спомена, че при калдарашите е въпрос на чест показното демонстриране на благосъстояние. Поради тази причина пратеникът не жали средства, за да направи колкото се може по-голямо празненство, когато иска принципното съгласие за „преговори за женитба" (Освен това, средствата ги дава не самият пратеник, а бъдещият свекър...) . От друга страна бащата на момичето често не бърза да даде съгласието си и отговаря: „Ела пак другата седмица, ще помисля до тогава!", за да може „масрафът" да бъде повторен, а често – и потретен. Днес, поради сериозните икономически проблеми, пред които са изправени и калдарашите, обикновено съгласието се дава веднага.

Ако съгласието бъде получено, следва втората стъпка. Бащата на момчето с дарове и почерпка отива в дома на момичето. Там, „на маса", се уговарят най-важните неща, свързани с бъдещия брак и със сватбата.

Отивайки в дома на бъдещите си сватове, свекърът и свекървата носят богато украсено шише с ракия. На шишето е завързана шарена калдарашка забрадка – символ на това, че се отива, за да се иска булка. Калдарашката традиция (подобно на българската) е момите да ходят с пуснати коси и да слагат забрадка едва на сватбата. На шишето са поставени и златни монети – символ на това, че свекърът е готов да заплати за булката. Също така елемент от украсата на шишето е и китка цветя – знак за уважение към момата.

Думите, с които свекърът повежда разговора, са сходни при повечето калдарашки групи. *„Добър ден бе, ромалец! Авилям катка анде тумаро району. Ашундям къ кате намерилпе о голуми, кайро даслес де кадики бърш.* Добър ден бе, хора! Дойдохме тука във вашия район. Научихме, че тука се намира този гълъб, който търсим от толкова години. *Кате ли съли или най?* Тука ли е или не?" – казва свекърът. *„Кате съли, бре!* Тука е, бре!" – отговарят му роднините на момичето. *„Ка приемисаме пе ки маса ай те мотосаменге со де кърел о зарари кадала чирикляко?* Ще ни приемеш ли на масата си и ще ни кажеш ли колко струва масрафът на тази гугутка?" – пита бащата на момчето и подава шишето с ракията. Щом домакините го приемат и пият от него, значи преговорите могат да започнат.

На първо място се уточнява бъдещият статус на съпрузите. Бащата на момичето държи дъщеря му да бъде приета и уважавана „както подобава"[4]. След това се уточнява цената на булката. Тя може да варира в твърде широки граници в зависимост от това от кои калдараши са родителите – при бакърджиите и тракийските калайджии обичайно цената е по-висока в сравнение с

[4] Не отговаря на истината широко разпространеното сред не-калдарашите схващане, че бащата на момичето гледа само как да „изтъргува" по-изгодно дъщеря си. Познавам немалко бакърджии, които отклониха добри предложения, защото се страхуваха, че дъщерите им няма да отидат в „добро семейство" и „няма да бъдат щастливи".

гребенарите, например. „Цената“ варира и в зависимост от момичето – по-красивите и способни момичета се оценяват по-високо. Калдарашкият идеал за красиво момиче е ориентиран към момичета с по-изявени европеидни черти – по-руси и по-бели[5].

Заедно със сумата, която бащата на момчето трябва да заплати, се уточняват и две свързани с цената неща. При калдарашите и до ден днешен се държи на девствеността на булката. Затова ако момичето се окаже недевствено, баща ѝ трябва да върне част от заплатената му сума. Въпрос на договорка между родителите е дали бащата на момичето ще трябва да върне цялата сума, дали половината, дали сватбата ще бъде развалена и т. н.

Другото нещо, което се уточнява са т. нар. „моминski пари“. Те са част от цялата сума, която бащата на момчето заплаща. „Моминските пари“ не се харчат от бащата на момичето, а се пазят от него. В случай, че дъщеря му реши да напусне мъжа си, баща ѝ може да бъде заставен (от мешерето) да възстанови част от сумата, която е била платена за дъщеря му, но не и „моминските пари“. Тези пари той предоставя на дъщеря си след развода, за да може тя да устрои новия си живот. „Моминските пари“ не са твърдо установен процент от цялата сума. Ако момичето е по-красиво и продадено по-скъпо, нейните „моминski пари“ са значително по-висок процент от цялата сума.

След това се уточнява кога и къде ще бъде сватбата. Този въпрос е бил изключително важен преди 1958 г. по време на катунарския живот с оглед на това, че често семействата на жениха и булката са чергарствали на десетки километри едно от друго.

При повечето калдараши следващата стъпка към създаването на новото семейство е годежът. Той се прави, за да се известят по тържествен начин всички, че предстои сватба. Но за раз-

[5] В една от най-широко разпространените сред всички ромски групи (включително и сред калдарашите) песни се пее:
„Телел авела екх чайори,
екх чайори сар ракльори...“
„Отдолу иде едно момиче,
едно момиче като българче...“
Песента е широко разпространена и сред ромите в Македония. (Виж: Петровски 2001: 137)

лика от някои други ромски групи (напр. за разлика от някои хорохане-ромà) по време на годежа не се извършват специални обреди и не се консумира първата брачна нощ. При част от калдарашите е допустимо да не се прави годеж, а направо да се пристъпи към сватбата.

Най-важното при годежа е, че момичето получава „нишан" от бъдещите си свекър и свекърва – златна монета, която да носи на врата си. След годежа свекърът, свекървата и бъдещата булка отиват, за да изберат булчински дрехи. Обичайно се купуват отделни дрехи за всеки един ден от сватбата.

Между „пазаренето на булката" и сватбата, младежите могат да се запознаят и дори да излизат заедно, но без да им се позволяват никакви интимности. При калдарашите не е познат срещащият се при турците обичай младоженците да се запознаят чак в деня на сватбата.

След сватбата (на която ще отделим подобаващото ѝ се място) младото семейство заживява в дома на родителите на момчето. Там те живеят, докато се ожени по-малкият брат на младоженеца и след това създават собствен дом. Ако младоженецът е най-малкият син, младото семейство остава да живее постоянно в дома на свекъра и свекървата, като се грижи за тях до смъртта им и след това наследява целия дом. Най-голямата беда за калдараша е да има само дъщери – това означава, че въпреки парите, които ще получи като ги омъжи, на стари години той ще остане без постоянно живеещи край него деца. Затова често калдарашите осиновяват момчета в случай, че съдбата им отказва син.

Обичайното право при калдарашите е сравнително толерантно към евентуален развод и той не е непознато явление в калдарашката общност. Причините за развод могат да са много. Обикновено калдарашката напуска мъжа си, ако той я бие или се държи лошо с нея. За разлика от жените в повечето други патриархално живеещи общности (независимо ромски или не-ромски), калдарашките не приемат за нормално да премълчават дълго лошото отношение на съпрузите си. Относителната сигурност, която ѝ дават „моминските пари", често кара калдарашката да се върне в дома на баща си.

От своя страна мъжете гонят жените си в случай, че те не са добри домакини и особено – ако не са добри майки. Друга възможна причина е разбира се евентуална втора жена. При калдарашите това не се среща толкова често – сумата, която бащата на момчето е заплатил за булката е сериозна спирачка пред сина му да се разведе заради друга жена.

Едни от най-често срещаните поводи за развод са изневярата или невъзможността за износване на дете. Това е лесно обяснимо, като се има предвид, че при всички роми децата са на особена почит и невъзможността за дете се смята за изключително проклятие.

При всеки развод възникват множество въпроси – при кого да останат евентуалните деца, как да се постъпи с парите, които бащата на момчето е платил при сватбата. Затова при всеки развод последна дума има мешерето, което уточнява чия е вината и разрешава възникналите спорове.

Обикновено ако разводът е поискан от младоженеца или пък мешерето прецени, че вината е негова (дори разводът да е поискан от жената), бащата на момичето не трябва да връща никаква част от сумата, която е получил при сватбата. В обратния случай той възстановява част от парите, но никога всички пари, защото „моминските" остават за момичето като обезщетение, че вече е имала брак, не е „честна" и т. н. При спорове за децата мешерето преценява в зависимост от конкретния случай, като често се допитва до мнението на самите деца, особено ако те са сравнително големи. В повечето случаи децата остават при бащата (по-точно: при неговите родители), което може да се обясни с дълбоките патриархални традиции децата да са част от рода на бащата. Както многократно посочихме, калдарашките групи са строго ендогамни и държат на своята сплотеност; децата са част от групата на бащата и тяхното отвеждане от майката (особено ако тя живее в друго населено място или принадлежи към друга калдарашка група) е силно нежелано.

Сватбата: Обичайно калдарашката сватба продължава поне три дни – в петък, събота и неделя. В миналото тя е траела и цяла седмица, което има своето логично обяснение – на нея са се

събирали катуни на родствени калдараши, чергарстващи на десетки километри един от друг; едва ли би могъл да се намери подобър повод за среща и е безсмислено тя да бъде кратка. Днес сватбата може да е и само един ден, което също има своето логично обяснение – икономическите трудности засегнаха и калдарашите. Първият ден от сватбата е посрещане на гостите, вторият – същинската сватба и свързаната с нея първа брачна нощ, а третият ден се нарича „моминство“.

Всички разходи по сватбата се поемат от бащата на жениха, с изключение на разходите по третия ден – моминството. Те се заплащат от семейството на момичето.

В миналото сватбите са се правели на открито, на някоя голяма поляна, където се е опъвала специална шатра. Днес обичайно се правят в ресторанти в самите населени места.

Сватбеният церемониал при калдарашите е сравнително попрост от този на йерлиите и на рударите. Почти отсъстват елементите на подготовка на младоженците – например кънсването на булката или тържественото избръсване на младоженеца – които играят важна роля в церемониала на другите ромски групи в България.

В петък вечерта се прави посрещане на гостите. При някои калдарашки групи (при които не се прави отделен годеж) е възможно в петък да се направи и символичен годеж. На него родителите на жениха подаряват на бъдещата си снаха дарове – булчинската рокля и най-вече нанизи със златни монети, които тя ще носи на сватбата. Въпрос на престиж за свекъра е да дари повече пендари на бъдещата си снаха.

Истинската сватба започва в събота сутринта със забулване на булката. Обичайно то се прави от кръстницата, стига тя да има семейство и да е женена един път. През това време свекърът заплаща уговорената при сватосването сума. След това сватбената процесия отива в ресторанта, където ще се провежда същинската сватба. При някои групи е запазен обичаят процесията да се предвожда от роднина, носещ сватбено знаме. То се изработва от парче фин бял плат (обикновено тюлено) и червена забрадка. Отгоре се поставя ябълка или китка цветя.

При влизането в ресторанта се изпълняват ритуали, които не са специфично калдарашки, а общобългарски. Например, постила се платно пред младоженците, те се захранват от свекървата и т.н. По-различно е единствено това, че свекърът разпръсва пари пред младоженците и те трябва да ги съберат възможно най-бързо „за да се види кой е по-сръчен и оправен".

Основно изискване пред свекъра и свекървата е всички маси да са отрупани пребогато с храни и напитки, така че да не липсва нищо. Смята се за лош знак, ако някой от гостите поиска нещо, което го няма и не може да му бъде веднага предложено. Особено богато се нарежда масата пред родителите на момичето. Това е израз на уважение към тях за това, че са отгледали хубава и способна дъщеря. Пред свекъра и свекървата се поставя печено агне (по-рядко – прасенце), богато украсени пити, торти, червено вино и т. н. Единственото, което не се поставя на масата, е чушки, за да не бъде люта булката.

На тази маса първоначално застават и младоженците. В миналото те е трябвало да стоят изправени, хванати ръка за ръка (често символично завързани с червена кърпа), стъпили на красиво изрисувана провадийска каруца, спряна точно зад масата на родителите на булката. Днес обичаят е опростен, като младоженците просто сядат до родителите на булката, завързани с червена кърпа.

Празненствата продължават не само през деня, но често и през нощта на събота срещу неделя. Разбира се продължават и през целия неделен ден. За целта често свекърът наема два оркестъра, така че да има музика през цялото време. През това време масите не се развалят, а само се донареждат.

В събота по обяд (при някои групи – в неделя по обяд) започва даряването, което изпълнява важна роля в калдарашката сватба. Оркестърът започва да свири по отделно пред всеки един от гостите. От своя страна гостенинът тържествено обявява какво дарява на младоженците. Обичайно при калдарашите се дарят пари, при това – немалко пари. Този факт често води до наивни и неверни представи за калдарашите като „цигани-милионери". Нещата обаче далеч не стоят така просто. Наистина на сватбата младото семейство би могло да събере (и много често наистина

събира) внушителна сума. Но тази сума се явява един вид „заем от общността“, който младоженците връщат „на разсрочено плащане“. При даряването („събиране на парсата“) братът на свекъра стриктно записва кой колко дарява. Причината за това е, че когато младоженците отидат на неговата сватба, или на сватбата на неговите деца, те трябва да дарят сума, която в никакъв случай не може да е по-малка от това, което са получили! Така в разстояние на няколко години на практика връщат всичко получено. За тях остава обаче голямото предимство, че през тези няколко години са имали възможност да подредят новия си живот и да започнат свой „бизнес“, което никак не е малко. Не бива да пренебрегваме и факта, че по този начин се запазва сплотеността на калдарашката група, като нейните членове се обвързват допълнително със сумите, които получават и дарят.

Поради факта, че обикновено на калдарашката сватба присъстват много гости, като всеки, който дарява, държи реч, даряването може да продължи до вечерта. След него настъпва кулминацията на сватбата – първата брачна нощ за младоженците.

В миналото за целта е била обзавеждана специална катуна, а днес – специална стая в къщата. Свекървата дава на булката нова бяла риза, за да бъдат видни знаците на отнетата девственост. След като младоженецът изнесе ризата с очаквания знак, настъпва неописуемо веселие. Под звуците на оркестъра девствено момиче (при някои групи – свекървата) играе с окървавената риза.

Последният елемент от сватбения церемониал се изпълнява в неделя или понеделник рано сутринта. Невястата и младоженецът стават рано, вземат бели менци и отиват за вода. Като се върнат, момичето полива вода на свекъра и свекървата, за да се измият. Целува им ръка и от този момент започва да ги нарича „татко“ и „мамо“. Също така може да полива вода и на своите родители, ако са там, на съседите и приятелите. Всички, които се нареждат да получат „булчинска вода“, хвърлят монети в менците, а също така накичват невястата и младоженеца с индрише и пендари. От този момент нататък младите вече са част от семейството.

Както посочихме по-горе, денят след брачната нощ се нарича „моминство“. Разходите през този ден – храна, напитки, оркестър се заплащат от бащата на момичето.

Сватбените обичаи на калдарашите не могат (а и не бива) да бъдат оценявани еднозначно. Първо, защото те все пак не са нещо застинало, а се обновяват и осъвременяват постоянно. Днес все повече млади калдараши негодуват срещу факта, че бракът се уговаря от родителите и постепенно последното става все по-формално: родителите се допитват до децата си и се съобразяват с техните желания, когато уговарят брака. На особена критика от страна на младите са и обичаите, свързани с показното проверяване на девствеността, макар че то и до днес се спазва в почти непроменен вид. За мен е очевидно, че тази част от сватбените обичаи ще се промени безвъзвратно – това е път, който са изминали повечето от ромските групи, а също така българи, турци и още ред други етноси. Тази промяна никога не е била еднозначна, тя е свързана с разхлабване на родовите връзки, разпадане на патриархалната сплотеност и т. н. Ще се случи ли и кога ще се случи нещо такова при калдарашите не мога да прогнозирам. Трудно е да се каже и какви ще са последствията за калдарашката общност.

Второ, почти винаги оценката за сватбените обичаи на калдарашите се дава, без да се вниква в тяхната по-дълбока същност – като инструмент за запазване на общността и за регулиране на живота в нея. Типичен пример за това са спекулациите, свързани с „купуването на булките“ (или пък с „пазара на булките“ при тракийските калайджии). Вярно е, че по този начин се погазват ред важни индивидуални човешки права, ограничават се перспективите за реализация пред младите (много често момичетата се спират от училище още преди да са завършили дори основно образование) и т. н. Всичко това не може и не бива да се премълчава. Но не бива да се премълчава и другата страна на този обичай – така се запазва единството на калдарашката група. Чрез този суров механизъм се гарантира, че е много по-вероятно младеж от една калдарашка група (напр. бакърджия) да се ожени за девойка от същата група, дори тя да живее на десетки километри, отколко-

то да се ожени за йерлийка в родното си село. Смесен брак е допустим само с калдарашка от друга група (напр. има смесени бракове между нямцури и гребенари, бакърджии и гребенари и т. н.). Така относително малката калдарашка общност вече един век не се е претопила в морето от роми-йерлии, които са далеч по-многобройни[6].

Плащането на „откуп“, даруването на младоженците и въобще големите сватби са не само израз на основни ценностни норми при циганската етническа общност, но и форма за поддържане на съвместния социален живот на отделните подразделения на тази общност. Налице е своеобразен „обмен на стойности“ в рамките на конкретната циганска общност, чрез което се извършва нейната интеграция, осигурява се нейното запазване и съществуване като етносоциална единица в рамките на макрообществото.“ (Марушиакова, Попов 1993: 187).

Както вече посочихме, калдарашките сватбени обичаи са в процес на изменение. Той е провокиран от съществените изменения в макрообществото, а също така от конфликта между интересите на общността и индивидуалните интереси на младите калдараши. По мое мнение кога и как ще се променят сватбените обичаи при калдарашите е все още рано да се каже.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

Марушиакова, Ел., В. Попов. 1993. Циганите в България. София, Издателство „Клуб 90“.

Марушиакова, Ел., В. Попов. 2000. Циганите в Османската империя. София, Издателска къща „Литавра“.

Петровски, Тр. 2000. Ромски народни песни. Скопие, Издателство „БИС-ГРАФИК“.

Тодорова, Н. 2002. Калдарашката сватба – неписан закон. – В. “Акана“, бр. 7, 2002.

[6] Днес смесени бракове се срещат все по-често, като дори е допустимо калдарашки младеж да доведе снаха не-ромка (туркиня или българка), стига тя да уважава източноправославната вяра и ромските традиции.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1
Разказ на Янко Методиев за сватбените обичаи на бакърджиите от с. Кардам, Поповско

Разказът е записан от Теодора Крумова и Елена Кираджиева през м. август 2002 г.

Янко Методиев, бакърджия от с. Кардам, Поповско

В нашата традиция се допуска развод, макар и не много лесно. По-приемливо е, ако младоженците се разделят през първата година след сватбата, когато още нямат деца, нямат самостоятелна къща. След това става по-лошо, особено ако вече момичето е трудно, отговорността е по-голяма. Често възникват спорове: кой е виновен, кой трябва да връща пари, при кого да останат децата и тогава се намесва мешерето.

Но като цяло обичаят ни е такъв: Ако момичето реши да се разведе, отговорността понася баща ѝ. Трябва да върне пари, защото при нас булките се плащат. Той връща парите, които са му платили за дъщерята, с изключение на моминските. Когато се уговаря сватбата, се уговаря и цената на булката. От тази цена една част се наричат „моминski пари". Тя е различна при различните момичета. Ако момичето е по-русо, по-красиво, по-кадърно, цената му е по-висока и моминските пари са повече. И обратно. Ако момичето реши да се разведе, баща му връща парите с изключение на моминските. Те остават за него, защото вече дъщеря му не е мома.

Ако пък момчето реши да се разведе, бащата на момичето не връща пари. Щом момчето вдига ръка от жена си, той не търси нищо. Стига му това наказание, че неговият баща е хвърлил парите си на вятъра, както и това, че ще трябва да търси и купува нова жена.

Но от тук започват споровете. Често момичето казва, че иска да се разведе, защото момчето я тормози, не е добър – т. е. по вина на момчето. И бащата на момичето отказва да върне парите. Друг път пък момчето иска да се разведе, но защото твърди, че булката е лоша, не се грижи за къщата, за децата – т. е. по вина на булката. И тогава бащата на момчето си иска обратно парите. Ако не могат да се разберат кой е виновен, спорът се разрешава от мешерето.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2
Разказ на Георги Яков за сватбените обичаи на калдарашите-гребенари от гр. Дряново

Разказът е записан от Емилия Борисова и Деян Колев през м. юни 2002 г.

При нас, калдарашите, за да се направи сватба е нужна първо волята на бащата на момчето. Той прави предложението, той поема всичките разходи, той плаща за булката.

Първо, бащата на момчето (дето ще става свекър) изпраща пратеник до бащата на момичето, за да иска дума, да иска съгласие да му дойдат сватове и да уточняват сватба. Отива пратеникът, кани семейството на момата, родините ѝ в някой ресторант и черпи за сметка на свекъра. Преди години, когато аз бях млад, нямаше ресторанти, но имаше селски кръчми. Пратеникът събираше там родините на момичето. Обличаха се с новите си пъстри дрехи ромите, отиваха в кръчмата на най-близкото село, до което са спрени катуните им, а кръчмарят шеташе, носеше най-хубави вина и мезета, облечен в нови потури, дълбок червен пояс, аджамийка с гайтани... Много се радваха кръчмарите, когато се събират при тях калдараши, защото знаеха, че много плащат...

Бащата на момичето, ако иска ще върне три-четири пъти пратеника, за да направи сват му този масраф три-четири пъти. Хем така ще провери, наистина ли силно искат дъщеря му, хем пък ще покаже, че мисли доброто на щерка си, че не я дава току-така, пък макар и за много пари. То си личи, кога връща пратеника категорично и кога го връща, за да дойде след седмица пак. Сега вече много рядко някой връща пратеника, защото хората обедняха.

Като даде най-накрая съгласие да му дойдат сватове, бащата на момичето зачаква. И идват родителите на момчето да уговорят сватбата. При нас булките се продават, такава ни е традицията. Аз преди време бях питал баща си защо правим това, а той ми отговори, че този обичай сме го взели още на времето от турците. Освен това така се женим само помежду си – калдараш с калдарашка – и се запазваме. Но и на времето, а особено и сега, родителят щом е умен и добър, той се съобразява дали детето му харесва булката.

Ние, гребенарите, не искахме много пари, искахме злато, златни пендари. Най-много държахме на австрийските пендари Франц Йосиф. Една булка стигаше до 10 големи пендари Франц Йосиф. И френски наполеони

вземахме, че са много красиви. Като се уговори цената, уговаря се и какво ще правят, ако булката не е мома, ако не е честна. При нас много се държеше и днес също се държи на моминството. Някои сватове казват: „Ако дъщеря ти не е девствена, връщаш ми всичките пари и масрафа!". Други пък са по-меки: „Харесвам я, ако не излезе девствена пак ще я взема, но ми връщаш половината пари!" И се уговарят.

Уговарят се също кога и къде ще е сватбата, каква музика да пазари свекърът. Много е важно бащата на момичето да хареса музиката.

Като дойдеше уреченият ден, събираха се по 20-30 или 40 катуна на уреченото място. Конете пасяха на една страна на поляната, на другата жените обличаха празничните дрехи, слагаха вървите с пендарите. Всеки гледаше да се покаже колко е богат. Щом си богат – повече пендари давай на снаха си и на жена си, че всички да те признаят.

Обичайно сватбата беше три дни – петък, събота и неделя. И днес е така, но понеже хората обедняха, някои я правят и за един ден. Петъкът е годежът, обявява се официално, че това момче и това момиче ще се женят. И следва гощавка, веселие...

Същинската сватба започва в събота следобеда и продължава до неделя вечерта. Важно е да се покаже голямо уважение към бащата на момичето, че той е отгледал хубава дъщеря, добре я е възпитал и опазил. Затова пред семейството на момичето се нареждат печено агне, вина, пити – каквото поискат. Момчето и момичето също застават зад семейството на момичето, хванати за ръка, стъпила на пъстра провадийска каруца (днес, разбира се не стъпват на провадийска каруца, защото отдавна не сме катунари).

В неделя след обяд започва събирането на парсата. Всички гости трябва да дарят младоженците. При нас, калдарашите, се даряват пари. Дарят се много пари, колкото се може повече. Те са нужни на младото семейство, за да започне пълноценен живот, мъжът да предприеме някоя работа, бизнес и т. н. Обичаят ни е такъв – някой роднина на свекъра върви и записва кой колко пари дарява. Например, записва „Сваkото на младоженеца дари 3000 лв.". И след години, когато се жени синът на сваkото, младоженецът, който е получил 3000 лв. трябва да дари поне 3000 или повече. Но не и по-малко!

Привечер в неделя се проверява честността на булката. Преди години това ставаше в отделен катун, а днес се подрежда специална стая. Младоженците се усамотяват там, а отвън музиката свири, хората се веселят и очакват. Някой път от напрежението момчето се сепва, не може... Друг път момичето не го иска, защото я е страх – обикновено е

на 15 години, не е голяма. И тогава започват родителите да се карат. Особено лошо става, ако момичето не излезе честно.

Но ако всичко е благополучно, изнасят навън бялата риза със следите от девствеността. Музиката засвирва тържествено, някое девствено момиче взема ризата и играе с нея. Днес все повече млади изказват несъгласие с този обичай, но той стриктно се спазва.

Щом приключи събирането на парсата, парите се предават на свекъра – който е купил булката. Той от своя страна ги събира в една бохча и ги предава на жена си.

Рано на другата сутрин – понеделник – невястата и младоженецът стават рано, вземат бели менци и отиват за вода. Като се върнат момичето полива вода на свекъра и свекървата за да се измият. Целува им ръка и вече ги нарича „татко" и „мамо". Също така може да полива вода и на своите родители, ако са там, на съседите и приятелите. И всички хвърлят пари в менците, а също така накичват невястата и младоженеца с индрише и пендари. От този момент нататък младите вече са част от семейството.

При нас обичаят е такъв – синът се грижи за родителите, не дъщерята. Младите заживяват в къщата на свекъра и свекървата. Живеят там, докато се ожени по-малкият брат на младоженеца. След това вече са свободни да излязат в своя собствена къща. По-малкият брат и жена му живеят при старите, докато се ожени другият брат и т. н. Най-малкият брат остава да живее в къщата на старите и след смъртта им тя става негова къща. Той морално е задължен да се грижи за своите родители до последно.

Георги и Мария Якови от гр. Дряново

ПРИЛОЖЕНИЕ 3

Разказ на Йована Методиева за сватбените обичаи на бакърджиите от с. Кардам, Поповско

Разказът е записан от Теодора Крумова и Елена Кираджиева през м. август 2002 г.

Нашите сватби обикновено са три дни – посрещане на гостите, сватба и моминство. Няма строго определени дни от седмицата за сватба – обикновено това са петък вечер, събота и неделя, но може и да са други дни, стига това да е удобно за двата рода. Преди години, когато бяхме чергари, сватбите продължаваха и повече дни. А напоследък, понеже ромите обедняхме, все по-често сватбата е един или най-много два дни.

За да се стигне до сватба, е нужно първо да се договорят родителите на младоженеца и булката. Инициативата за това я поема бащата на момчето. Той изпраща пратеник до бащата на момичето, за да разбере дали смята, че е дошло времето да омъжи дъщеря си и дали е съгласен да му дойде сват да иска дума. Ако бащата на момичето прецени, че свестен човек иска ръката на дъщеря му, че и момчето е свястно и добре ще се разбират с дъщеря му, дава съгласие да посрещне сватове.

Тогава отиват родителите на момчето. Носят със себе си богато украсено шише с ракия. На шишето се завръзва забрадка – шарена, с много червено, красива. Слагат се и златни монети на гърлото на шишето, за да се вижда, че сватовете идват със злато. Освен това шишето се украсява с една китка цветя.

Когато родителите на момчето влезнат в момината къща, те казват:

„Добър ден бе, ромалец! Авилям катка анде тумаро району. Ашундям къ кате намерильпе о голумби, кайро даслес де кадики бърш. Добър ден бе, хора! Дойдохме тука във вашия район. Научихме, че тука се намира този гълъб, който търсим от толкова години. *Кате ли съли или най?* Тука ли е или не?". *„Кате съли, бре!* Тука е, бре!" – отговарят му родините на момичето. *„Ка приемисаме пе ки маса ай те мотосаменге со де кърел о зарари кадала чирикляко?* Ще ни приемеш ли на масата си и ще ни кажеш ли колко струва масрафът на тази гугутка?" – пита бащата на момчето и подава шишето с ракията. Щом домакините го приемат и пият от него, значи преговорите могат да започнат.

Тази вечер се договарят всички подробности по сватбата. Уточнява се сумата, която родителите на момчето трябва да заплатят за сна-

хата. „Кажете сега, колко ви е струвало да отгледате това гълъбче? Колко пари сте дали да я изхраните, облечете, възпитате?“ – пита свекърът. Бащата на момичето казва някоя висока сума. „О, смъкна ми ризата от гърба! – не се съгласява свекърът – Аз нали трябва да харча за нея от тук нататък, да я издържам с челядта ѝ! Ако ти дам толкова много пари, после дъщеря ти трябва да мизерува, ти нали не искаш това?“. Така роднините на момчето гледат да смъкнат цената докато се спазарят. Когато се договорят, сватовете се целуват, пият от ракията и дават на другите роднини да пият. После уточняват какви дарове ще се дарят, кога ще е годежа и кога сватбата.

На годежа двата рода отиват в някой ресторант и се веселят, защото се обявява на всички, че този младеж и тази девойка ще се женят. Задължително родителите на момчето дават „нишан“ на момичето – една златна монета, закачена на връвчица. Те поставят тази връвчица на врата ѝ, за да знае девойчето, че я искат и чакат.

След годежа свекървата води бъдещата си снаха да си избере дрехи за сватбата. Обикновено ѝ се купуват два-три ката дрехи. Ние за снаха си бяхме купили три ката – едни за посрещането на гостите, други – бели – за сватбата и трети – аленочервени – за третия ден, моминството.

Сватбата започва с посрещане на сватбарите. Обикновено те идват от далеч, затова е важно да ги нахраним богато, да се чувстват весело и удобно.

На другия ден сутринта, до към 10-11 ч. се прави забулване на булката. То става в къщата на момичето. На този ритуал присъстват само момичета и жени. Обикновено забулва кръстницата. Тя трябва да е омъжена, да има семейство, но това да ѝ е първия мъж. Ако е повтаряла, забулването се прави от друга жена. През това време свекърът дава парите и даровете, които е обещал за булката. От своя страна бащата на момичето подготвя дарове за младоженците. При нас не е задължително булката да има чеиз, но е важно родителите ѝ да дарят богато младоженците. Обикновено голяма част от парите, които свекърът дава за булката, баща ѝ ги дарява на младоженците. Може да им дари и вещи, кола – стига да е богат.

На излизане оркестърът задължително свири „Прощавай, майко!“. Булката взема едно дете на ръце и ритва менче с вода и здравец.

След това цялата процесия отива в ресторанта. Първи влизат свекърът и свекървата. Те постилат пред младоженците бяло или шарено платно. После свекърът хвърля пред тях пари и младите започват да ги събират. Целта е да се види кой е по-сръчен – младоженецът или булката.

В ресторанта най-голямо внимание се обръща на масата, зад която ще седнат родителите на момичето. Понеже всички разходи на сватбата се заплащат от бащата на момчето, той гледа да не се изложи, да уважи сватовете си по достойнство. На тази маса сядат и младоженците – това пак е уважение към родителите на момичето.

Важен елемент от сватбата е даряването. Следобеда или привечер всеки от гостите обявява какво ще дари на младоженците. Започва се от масата, на която стоят родителите на булката. Оркестърът отива до всеки един от гостите и водещият пита: „Как си, господине (госпожо)? Нещо липсва ли Ви? Какво искате да Ви изсвирим?“. А гостът благодари за гостоприемството и обявява какво дарява на младоженците, какво им пожелава. Всичко дарено се записва. И след години, когато младоженците отидат на сватба, която прави гостът, те трябва да му дарят повече от това, което той им е дарил.

Даряването може да продължи цялата нощ, понеже обичайно гостите са много и всеки иска да отправи специално пожелание. Но най-важното през тази нощ е, че младите трябва да се опознаят. Това става в стая, където те се усамотяват.

Щом изнесат знака за девствеността – ризата с петното кръв, свекървата я взема и занася на сватбата. Там настъпва неописуемо веселие. Свекървата играе с ризата, може да играе и девствено момиче.

На другия ден всички разходи се плащат вече от бащата на момичето. Този ден се нарича „моминство“. Свекърът заплаща всички направени до този момент разходи и започва да плаща сват му, който е щастлив, че дъщеря му е била честна. Тъстът задължително дарява заклано агне или овен по този повод.

Сутринта на моминството младоженците обличат нови дрехи – вече не сватбените, а други. Жената се накичва със златни накити, двамата вземат един бакърен котел, украсен със здравец и други цветя и отиват край селската чешма за вода. Едната страна на котела я държи младоженецът, другата – невястата. Наливат вода и го носят в заведението и с тая вода те поливат на свекъра и свекървата за да се измият. После поливат и на другите гости. От своя страна гостите хвърлят монети в котела или дарят пари на младоженците.

Сватбата при рударите в гр. Златарица

Мита Христова
Деян Колев

В град Златарица, Великотърновска област, живеят цигани от три различни групи. Една от тях са ромите-музиканти (известни още като *дрындари*), които са изселници от Котелския край. Те говорят ромски език, съхраняват голяма част от ромските традиции и имат ромско самосъзнание. Друга група са турските цигани. За съжаление по ред причини те са в голяма степен акултурирани, говорят турски език и предпочитат да се самоопределят като турци, макар че околното население (включително турците) ги възприема като цигани. Те са изгубили ромските си традиции, като на тяхно място не са възприели турски такива.

Многобройна и интересна е третата циганска група в гр. Златарица – рударите, или „власята", както още се самоназовават те. Рударите се заселват в Златарица на две вълни. Първата е в началото на XX в. и в това отношение е едно от малкото изключения в България – до 1958 г. повечето рудари, подобно на някои други цигански групи, са били чергари. Не ни е известна причината, поради която рудари усядат трайно в Златарица[1] още през първата половина на XX в. Втората рударска вълна се заселва в града през 60-те години във връзка с нуждите от работна ръка – по него време са построени цехове и фабрики, освен това е била належаща необходимостта общинският център да бъде обявен за град. Рударите от втората вълна са били доскорошни чергари, заставени да уседнат след постановлението на Министерския съвет от 1958 г., насочено към трайното усядане на циганите-чергари.

[1] По-точно казано: в Златаришки регион; първоначално те усядат в околните села и след това в самия град. Така например повечето от живеещите днес в Златарица по-стари рудари са родени в намиращото се в близост с. Резач

Рударите в България са родствени на *рударите, лударите, беашите, лингурарите, урсарите*, живеещи по целия свят. Коренът на това родство е по земите на днешна Румъния, в които са живеели рударите до средата на XIX в. Добре известен факт е, че в дунавските княжества Влашко и Молдова ромите са имали статут на роби чак до 1864 г. В случая думата „робство" не бива да ни води до погрешни изводи за положението на всички роми в княжествата. Робите са били няколко категории. Домашните роби – т. нар. „ватраши" са били роби в пълния смисъл на тази дума, били са купувани и продавани по тържищата, наказвани с набиване на кол, рязане на езика (ако говорят на ромски) и т. н. Но е имало и привилегировани групи роби, чието робство се е изразявало в това, че са плащали годишен данък, за да им бъде разрешено да упражняват своите традиционни занаяти, и че са нямали никакви граждански права. Такива „привилегировани роби" са били предшествениците на днешните рудари и калдараши.

Основният занаят на рударите от преди Освобождението (1864 г.) е бил добивът на руда (включително и златна руда) в планините. Част от тях са се занимавали и с производството на дървени изделия (копанки, лъжици и др.), а друга част – с отглеждането и дресирането на мечки. Основният занаят на калдарашите е бил производството на медни съдове (от където идва и името им: „калдър" – „бакър, котел"). Разбира се тук трябва да направим едно важно уточнение – по обясними причини от този период не са ни останали извори, отнасящи се до етническите характеристики на отделните цигански групи от този период. Не е никак ясно дали днешните рудари са директните наследници на аурарите (рударите), лингурарите и урсарите от преди 1864 г. и дали днешните калдараши произлизат директно от т.нар. „лаеши" („чергари") във Влашко и Молдова. Макар тази хипотеза да изглежда най-правдоподобна, възможно е преди отмяната на робството то да не е имало съществени етнически различия между робите от четирите категории (лаеши, урсари, лингурари и аурари) и окончателното им разделяне на рудари и калдараши да е станало едва след 1864 г.

Отмяната на робството в обединена Румъния подтиква десетки хиляди роми да мигрират в търсене на по-добър живот. Тази голяма миграционна вълна е влязла в историята с името „голямата келдерарска инвазия“, но при нея от Румъния се изселват не само келдерарите и ловарите (предшественици на днешните калдараши), а също така и рударите. Келдерарите и ловарите се заселват първоначално в Трансилвания (по него време намираща се в Австро-Унгария), а след това – по целия свят. Именно от Трансилвания, а не от Румъния, те пристигат и в България. Поради тази причина често са наричани „немски цигани“ („нямцури“), „унгарски цигани“, „сръбски цигани“ и т. н.

Част от рударите също се заселват в Трансилвания и другите части на Унгария. Днес са известни като „беаши“. Друга част идва на Балканите директно от Румъния – това са балканските рудари, наричани погрешно „власи“. По това време, края на XIX в., вече има голяма разлика между калдарашите и рударите. Първите говорят ромски език, съхраняват голяма част от ромските традиции, включително и потестарни форми като циганския съд – мешере и имат ромско самосъзнание. Рударите от това време говорят старинен вариант на румънски (старовлашки) език, изоставят потестарните ромски „институции“[2], възприемат част от румънските традиции. Повечето от тях са с преферирано румънско самосъзнание. Не е ясно дали то се появява още в Румъния или след напускането на Румъния. Вторият вариант ни се струва по-вероятен с оглед на това, че части от рударите нямат румънско самосъзнание. Такива са например беашите в Унгария, които говорят старовлашки, но твърдят, че това е истинският цигански език.

Както посочихме по-горе, рударите в България се преселват директно от Румъния в края на XIX и началото на XX в. Предполага се, че тяхната численост е между 50-70 000 души. Делят се на две

[2] Отглас от такива „потестарни институции“ е споменът (съхранен при някои беаши и рудари) за т. нар. „лиежа де рудара (беаша)“, която напомня мешерето при калдарашите. Очевидно, процесът на изоставяне на ромските форми на социална организация е бил сравнително дълготраен и е бил именно процес, а не еднократен акт.

големи подгрупи – копанари (лингурари) и мечкари (урсари). Българските рудари, подобно на своите родственици по целия свят, са румъноезични, говорят старовлашки диалект, който се различава съществено от съвременния румънски език, както и от езика на арумъните и на дунавските власи. Част от тях са с преферирано влашко самосъзнание[3], а друга част – с преферирано българско самосъзнание (особено по-младите рудари); категорично отказват да нарекат себе си „цигани", а още по-малко „роми".

Рударите в България имат интересни легенди за своя произход. Част от тях пресъздават сравнително достоверно (в легендарен вид) недалечната им история – добиването на руда в планините, изоставянето на рударството и усвояването на мечкарство или копанарство (Марушиакова, Попов 1995: 31). Друга част от легендите им ги свързват с прабългарите на Аспарух – според тях рударите са преки наследници на Аспаруховите прабългари (Marushiakova et al. 2001: 41-42) и затова част от рударите днес се самоназовават „старите българи"[4].

Рударите в Златарица са от подгрупата на копанарите. Освен „рудари", те се самоназовават „власи", а също и „стари българи". Настоящата статия има за цел да разгледа по-подробно сватбените традиции при златаришките рудари. За нейното написване са ползвани разказите на Иванка Мирчева Николова, 56 г. рударка, с основно образование и на Марина Христова Недялкова, 38-годишна рударка, с основно образование.

Сватбените обичаи и традиции при златаришките рудари не са се променили съществено през последните няколко десетилетия. Те са може би най-консервативната и устойчива част от тяхната специфична култура.

Гражданският брак не е особено важен за рударите, но и днес е задължителен църковният брак. Образователната и сексуално-

[3] По-коректно е да говорим за преферирано „влашко", а не „румънско" самосъзнание при рударите, защото при преброяванията на населението те се декларират като „власи", а не като „румънци".

[4] Подобен феномен се наблюдава и сред някои бургуджии (напр. живеещите в гр. Г. Оряховица), в чиито легенди се споменава, че те са майсторите, изковавали оръжията на Аспаруховите воини.

здравната култура при рударите от гр. Златарица са все още на ниско ниво, затова и при тях се наблюдават често женитби между непълнолетни, разводи, повторни женитби; за здрав брак и здраво семейство може да се говори сравнително рядко.

Подобно на калдарашите и за разлика от ромите-музиканти, в сватбения цикъл при рударите момичето играе по-важна роля от момчето, затова и по-голямата част от задълженията за сватбения ритуал се поемат от мъжката страна. Самият цикъл от сватбени ритуали включва сватосване („даване на дума"), годеж и сватба.

До преди едно поколение (20-30 години) сред рударите е била разпространена практиката да се купува булка. За нея се е плащал „бубалък" – например около 1000-2000 лв., плюс 1 овен, 10 л. ракия, 15 каси бира, 20 л. вино и други подаръци. В днешно време „бубалък" също се плаща, но само във вид на алкохол и заклан овен.

Инициативата за създаване на ново семейство в миналото обичайно е идвала от бащата на момчето, който е харесвал някое момиче за снаха и е отивал на преговори („сватосване") при родителите на момичето. Днес този обичай продължава да е широко разпространен, но не са рядкост и случаите, в които инициативата се поема от младите. В някои случаи те казват на родителите си коя е тяхната избраница (избраник) и ги молят да се разберат помежду си, за да се легализира желанието им. Не са рядкост и случаите на „приставане" или дори на „отвличане" (почти винаги то е симулативно, т.е. осъществява се със съгласието на „отвлечената"). Впрочем, такива случаи е имало и в миналото. Но тогава „кражбата" на булка почти винаги била съпроводена с кървави сбивания между двата рода, затова младоженците обикновено избягвали надалеч и едва след време, щом нещата се успокоели, те се връщали обратно в родното място (обикновено носейки знак, че бракът е консумиран). След това заживявали спокойно, без никой да се съмнява в законността на брака.

Щом бащата на момчето избере невяста за сина си, отива (заедно с жена си, а понякога и с роднини) в къщата на момичето, „за да иска дума". Обичайно носи много дарове за роднините на невяста-

та. Родителите „преговарят“ за бъдещия брак на децата си – каква ще е стойността на „бубалъка“, кога ще бъде годежът и т. н.

В миналото обичайната възраст за женитба при рударите е била сравнително ниска: 15 години за момчето, 13 години за момичето. Днес тя е същата, като разбира се има случаи и на нейното изместване към по-зряла възраст. В миналото основните качества, които се ценели в момичето било то да е силно, здраво, трудолюбиво. Момата трябвало да може много добре да търгува с лъжици, вретена и да ходи по къщите и по селата да ги продава. По този начин девойката осигурявала прехрана на многочленното семейство на рударите, което някога достигало до16–17 души. Затова много важна роля при избора на снаха играела майката на момчето. Вечерта на „сватосването“ тя проверявала качествата на бъдещата невяста, като ѝ възлагала задача да изработи дървени предмети. Днес „копанарството“ по обясними причини не е доходен занаят и способността на момичето да изработва и продава дървени предмети не е най-важното ѝ достойнство, но продължава да се цени като важна черта.

Годежът е втората стъпка в сватбения цикъл. Неговите основни функции са две: да се оповести официално пред общността за бъдещата сватба и да се провери „честността“ на девойката.

Днес годежът е един ден, но в миналото е бивал и два, до три дни. Провежда се в къщата на момичето с богати трапези и много веселие. Вечерта с музика отвеждат невястата в къщата на бъдещия ѝ мъж. Там младите се затварят в отделна стая, „за да се опознаят“.

През това време отвън ги очакват жени от двата рода. Щом момчето изнесе знака за девствеността – бялата риза с петно от кръв, жените проверяват дали „знакът“ е истински. Проверката се извършва с ракия. Залива се петното кръв със силна ракия и ако то порозовее, значи е „истинско“, ако потъмнее – значи е „фалшиво“.

Ако булката е истински девствена, родителите веднага откъсват главата на петел и напръскват с кръв стените на къщата. А всички сватбари си слагат червило по лицето – и жени, и мъже. Пие се червена ракия и се веселят цяла нощ. Чаршафът с чест-

ността се поставя в едно сито и се покрива със здравец. Чаршафът и ситото играят важна роля на третия ден от сватбата, затова се съхраняват внимателно дотогава.

Тук е мястото да спомена, че при част от рударските семейства в гр. Златарица на годежа не се проверява девствеността на бъдещата булка, а това става вечерта на втория ден от сватбата. Предполагаме, че това е по-автентична рударска традиция, защото третият ден от сватбата се казва „ракийница" и е логически свързан с доказателството за девствеността и с „благата, червена ракия". Проверката на девствеността по време на годежа е обичай на повечето от турските цигани във Великотърновско. Възможно е част от рударските семейства, уседнали още в началото на XX в., да са възприели този обичай поради по-дългогодишните си контакти с групи от турски цигани.

Третата и най-важна стъпка в сватбения обичай при рударите е самата сватба. Обичайно тя продължава три дни, като днес е налице тенденция да се „свие" до два, или до един ден. В миналото сватбата е била в събота, неделя и понеделник, днес – в петък, събота и неделя.

И при рударите, както и при ромите-музиканти, сватбата започва в петък вечер с ритуал в къщата на момичето. Отчасти той напомня ритуала „къносване" при дрындарите. Но при рударите се нарича „фидилес" и не е свързан с къносване на булката, а с посрещане на сватовете в дома на момичето с кафе. Понякога се прави кафе дори и в казани, за да има за всички гости. Вечерта минава с много хумор и веселие. Родителите на момичето изявяват претенции към родителите на момчето, карат ги да им играят, да им пеят, да им разказват нещо смешно, понякога ги карат да играят стъпили в тава и други леки „мъчения". Това се прави, за да се провери доколко твърдо е желанието на свекъра и свекървата да вземат снахата, да я зачитат и уважават.

Вторият ден на сватбата започва с „булене" на булката и „бръснене" на зетя. Тези дейности се извършват съответно от кръстницата и кръстника, но ако те са повторно женени или разведени, нямат право да го сторят, а задължението се поема от уважавани стари хора от селото.

След като буленето приключи, родителите на момичето заедно с него сядат на маса за последен път заедно и хапват по 2-3 залъка, като през това време я напътстват как да се държи в новото семейство – да слуша, да шета, да уважава и почита мъжа си и неговите роднини. Принципите, спазвани в традиционното рударско семейство не се различават съществено от принципите, спазвани в традиционното българско семейство. Както в миналото, така и днес се приема за нормално жената да се подчинява на мъжа си, да се отнася със страхопочитание към свекъра и свекървата и т. н. Именно тези неща родителите обясняват на дъщеря си в сватбения ден.

Църковният брак при рударите е задължителен, затова и младежите се насочват първо към църквата, а след това – към мястото, където ще се проведе сватбеното тържество – в наши дни това обикновено е ресторант.

Вечерта булото на булката се взема от кръстниците, като се задължават младите още на връх Нова година да идат официално и да си го върнат. Също така вечерта се проверява „честността“ на булката при тези рударски семейства, които не правят това на годежа. „Проверката“ става по описания по-горе начин.

Третият ден от сватбата е „ракийницата“. Булката взема кобилицата с медни котли и пълни вода от най-близкия кладенец. След това слага до себе си ситото, в което е сложен чаршафът с честността ѝ, котлите с водата и малко дървена пепел. Всички сватбари минават покрай нея, а тя им полива вода от котлите да се измият, потапя здравец във водата и в пепелта и ги маже по лицата. Те, от своя страна, ѝ пускат монети в котлите или ѝ подаряват подаръци. По този начин се приключва сватбата.

Сватбеният цикъл при рударите включва и някои традиции, свързани с първите дни от съвместния живот на младото семейство и по-точно: с правилата, които булката трябва да спазва в отношенията си със свекървата и свекъра. Тези правила в по-голямата си част днес се изоставят, но в миналото са били неотменна част от целия сватбен цикъл.

Младото семейство заживява в къщата на свекъра и свекървата и демонстрира своето уважение към тях. Това става още

първата вечер, когато свекърът симулира, че се прибира пиян от кръчмата. Новата невяста излиза да го посрещне с песен. Като се приберат вътре в къщата, момичето му поднася гаванка да се умие. Тя му полива вода, после му подава кърпа, за да се подсуши. Като дойде време да си легнат свекъра и свекървата, докато не заспят, младите не лягат да спят. На следващата сутрин, като се изкашля свекърът, булката става и си оправя мястото, където е спала, за да не го види свекърът. Момата отново му поднася гаванката, за да се измие. После тя запалва печката, слага яденето и кафеничето, за да се стоплят.

За съжаление сватбените обичаи на рударите, както впрочем и другите техни обичаи и традиции, са слабо изследвани. Ромолозите (циганолозите) не обръщат сериозно внимание на тази многобройна циганска общност поради това, че самите рудари (с изключение на унгарските беаши) не се признават за цигани, освен това са румъноезични и т. н. От друга страна румънските историци, които декларативно смятат рударите за „румънци", не са мотивирани да изследват тяхната история, бит и традиции в дълбочина, защото сериозно изследване би опровергало предпоставката, от която те тръгват. Все още изглежда твърде хипотетична и възможността образовани рудари сами да изследват традициите и историята на своята група – в България, а и почти навсякъде, рударите са една от най-бедните части на циганската общност.

Така или иначе не съществуват сериозни научни изследвания върху историята и традициите на рударите. Това е една от перспективните области в съвременната историческа наука и в цигановедението.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

Марушиакова, Е., В. Попов. 1993. Циганите в България. София, „Клуб 90".

Марушиакова, Е., В. Попов (съст.). 1995. Студии Романи. Том II. София, „Клуб 90".

Marushiakova, E. et al. 2001. Identity Formation among Minorities in the Balkans: The cases of Roms, Egyptians and Ashkali in Kosovo. – Minority Studies Society *Studii Romani*. Sofia.

Сватбени обичаи при ромите-музиканти от гр. Златарица

Мита Христова

Характерно за ромското население от гр. Златарица, Великотърновска област е, че то е със запазено самосъзнание и език. Освен това ромите са съхранили голяма част от традициите си и са ги предали на следващите поколения. В това число са и сватбените обичаи и ритуали.

Настоящата статия се базира на разказите и описанията на различни по възраст роми, с което се цели да се отбележи, че няма съществена разлика в начина на протичане на самия ритуал в миналото и сегашно време. Всички те са от групата на йерлиите, т.нар. „дрындари"; те самите се самоопределят като „роми-музиканти" (вж. Приложение – Разкази на Мита Гагова и Мария Радева).

Различията в сватбените обичаи при дрындарите в миналото и днес не са големи. Те се отнасят не толкова до промени в сватбения ритуал (тези промени са незначителни), колкото до пищността на самата сватба, дните, в които е била празнувана, възрастта на младоженците, отношение към официалния (граждански) брак и т. н. Промените при тези неща са тясно свързани с цялостното развитие и промени в българското общество, част от което са и ромите-музиканти от гр. Златарица. Могат да бъдат маркирани (макар и с висока степен на условност) три етапа в празнуването на ромската сватба:

Първи етап: до средата на XX в. Той се характеризира с това, че в огромната си част ромите са били без постоянна работа, изключително бедни, а в резултат на тежкия живот повечето от тях не са имали възможност да посещават училище. Като резултат възрастта за женитба е била по-ниска, не се е прибягвало до сключване на граждански брак, сватбите са били в „работни" дни – сряда, четвъртък и петък.

Втори етап: от 50-те до 90-те години на 20 в. По това време материалният и социалният статус на ромската общност в гр. Златарица се повишава чувствително, почти всички имат работа, получават образование (сред ромите в гр. Златарица е рядкост основното образование, повечето завършват средно образование), благоустроява се ромският квартал (махала). В резултат на това се повишава възрастта за женитба, винаги се сключва граждански брак, дните за сватба се изтеглят в петък вечерта, събота и неделя.

Трети етап: от началото на 90-те години на 20 в. до днес. Етапът се характеризира с рязък спад в материалното и социалното положение на ромите, като в това отношение се наблюдава връщане към периода от началото на 20 в. Въпреки това сватбените обичаи на дрындарите продължават да наподобяват тези от втората половина на 20 в. – сравнително висока възраст за женитба, сключване на граждански брак и т. н. Моето мнение е, че това ще се запази и няма да има връщане към тенденциите от първата половина на 20 в., макар че не изключвам и такава възможност, доколкото социалният статус на една общност и нейните обичаи така или иначе са свързани.

Според твърденията на информаторите, чиито разкази използвах при написването на настоящата статия, в миналото, макар и много бедни, ромите са държали на сватбите. Тъй като в повечето случаи младоженците са били непълнолетни, за брак почти не се е говорело. Едва след 1950 г. някои от тях сключват брак, вероятно по законови съображения. При дрындарите е нямало и няма насилие от страна на възрастните при избора на партньор в живота. Затова и разводите са рядко явление, по-скоро такива има само при младите роми в днешно време.

А ето как е протичала, а в много голяма степен и днес протича, една ромска сватба според описанието на информаторите, които съм ползвала и според мои лични наблюдения.

Задължително сватбата трябва да продължи три дни. По-рано тя се е правела в сряда, четвъртък и петък. Сега, с оглед на това, че много роми вече работят, тя започва в петък вечер и свършва в неделя.

В първия ден семейството на младоженеца трябва да занесе на семейството на булката сладка пита с печен петел върху нея и поднос, върху който са сложени роклята и обувките на булката, които задължително се купуват от свекървата. Майката на булката ги очаква също с поднос, върху който са сложени костюмът и обувките на зетя. След като си разменят подносите, започва така нареченото „кьносване“ на булката.

Трябва да отбележим факта, че основна и най-важна фигура по време на сватбата са кръстниците. И до ден днешен за ромите-музиканти кръстниците са най-почитаните и уважавани хора до края на живота им. Дори и след развод на младоженците, контактите с кръстниците и задълженията към тях не се забравят. Кръстничеството при дрындарите е строго наследствено и само в много редки случаи това правило се нарушава. Кръстници се избират само от мъжката страна.

Кьносване

По време на кьносването, което се извършва от кръстниците, булката се прощава със своите близки, роднини, приятели. Самото кьносване е истинско – косата се боядисва с кьна и се подготвя за следващия ден, когато ще се слага булото.

Младоженецът не присъства на кьносването.

Разбира се, всички тези ритуали са придружени с музика, която и до днес не е променена. Всеки ром, който не присъства на празненството, след като чуе музиката може да определи в момента какво се извършва на сватбата – дали се разменят подноси, дали се дава питката с петела, дали кьносват булката или кьносването е приключило и т. н.

Кьносването се извършва винаги в дома на булката.

Вторият ден започва отново с музика, но този път в къщата на младоженеца. По стар обичай той трябва за последно да се избръсне в бащиния си дом като ерген и това е един вид също

прощаване с роднини и приятели. Самото бръснене се извършва от възрастен и уважаван човек. Музиката, която звучи по време на бръсненето също е строго определена и винаги предизвиква много тъга и сълзи у присъстващите. Сватбарите в този момент са разделени на две групи – роднините на младоженеца са при него, а роднините на булката – при нея и я подготвят за буленето.

Бръснене

След като зетят е избръснат, с музика се тръгва към младоженката. Кръстниците носят поднос с було, ръкавици, чанта и други неща, необходими за невястата. Когато сватбарите наближат къщата на булката, тя излиза с голямо огледало в ръце, обръща се с гръб към тях, вдига високо огледалото и започва да оглежда всички, докато види отражението на своя избраник, след което веднага изтичва вътре в къщи. Поверието гласи, че ако тя успее да види младоженеца (който е умело прикрит от сватбарите), това ще ѝ донесе много светлина и щастие в живота.

Буленето също е много важен момент и за него се отделят специално време и внимание. То се извършва отново от кръстниците, които, както споменах, са основните и най-важни личности по време на сватбата. Първо се връзва престилка през кръста на булката. Престилката трябва да е хлабаво, свободно завързана, така че булото да може да се прекарва през нея. След това кръстницата прекарва булото три пъти през престилката и над главата на младоженката като през това време нарежда и благославя младото семейство за щастие и благоденствие. През цялото това време булката не трябва да говори, защото няма да ѝ върви в живота. Хората нарочно я подлагат на изпитание, като ѝ задават въпроси и ако тя издържи на мълчанието, безспорно ще е щастлива.

Младоженецът не присъства на буленето. По време на този ритуал звучи строго определена музика, а когато оркестърът засвири „Прощавай, майко“, всички разбират, че буленето е приключило и очакват с нетърпение булката да се появи на прага на къщата със своята красива премяна.

Тя обикновено е съпроводена от брат си или от някой неин близък роднина. Той от своя страна я предава на младоженеца срещу някакъв символичен „пазарлък“. „Колко ще ми броиш за това хубаво девойче?“ – пита братът. Какъвто и да е отговорът на младоженеца, той не се съгласява: „Малко даваш, тя струва повече!“ и т. н. Пазаренето предизвиква много смях и подмятания към младоженеца, че е много стиснат и тем подобни.

Когато зетят успее да си „откупи“ момичето, цялото шествие тръгва към мястото на самото празненство. В миналото то се е правело на поляната над ромската махала, а сега – в някое заведение. Даровете и от двете страни са били задължителни.

След като приключи вторият ден на сватбата, настъпва и най-вълнуващият момент в живота на момичето. Тя за първи път ще легне в леглото с мъж, още повече – под неприкритото очакване от страна на възрастните. Известно е, че при всички роми много се е държало на девствеността в деня на сватбата. В миналото почти е било недопустимо бракът да бъде консумиран преди сватбата. И ако това така или иначе се случи, то със сигурност животът на момичето се е променял отрицателно. В днешно време все още се наблюдава такова изискване за „честност“ при много роми. От морална гледна точка това оказва положително влияние върху младите девойки, но от друга – фанатизмът на много семейства е довел до връщането на недевствената булка обратно на родителите ѝ. Това от своя страна означава срам и позор за младото девойче; макар и за кратко време („всяко чудо за три дни“), то става обект на подигравки от страна на хората.

Първата брачна нощ след сватбата е протичала (често и днес протича) едва ли не ритуално. Младоженците се уединяват в предназначената за целта стая, а най-близките им продължават гощавката, но също така и нетърпеливо очакват „резултата“. Това, разбира се, е доста травмиращо за младите, но те са длъжни

да се подчинят на традицията. Трябва да отбележим факта, че свекървата е длъжна да им предостави задължително чисто нов бял чаршаф, символ на невинността. Ако не го направи, това означава, че се съмнява в девствеността на булката. Такъв отказ почти винаги предизвиква недоволство от страна на родителите на момичето. В много случаи от наранена гордост те си го вземат обратно. Имайки предвид тези недоразумения, съвременните роми прилагат всички обичаи, свързани с девствеността, по време на годежа преди сватбата.

След като момичето бъде „обезчестено“, младоженецът излиза пред всички с доказателството – белия чаршаф – в ръка. Радостта е неописуема. Музиката отново е строго традиционна и непроменена в наши дни. Разбира се, повечето от ромите сега не държат много на този обичай.

На третия ден свекървата пълни шише с ракия, която е подсладена и боядисана в червено – символ на сладостта, изпитана от любовната нощ с девствена девойка. С музика тръгват към дома на невястата, за да изразят своята благодарност към родителите ѝ, че са успели да я запазят само и единствено за сина им. Посрещат ги със специфичен за златаришките роми сладкиш – *милинче*. След като се нагостят, всички тръгват към реката, пълнят едно котле с вода и го занасят при булката и младоженеца. Играе се последно булчинско хоро, водено от момичето, а в средата на хорото слагат котлето и го пълнят с монети.

В неочакван момент булката бутва котлето с крак и веднага хуква към къщата, като нарочно предизвиква суматоха. Целта е тя първа да се добере до стаята си и да се заключи.

Младоженецът започва да я моли да го пусне вътре, а тя успява да изтръгне от него на всеослушание обещания за обич, уважение, любов и смирение. Когато ги получи, тя отключва вратата и излиза от стаята, а кръстниците ѝ вземат булото, закачат го на някой трендафил, а след това си го прибират в къщи. Младоженците са длъжни навръх Нова година официално да отидат у тях с много подаръци и печена пуйка, за да си върнат булото.

Сватбата винаги приключва в дома на младоженеца.

В днешно време сватбеният ритуал на ромите от гр. Златарица е почти непроменен, което още веднъж доказва, че те наистина са успели да съхранят дълбоко своите традиции, своя музикален фолклор, своя език и своето самосъзнание. Разбира се, жизненият стандарт, стремежът към образованост на златаришките дрындари са много по-високи (в сравнение с началото на 20 в.), а това прави техните празненства много по-пищни и атрактивни. Професионални оркестри, високопоставени гости от местната управа, богато наредени трапези, задължително официално облекло на всички, присъствие само срещу покана, сключване задължително на граждански брак (непълнолетни младоженци почти няма) – всичко това все пак е един показател за положително духовно и материално развитие на ромската общност в града.

За описание на сватбения ритуал на ромите от гр. Златарица са използвани разказите на:

1. Мита Михайлова Гагова – р. 1922 г., дрындарка от гр. Златарица, без образование

2. Марийка Михайлова Радева - р. 1931 г., дрындарка от гр. Златарица, без образование

3. Надка Асенова Колева – р. 1947 г., дрындарка от гр. Златарица, с начално образование

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

Колев, Д. 2002. Календарни празници на ромите от Централна България. В. Търново, Faber.

Колев, Д., Т. Крумова, Ст. Йорданов. 2002. Приказки, предания и песни на ромите от Централна България. В. Търново, Faber.

Кръстева, А., Д. Колев, Т. Крумова. 2002. Вълшебни страници от ромския фолклор. В. Търново, Faber.

Марушиакова, Ел., В. Попов. 1993. Циганите в България. С., издателство „Клуб 90“.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Сватбите при ромите-музиканти в миналото, разказани от Мита Гагова и Марийка Радева от гр. Златарица

Настоящият разказ е записан от Деян Колев и Росен Топкаров през м. юни 2002 г. в гр. Златарица.

Няма голяма разлика в това как се прави ромската сватба в миналото и днес. Смениха се само дните на сватбата – по-рано беше в сряда, четвъртък и петък, а днес е в петък, събота и неделя. Промени се и част от манталитета на хората – по-рано ставаха големи скандали, ако не се изнесе белият чаршаф със знака, а днес не се държи чак толкова строго на това... Но инак обичаите са си същите.

Сватбата я правехме три дни – в сряда, четвъртък и петък. Най-важните в ромската сватба бяха (и сега също са) кръстникът и кръстницата. При нас те са наследствени. Само в изключителен случай, ако откажат – например затруднени са материално, нямат пари – само тогава се избира друг кръстник и кръстница. И когато се канят, не се канят как да е – отива се с пуяк, с други дарове, за да се види, че им се прави уважение.

В сряда вечерта се правеше къна на булката. Ако булката е вдовица, тогава къна се правеше в петък вечерта, но ако е девойка – в сряда. Къносването става в бащината ѝ къща. Идват кръстниците с музика. Там са се събрали родните на момичето. Кръстницата връзва нова престилка на булката и започва да я къносва. Първо се къносват ръцете, потапят се в брашно, след което булката събира дланите пред себе си и слагат между двете длани три горящи свещи. После кръстницата продължава да ѝ къносва косата. През това време минават родните и слагат пари между ръцете ѝ. Това е един вид прощаване с момичето – то на другия ден ще отиде в друга къща да живее. Музиката е тъжна и родителите често плачат. Булката трябва да остане мълчалива. Стои със събрани пред себе си длани, свещите горят в тях. Когато изгорят, тя не ги духва, а ги изгася в брашно.

Щом свърши къносването, слагат забрадка на главата на булката, сядат на масата и започват веселба. През всичкото това време свири музика, като свири точно определени неща, не по избор. И младоженецът например – той не е в момината къща, няма право да гледа къносването – като слуша музиката, знае какво правят – дали престилката завръзват, дали къната правят, дали се прощава булката с родните...

Рано на другата сутрин – в четвъртък – от моминия род отиват за вода. Навремето ходехме или на някоя чешма, или най-често край някой кладенец. И като пълнят вода, наричат: „Колкото е дълго въжето на този геран, толкова щастлива да е булката! Да има много деца, много радост...“ и така, каквото ѝ пожелават. След това водата се носи, за да може булката да се измие. Кобилицата с менците ги носи някой неженен момък. В благодарност родителите на момичето го даряват с пешкири.

Щом булката се измие с донесената вода, кръстницата я забулва. Тя носи булото, роклята, а на времето носеше и дълго украшение от ламе. Първо връзва на булката престилка. После три пъти прокарва булото през престилката около тялото и го вади, като на всяко прокарване я благославя.

След като булката бъде забулена, навън с музика я извежда брат ѝ. Щом дойде процесията с младоженеца, братът предава булката, като се пазари – на шега, уж че иска пари за сестра си. След това цялата процесия тръгва към къщата на младоженеца.

Когато стигнат, булката намазва със сладка вода вратата – да им е сладък живота в новата къща. После целува ръка на свекъра и свекървата. От този ден тя трябва много да ги уважава, като майка и баща да ги чувства.

При нас венчавката ставаше в четвъртък – обикновено привечер, но може и още като пристигнат в момковата къща, преди гощавките. Венчавката я правеше не ходжа или поп, а кръстникът. Той захранваше младоженците с три пържени яйца – едно за булката, едно за момъка и едно за бебето, което някой ден ще им се роди. Едва през 50-те години започнахме да ходим в кметството, за да се сключва граждански брак. Преди това, ако някой му се наложеше да има официален брак, викаше ходжа. Ходжата идваше, четеше нещо от Корана – никой не разбираше нищо, какво му се чете, защото е на арабски – после им казваше някои добри думи и им даваше документ, че са венчани. Но това не ставаше в деня на сватбата, а по-късно – понякога години след това, когато изникнеше нужда от официален брак. Днес нашите младежи ходят в кметството за граждански брак.

В четвъртък вечерта младоженците за пръв път си лягат заедно. Свекървата им постила нов бял чаршаф и сватбарите чакат. Когато младоженецът изнесе чаршафа с червения знак, музиката свири и веселбата е много голяма.

В петък сутринта се прави ракийница. Свекървата приготвя подсладена червена ракия и специален сладкиш, който само златаришките

роми правят – *милинче*. С тези неща процесията тръгва към къщата, в която живеят родителите на булката, за да ги известят, че булката е била честна, да им благодарят. След това веселието продължава цял ден.

Привечер булката повежда последното булчинско хоро. В средата на хорото поставят едно котле с вода, и който иска да се хване до булката, пуска пари в котлето. По някое време булката ненадейно ритва котлето и създава суматоха. В тая суматоха тя хуква към къщата и се заключва в стаята си. Тичат след нея сватбарите, спират се пред стаята. Младоженецът започва да ѝ се моли:

„Хайде бе, жена, отвори ми! Нали съм ти мъж?!“. А тя го пита: „Ти какво ще ми дадеш, за да ти отворя? Какво ще ми обещаеш?“. И така го кара да обещае всичко, което поиска – да е добър, да я цени, да я обича, момче да ѝ направи и т. н. Голямо веселие става.

С това сватбата се свършва – в петък вечерта. Днес тези ритуали се спазват, само че вместо в сряда, четвъртък и петък, са преместени в петък, събота и неделя.

Сватбени обичаи на т. нар. „турски цигани“ във Великотърновска област

Деян Колев

„Турски цигани“ е екзоним, с който българи и турци обозначават ромите-мюсюлмани. Поради неговата вековна употреба той се е превърнал и в самоназвание за част от ромските общности – обичайно ромите, които говорят турски език, но нямат преферирано турско самосъзнание, наричат себе си „турски цигани“ или „турскоезични цигани“.

Турските цигани са най-многобройната ромска общност във Великотърновска област. Срещат се във всички общини на областта, живеят в повечето от селата и градовете. Условно можем да ги разделим на две групи: използващи ромски език в общуването помежду си (назовават себе си „хорохане-ромà“ – „роми-мюсюлмани“) и използващи турски език (назовават себе си „милет“ – „общност, народ“). Разликите между двете групи не бива да се преувеличават. На първо място те са разлики в езика, който използват при обичайното общуване помежду си и в самосъзнанието, което имат (хорохане-ромà се определят като роми, а милетските роми – като турци). Но дори в това отношение различията не са толкова големи. Напр. в говора на хорохано-ромите от с. Водолей, община В. Търново, могат да се открият над 20 процента турски думи; не по-малък е процентът на турските думи в речта на ромите от гр. Стражица и т. н. Немалка част от тях са триезични – освен романес, говорят турски и български. Що се отнася до турските цигани, определящи се като „милет“, в турския език, който говорят, също присъства голям процент ромски думи (по-подробно виж статията „Внезапната смърт на общностите от хорохане-ромà в Търновско през края на XIX и началото на XX в.“ в настоящия сборник). Немалка част от тях (особено по-старите) знаят и романес, макар да не го използват ак-

тивно. Самосъзнанието и при двете групи не е еднозначно зафиксирано. Напр. на преброяването от 1992 г. ромите от с. Водолей се записаха като турци, а през 2001 г. – като роми. „Милетските“ роми макар често да настояват болезнено на своята „турска идентичност“ пред непознати, в непринуден разговор са склонни да нарекат себе си „турски цигани“ и ясно се отличават от „истинските“ турци.

Що се отнася до всички други елементи от идентичността на един етнос, между двете групи не съществуват сериозни разлики – начин на живот, антропологични белези, светоглед, традиции и обичаи. Особено красноречив пример в това отношение са сватбените обичаи. Не съществува никаква съществена разлика между сватбените обичаи при турските цигани, наричащи себе си „хорохане-ромà“ и турските цигани, наричащи себе си „миллет“. За сметка на това съществуват множество разлики между сватбените обичаи при турските цигани от една страна и обичаите при българи, турци и дори при другите ромски групи (дасикане-ромà, калдараши и рудари).

Говорейки за сватбените обичаи при турските цигани във Великотърновско, е нужно да направим две важни уточнения. Първо, поради вековното съжителство с българското и турското население, ромите-мюсюлмани са заимствали множество елементи от българския и турския празничен обряд. За това са способствали непрекъснатите контакти с българите, които винаги са били внушително мнозинство в Централна България: махалите на турските цигани са обичайно в селища, обитавани основно от българи. От друга страна ислямската религия е благоприятствала навлизането на турски елементи в ромската обредна система, макар че турците никога не са били голям процент от населението.

Въпреки заимстването на множество български и турски елементи, сватбените обичаи и обреди на ромите-мюсюлмани не повтарят българските или турските такива. Заимстват се някои, а не всички елементи. Веднъж заимствани, те се модифицират в ромска среда почти до неузнаваемост, така че да носят от колорита на ромския светоглед и душевност.

Второто уточнение, което трябва да направим, е свързано с многообразието на сватбените обичаи и ритуали при турските цигани. Ако при повечето други ромски групи, особено при тези, които са по-малобройни и все още поддържат сравнително стабилни вътрешногрупови връзки (калдараши, тракийски калайджии, бургуджии, в някаква степен – рудари) можем да говорим за един относително еднакъв модел за сватбен ритуал и обичай, който само се видоизменя отчасти при прилагането си в конкретния случай, то при турските цигани за единен модел е по-трудно да се говори. Разликите в сватбените обичаи и ритуали на турските цигани от с. Кесарево и от намиращият се на няколко километра град Стражица са много по-големи, отколкото разликите между съответните обичаи при калдарашите в Карнобат и в Левски, например. Това се дължи на факта, че ромите-мюсюлмани са отдавна уседнали и вътрешногруповите връзки при тях са слаби или дори напълно отсъстват. Ако говорим за единен модел на сватбата при ромите-мюсюлмани, то това е само защото тяхната сватба се различава от сватбата при българи, турци и при другите ромски групи. Този модел е в голяма степен абстрактен, той е конгломерат от множество обичаи и ритуали, като всяко отделно село или махала съчетава тези обичаи и ритуали по относително различен начин, в различна последователност, като спокойно може и да пропусне някои от тях.

Настоящата статия е разработена на базата на материал, събран при теренни обхождания в селата Водолей, Балван, Стамболово, Добри дял, Кесарево, Куцина, Янтра, гр. Стражица и др. Във всички тях живеят относително многобройни общности от роми-мюсюлмани.

На базата на събрания и обработен материал можем да посочим следните общи елементи в сватбените обичаи на турските цигани от Централна Северна България:

Относително ранна възраст за създаване на семейство: По-настоящем за обичайно се приема булката да е на 15-16 години, а младоженецът – на 17-18 години. Но навсякъде се пази спомен, че допреди две поколения тази възраст е била още по-ниска: 13-14

години за момичето, 15-16 години за момчето. Основното изискване, което се поставя пред младежа, за да създаде семейство, е да е достигнал физическа зрялост, да умее да полага тежък и продължителен физически труд, с който да издържа създаденото семейство. Основно изискване пред девойката е да е усвоила всички умения на добра домакиня.

Както се вижда, женитбената възраст при ромите-мюсюлмани е относително по-висока от тази при бургуджиите и при някои калдараши, но в същото време е доста по-ниска от женитбената възраст на околното българско и турско население. Обясненията за този факт са много. На първо място, поради тежкото материално положение на ромите-мюсюлмани (повечето от тях са безработни или работят непривлекателна физическа работа), социална зрялост се достига твърде рано. Много рядко някой от тях посещава средно училище и затова след завършване на 8 клас младежът и девойката на практика са усвоили всички умения, които се изискват за живот на хора в тяхното положение. Повишаването на материалния и образователния статус на ромите-мюсюлмани, отварянето на реални перспективи за тяхната реализация със сигурност би вдигнало женитбената възраст с няколко години. Изискването за девственост на булката, което е една от основните причини за ниската женитбена възраст при бургуджиите и калдарашите, не е сериозна причина при ромите-мюсюлмани. Това изискване в наше време не се следи при голяма част от тях; то е отпаднало заедно с паричния „бабаак".

Сватосване и „бабаак": Днес все по-често семействата при турските цигани се създават в резултат от свободния избор на младоженците. Но допреди 40-50 години такава практика изобщо не е съществувала. Тогава е имало три начина за създаване на семейство, които в някаква степен са запазени и днес. Единият е бил чрез кражба на булката. Почти винаги тази кражба е била симулирана; булката е знаела, че ще бъде открадната и на практика семейството се е създавало по взаимно съгласие. След като булката бъдела „открадната", младоженецът се завръщал със знак, че бракът вече е консумиран и това е било равносилно на неговото

узаконяване. Друг начин за създаване на семейство е било „приставането“. Най-често срещаният начин, който на места е запазен в силно модифициран вид, е бил бракът по бащина воля, съпроводен с „купуване“ на булката.

Инициативата за създаване на ново семейство поемал бащата на момчето. Той отивал на „сватлък“ в дома на момичето, съпроводен от жена си, а понякога и от роднини. Някъде (напр. в с. Янтра, гр. Стражица и др.) на сватлъка често карали девойката да изпече хляб („за да се види какво е научила“) или дори ритуално да измие краката на гостите („от смирение и уважение“). На други места този обичай не се е срещал.

Навсякъде на сватлъка се е определяла цената, която бащата на момчето е трябвало да заплати за булката. Това се е наричало „бабаак“, „бубалък“, „баба-акъ“, „баба-хакъ“ и т. н. Бабаакът е бил от една страна обезщетение за това, че се отнема член от семейството. От друга страна той е бил гаранция, че булката ще бъде уважавана в новото си семейство.

Бабаакът при ромите-мюсюлмани винаги е бил доста по-нисък в сравнение с този при калдарашите, бургуджиите и тракийските калайджии. Освен паричен, той е бил и в дарове – ризи, дрехи, обувки, овен, храни, напитки. От друга страна, почти навсякъде семейството на момичето е подготвяло чеиз на булката – гаранция, че тя не отива в новия си дом „гола и боса“.

В различните населени места съдбата на бабаака е различна. Има села, в които и до ден днешен бащата на момчето дава бабаак – в предмети и в пари (напр. с. Кардам, община Попово). В други села бабаакът е само в предмети (напр. с. Добри дял, гр. Златарица) и др. Все повече стават и случаите, когато бабаак не се дава под никаква форма (напр. в с. Водолей).

Традицията да се изготвя чеиз за булката е повсеместно запазена.

Сватосването е запазено на повечето места, но в силно променен вид. Днес обикновено младите решават да създадат семейство, след което известяват родителите си и ги молят да се съгласят с желанието им. В този случай родителите се събират и се „сватосват“. Те определят кога ще са годежът и сватбата.

Годеж („нишан“): При повечето от ромите-мюсюлмани годежът изпълнява ролята на същинска сватба, доколкото при него е първата брачна нощ и след това младоженците заживяват заедно (с. Янтра, гр. Стражица, с. Стамболово, с. Водолей и др.). Възможно е сватбата да се забави с месеци, особено ако родителите са по-бедни.

„Нишанът“ продължава от 1 до 3 дни. С музика процесия от страна на младоженеца отива да вземе булката от бащиния ѝ дом. Там нейните приятелки и роднини я гласят – обличат, гримират, скубят ѝ вежди (за пръв път в живота), правят ѝ „сакъз“ („кола маска“). Целта е булката от момиче да заприлича на зряла девойка. Дрехите, които булката облича на нишана, обикновено са изработени от скъп плат, те са пъстри – шалвари и блуза.

Вечерта в къщата на младоженеца е първата брачна нощ на новото семейство. След „проверката“ чаршафът с честността се изнася пред сватбарите и се пие червена подсладена ракия. На другия ден процесията отива в къщата на родителите на булката, за да занесе чаршафа и „да ги зарадва“.

Днес на някои места ритуалът с чаршафа не се спазва. По принцип се държи на девствеността на булката, но липсата на такава не е толкова голям проблем, както в миналото. В селата, където се плаща паричен бубалък, ритуалът с чаршафа се спазва и на девствеността се държи повече.

При част от ромите-мюсюлмани гласенето на булката – оскубване на вежди, „сакъз“ и т. н. се извършва не на годежа, а в първата вечер на сватбата – т. нар. „кьна геджиси“ (с. Балван, с. Кардам и др.). Също така при част от ромите-мюсюлмани проверката на девствеността става на сватбата, а не на годежа. Обикновено това е в тези села, където сватба се прави скоро след сватлъка и тя на практика се слива с годежа.

„Кафе“ (покана): По принцип на сватба при ромите-мюсюлмани може да отиде всеки, поне така е било в миналото. На някои места е имало обичай да се отправя специална покана към всички, живеещи в махалата. Тя е ставала на „кафе“. „Гюнсейбията“ (този, който прави сватбата – бащата на младоженеца, а понякога и

на булката) изпращал пратеници, които обикаляли махалата и канели всички на кафе. В двора на гюнсейбията се сварявал цял казан с кафе и когато дойдели гостите, гюнсейбията обявявал кога и къде прави сватба. Тогава се определяли помощници - т.нар. „гюнбабалари“, които поемали отговорността за всяка конкретна дейност – подготовка на храната, наемане на музиката и т.н.

Другаде тази дейност се е извършвала на т.нар. „вечер на къната“.

Обичаят „кафе“ никога не е бил широко разпространен и днес е почти забравен.

„Къна геджиси“: При всички роми-мюсюлмани е запазен обичаят с къносването на булката (често съпроводен и с избръсване на младоженеца), като на него винаги се отделя голямо внимание. Дори при тези роми, които са преминали от ислям към християнство (дрындарите в Златарица, калайджиите в Северозападна България и др.) къносването е останало като важен сватбен обичай.

Обикновено то се прави в къщата на булката, а избръсването на младоженеца – в бащината му къща. Възможно е и двата обичая да се изпълнят в къщата на младоженеца (с. Водолей). Къната се прави от кръстницата или от уважавана жена. Къносва се косата на булката, ръцете ѝ, а на някои места – пръстите на краката. На много места съществува обичай по време на къносването да се поставят пари в ръцете на булката. Смята се, че колкото повече следи от пари останат по ръцете ѝ, толкова побогат ще е нейният брак. На някои места ръцете се изрисуват с къна от средата на дланите към върха на пръстите (с. Янтра, гр. Стражица), а на други с къна се цапат целите ръце. Често с къната се цапат и присъстващите деца и девойки. На някои места горят свещи – от три до седем – символ на многобройната челяд, която се пожелава. Оркестърът свири специална музика по време на къносването.

След къносването на булката и избръсването на младоженеца двамата се събират и приемат поздравленията на сватбарите. Това става по различни начини. Някъде (с. Кесарево) изиграват празничен кючек, след което присъстващите младежи се групират по

двойки и правят пред младоженците тунел с ръце, като го осветяват със свещи. Младоженците преминават през тунела и застават до специална маса. Над тях се поставя син воал. Сватбарите минават и поздравяват младоженците, даряват ги с пари, отправят им пожелания. На други места воалът е червен (с. Балван, гр. Стражица). Другаде (с. Водолей) младоженците преминават през двора, държейки свещ в ръце, а от двете им страни вървят роднини (братя или сестри), които държат червен плат.

На повечето места „кына геджиси" се прави вечерта преди същинската сватба, а другаде – на годежа.

Същинска сватба: Сватбата при ромите-мюсюлмани в миналото е продължавала цяла седмица. Днес обикновено е три дни (петък, събота и неделя) или два дни (събота вечер и неделя). На много места тя представлява съвкупност от две сватби – една, която правят родителите на булката (в петък вечер и събота до обяд) и друга, която правят родителите на младоженеца (в събота вечер и неделя).

Първата вечер от сватбата е „кына геджиси". На другия ден е същинската сватба. Тя започва с вземане на булката от бащината ѝ къща. За целта младоженецът тръгва с цяла процесия и музика. През това време роднини гримират булката, обличат я в булчински дрехи, нареждат ѝ чеиза. Булчинските дрехи са задължително бели, за разлика от дрехите на „нишана" и на „кына геджиси", които са шарени или сини.

Преди младоженецът да бъде допуснат до булчината къща, той бива спрян от братята на булката, които „откупуват" входа. След това роднините по женска линия „откупуват" чеиза.

Процесията първо се отправя към къщата на младоженеца, където свекървата посреща младото семейство с хляб, сол и мед. След това всички заедно отиват към мястото, където се провежда същинската сватба.

В миналото това е ставало на селската поляна, където се е опъвала голяма шатра и са се нареждали трапезите. Понякога дори са се изкопавали канали, където сватбарите да си пуснат краката, понеже сватбата е продължавала с дни. Днес сватби на по-

ляната се правят по-рядко, много по-често те стават в ресторант или в дома на младоженеца.

Важен елемент в сватбата е оркестърът. Обикновено той трябва да свири непрекъснато 36 часа и да изпълнява разнородните желания на сватбарите. На някои места за да се предотвратят конфликти, свързани с музиката, право да „поръчват" песни имат само „гюнбабаларите".

Даряването е важно в сватбите на турските цигани, то е израз на уважението към новото семейство. Форма на даряване са и т.нар. „булчински хора" и „булчински кючеци", при които всеки, който иска да играе с булката, си плаща за това.

Да се пресъздадат всички сватбени обичаи и ритуали на ромите-мюсюлмани е невъзможно. Част от тях са строго локални – срещат се единствено в съответната махала или населено място. Както се вижда, съществуват и доста различия в последователността на другите ритуали. Но е общ „циганският дух" (нека ми бъде простена ненаучността на този конструкция), който пропива всички тях и ги превръща в нещо колоритно, почти екзотично и в същото време напълно истинско и реално.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

Марушиакова, Ел., В. Попов. 1993. Циганите в България. София, Издателство „Клуб 90".

Марушиакова, Ел., В. Попов. 2000. Циганите в Османската империя. София, Издателска къща „Литавра".

Марушиакова, Ел., В. Попов. 2000. Цигани/Рома от старо и ново време. София, Издателска къща „Литавра".

Михайлов, Г. 1970. Килифарево. София, Издателство на Отечествения фронт.

Петровски, Тр. 2000. Ромски народни песни. Скопие, Издателство „БИС-ГРАФИК".

ПРИЛОЖЕНИЕ 1
Разказ на Васил Спасов за сватбените обичаи на хорохане-рома от с. Водолей

Разказът е записан от Магдалена Колева през юни 2002 г.

Преди доста време – може би преди 70-80 години (аз това време не го помня) – сватбите при нашите роми са се правели по една седмица. Били са много бедни хора, затова и сватбите са се правели с по две-три овце и фасул, но се е празнувало – цяла седмица е свирела музиката. Тогава и оркестрите не са били като сегашните – имало е зурни, стари тъпани.

По-късно сватбите започнахме да ги правим по три дни – петък, събота и неделя или по два дни – събота и неделя. По три дни се правеше, ако бащата на момичето реши да направи отделна сватба. По принцип бащата на момчето е длъжен да направи сватба – в събота вечерта и в неделя. Но ако тъстът е по-имотен, държи на дъщеря си и иска да се покаже, той също прави отделна сватба – в петък вечерта и събота.

До към 60-те години на XX в. булката се купуваше – за нея се плащаше „бабаак" в пари и подаръци. По-късно паричният бабаак отпадна и останаха само подаръците, които свекърът трябва да дари на родините на снахата. Младите се женеха не по любов, а по бащина воля. Женеха се доста млади: момичето на 12-13 или 14 години, момчето – с 2-3 години по-голямо.

Най-напред родителите на момчето отиваха в къщата на момичето, за да правят пазарлък с нейните родители. Първо уточняваха бабаака. Ако беше възможно, свекърът го плащаше веднага, ако ли не – уточняваха се кога ще го плати, обикновено – на годежа. После уточняваха кога ще се направи годежът. Традицията беше да не се отлага дълго – още на другия ден, или до седмица, или пък понякога същата вечер.

На годежа се проверяваше честността на булката. Гостите сядаха на гощавка в дома на момчето, а през това време младоженците се усамотяваха в една стая. Отвън огънят гореше, музиката свиреше и всички чакаха. След като всичко свършеше, младоженците изнасяха бялата риза с кървавото петно и се пиеше блага ракия. На другия ден сутринта процесията отиваше до къщата на булката, за да успокоят майката, че дъщеря ѝ е била девойка. Там родителите на булката правеха голяма трапеза. Изобщо годежът („нишанът", както го наричахме заради бялата риза с петното кръв – знак за девствеността) за нас, турските цигани,

беше по-важен и от самата сватба. Сватбата се правеше след време, когато родителите посъберат пари. А по-бедните можеше и да не направят.

Тези строги обичаи, свързани с бабаака и девствеността, в нашето село се спазваха докъм 60-те години. После по-младите постепенно наложиха брак да се сключва по любов, но има села, където и днес част от обичаите се следват стриктно.

Когато родителите на момчето (а може и на момичето) решаваха да направят сватба, те обявяваха това, като канеха всички на кафе. Изпращаха един или двама пратеника да минат из цялата махала и да оповестят: „Довечера заповядайте на кафе в къщата на ...". В къщата се сваряваше цял казан с кафе, изнасяше се ракия, цигари. И тогава гюнсейбията – така наричаме този, който прави сватба (бащата на момчето или момичето) – обявяваше кога ще има сватба, къде, коя музика ще свири. Назначаваше гюнбабалари – „бащи на сватбата", т. е. помощници, които отговаряха за отделните дейности. Например единият отговаряше за музиката и само той можеше да казва какво ще свири оркестърът.

Обикновено сватбата започваше в петък вечерта в дома на невястата. Там се правеше ритуалът „кына геджиси", който и до ден днешен стриктно се спазва. Събират се при булката нейни приятелки и други жени и ѝ кьносват косата и ръцете. Присъстващите жени също си кьносват ръцете. След това родителите минават и ѝ дарят пари.

През това време навън гостите празнуват. След кьносването излизат младоженецът и булката, хванали специално червено чергило и с него обикалят сватбарите, които ги дарят.

На другия ден сватбата продължаваше в дома на булката до към следобяд. След това идваше процесия от страна на младоженеца, за да я вземат. Процесията идваше със собствена музика, с песни и веселие. Следваха ритуали, които ги има и в българската традиция. Братята на булката залостваха вратата и искаха пари, за да пуснат младоженеца. След това жените залостваха стаята с чеиза на булката и също искаха „подкуп", за да го дадат.

От дома на булката процесията тръгваше към дома на младоженеца. Там ги посрещаше свекървата с хляб, сол и мед. Младоженците ѝ целуваха ръка, казваха ѝ „майко". Едва след това отиваха на сватбеното тържество, което се състоеше на поляната или в някой ресторант.

Голяма част от тези ритуали се спазват и днес, други са изоставени. Но като цяло при нас, ромите, традициите се уважават.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

ОПИСАНИЕ НА СВАТБА ПРИ МИЛЛЕТА В С. БАЛВАН
Разказ на баба Назмие Юсеинова, 71 г. от с. Балван

Разказът е записан от Таня Андреева през юни 2002 г.

Преди да се построи магистралата, нашият миллет[1] живеехме в една махала, която беше много оживена, със свои седянки, музики, сватби. Зная и така помня, че при нас женитбата е в много ранна възраст и дори така продължава да е. Женитбите при нас стават по няколко начина. Има случаи, когато родителите на момчето отиват да поискат момичето от родителите ѝ. Баща ѝ, ако я даде, иска „баба акъ" – това означава, че иска пари за нея, защото я е създал, отгледал и я дава за цял живот на друго място, там да си създаде семейство. Друг е случаят, когато момчето открадва момичето и незабавно тя трябва да бъде обезчестена, за да не я вземат родителите ѝ. В случай, че момичето не е девствено, го връщат. Ако е девствена, има голяма радост с музика. Тези случаи днес не са много чести. Днес повечето млади се женят по собствена воля, като пак искат съгласието на родителите си.

Сватбата протича по три-четири дни. Първата вечер – значи четвъртък вечер – това е „кына геджеси" – вечер на къната. Нарича се така, защото се слага къна на булката на ръцете, косата, краката. Другите жени покрай нея също може да се къносват. През това време се пее песен, че булката ще бъде красива – истинска жена. Булката е облечена в червени дрехи. В това се състои къната, а също и в един друг обичай след къносването. Момчетата и момичетата разпъват един червен воал, под който минават булката и младоженецът. А мъжете се събират да се разберат: кои ще бъдат сервитьори, кои готвачи, кой ще отговаря за музиката и други.

В петък булката също се краси. Скубят се вежди, които в никакъв случай до този ден не би трябвало да се бутат, също така се прави „сакъз" – буквално преведено „дъвка", но това е така наречената „коламас-

[1] Циганите от с. Балван са турскоезични и с преферирано турско самосъзнание. Въпреки това те осъзнават разликата си от „другите турци" (в Кърджалийско, Шуменско, Разградско) и обичайно се наричат „миллет". Част от тях при непринуден разговор се наричат и „турски цигани". Със същото име ги наричат и живеещите в с. Балван българи (които са мнозинството от населението), както и живеещите в близките селища турци.

ка“. Тези неща още се правят, това е задължително. Тогава вече булката е излязла от детското си лице и видът ѝ се променя изцяло. На този ден вече тя е с друга рокля, с избран от нея цвят – но не и бял. И ето, че музиката е пристигнала, става вечер и музикантите си изреждат хората, ключеците. Има игра до полуда, до късно.

На следващия ден, в който булката е вече в бяло – прическата направена, гримирана – тя тръгва с младоженеца към палатката, която на времето се правеше. Днес тръгват към ресторанта. Всеки гори от желание да се докосне до булката, да я погледне и само се чува: „Ах, колко е красива – роклята ѝ, чантата ѝ, косата ѝ, обувките ѝ...“ Всеки се възхищава от нея. И ето че идва време за голямото празненство. Булката трябва да играе с всеки един, който иска да играе с нея, но срещу пари – така цялата ѝ рокля се обкичва с пари. След това следва даряването на младоженците. При нас е прието гостите да дадат нещо на младото семейство, за да има то с какво да започне семейния си живот. Обичайно се дарят пари, но може също и дрехи, домакински съдове.

Така са протичали, така протичат сватбите при нашия милет. Разликата между това, което се правеше в миналото, и това, което се прави сега, не е много голяма.

Деца играят при обичая „кына“ на сватба (по Марушиакова, Попов. Цигани/Рома от старо и ново време. С., 2000).

Годежът и сватбените обичаи на хорохане-ромà от гр. Стражица

Славка Янакиева

Въпреки че циганите нямат и никога не са имали своя собствена държава, която да се грижи за тяхната култура и традиции, те не са лишени от нрави и обичаи. Напротив, ромската традиция, преплела в себе си нишките на буйната кръв, на песента, словото и жизнения дух, е запазена и днес, несломена от проблемите на ежедневието, нито пък заличена от неуловимия ход на времето. Дори съм убедена, че манталитетът и идентичността на ромите имат своите дълбоки корени не къде да е, а именно в специфичните им традиции и обичаи.

Сватбата при ромите е един от големите и свещени празници, както и при другите народи. Много от нещата, свързани с ромската сватба съм ги научила от баба ми Фиданка Стефанова – 72-годишна ромка от групата хорохане-ромà, родена в с. Янтра и прекарала по-голямата част от живота си в гр. Стражица. Научила съм ги и от моите лични наблюдения, доколкото съм присъствала на сватби на мои роднини – хорохано-роми в Стражица, Водолей и т. н. Въпреки че в съвременния век някои от обичаите са отминали, то като цяло традицията в ромската сватба се е запазила и не съм срещала сериозни разминавания между това, което е разказвала баба ми и това, което съм видяла аз.

Характерен за всяко ромско семейство е стремежът да възпита своите деца така, че един ден да станат добри съпрузи и съпруги. Всяко ромско момиче трябва от малко да се научи да шета, чисти, пере, да умее да готви и меси. Всички тези умения тя ги придобива от ранна 7–8-годишна възраст, за да може да бъде подготвена за добра домакиня. Така неомъжената девойка (деликанъс чей), която е на 14-15 години, е напълно способна да бъде домакиня и съпруга. Много често в многодетните семейства по-го-

лемите момичета гледат по-малките си братчета и сестричета и по този начин те, макар и несъзнателно, се учат да се грижат и да бъдат отговорни към децата.

При нас, ромите, е било характерно (в някаква степен все още е характерно) това, че волята на ромското момиче е подчинена на бащината. Баба ми е разказвала, че преди време девойката може и да не е познавала кандидата за женитба, но е била достатъчна бащината дума, за да реши съдбата ѝ.

Когато дойдат сватове да искат момата, те се посрещат най-сърдечно, защото това е чест за родителите на момичето. Девойката им поднася кафе и сладкиши или нещо друго. По времето на баба ми често девойката трябвало да демонстрира уменията си като сготви или омеси хляб пред родителите на момчето. Много често се е практикувало и умиване на нозете на гостите, като с този акт се е показвало гостоприемство и смирение.

Освен домакински умения, за една млада неомъжена девойка от жизненоважно значение е нейната чест, която е основата на нейния авторитет. Девойката трябва да е девствена до деня на нишана си (годежа). В противен случай девойката се смята за опозорена. Опозорена е и честта на цялото ѝ семейство.

Дали е добра домакиня, трудолюбива, дали името ѝ е неопетнено, каква е честта на семейството ѝ – това са едни от най-важните фактори за родителите на момчето при избора на девойка за снаха. И до днес тези критерии са запазени, колкото и странно да звучи, с изключение на факта, че днес повечето младежи и девойки се познават и харесват, т. е. изборът не зависи само от родителите, но и от момчето и момичето.

Когато родителите на девойката се съгласят и споразумеят със сватовете си, се определя дата за нишана (годежа) и сватбата.

При ромите характерен елемент е зестрата, която, освен материална, е и парична. И двете страни дават зестра. Бащата на момъка трябва да даде някаква парична сума за честта на девойката. Тази парична сума се нарича „бабаък“. Паричната зестра се определя най-често от бащата на девойката. От своя страна той години наред е приготвял друга зестра – чеиз за дъщеря си.

Чеизът обикновено е в дрехи, одеяла, чаршафи и други неща, нужни в домакинството.

След сватосването идва ред на нишана. При нас, турските цигани, нишанът (или годежът) е същинската част на сватбата, или по-точно казано: той в голяма степен измества по значение сватбата. На нишана младите се събират и после заживяват заедно, а сватба може да се направи месеци след това.

Нишанът може да продължи от един до три дена. Най-важното и характерно е, че именно по времето на нишана е и брачната вечер на младоженеца и булката. Преди да вземат булката, музиката свири пред къщата на младоженеца. Той и близките му застават пред къщата и над тях се разпъва плат (бял или червен). Близките минават три пъти, пускат пари и си вземат бонбони. Ако са млади, само се здрависват, ако са стари, им се целува ръка. Това може да се направи или на нишана, или на сватбата. След това близките, родините и родителите на жениха идват да вземат с музика девойката от родното ѝ място (родната ѝ къща). Чалгата (музиката) свири отвън, където всеки може да присъства и играе. През това време приятелките и майката на булката (или други жени) я гласят – обличат, гримират, скубят ѝ вежди, правят ѝ маска на лицето и пр. Младоженецът не е там, той е при мъжете, които го инструктират как да се държи и пр. Облеклото на младоженеца не се характеризира с нещо специфично, за разлика от това на девойката. Нейното се състои от комплект

Облекло за годеж при хорохане-рома от с. Кардам, Поповско

шалвари и блуза, които са много красиви и са изработени от много скъп плат. На кръста се връзва червен колан.

Брачната вечер е задължителна. Тя е доказателство за честта на девойката. Ако момичето е девствено всички са щастливи, защото тя оправдава по този начин своя и на родителите си авторитет.

Типично за годежа при групата на хорохане ромà е това, че се показва чаршафът с честността на булката, т. е. това, че тя е била мома. Моминството се отпразнува с голямо веселие, като сватбарите пият топла ракия, хвърлят бонбони и пр. След брачната нощ ръцете на булката се кьносват, което отново символизира нейната чистота и неопетненост. Кьносват се пръстите на ръцете и краката – от длантa към пръстите. Присъстват дели кънъ чей (млади неомъжени момичета) или млади булки.

Друг характерен обичай при нишана е поздравяването на младоженците. Младоженецът, булката и техните приятели застават под един червен плат. Пред тях има маса. Свири се бавна, тържествена музика и всеки, който иска, минава, пуска пари и поздравява младоженците. Последните, като мине по-възрастен от тях, му целуват ръка. Този символичен обичай характеризира благословия от страна на по-възрастните към младото семейство.

След нишана те стават едно семейство, като булката живее най-често при съпруга си и неговите родители. Както посочих по-горе, сватбата може да е седмица, месец или няколко месеца след нишана.

Сватбата трае най-малко три дни, а баба ми е разказвала, че преди тя е продължавала седмица, а при по-богатите семейства и по две-три седмици. На сватбата булката е вече със сватбена рокля за разлика от нишана, където не е. Отново музиката свири цял ден и цяла нощ и веселието е всеобщо. На сватбата, както и при нишана, могат да присъстват всички, които искат. А вече близките, родините и родителите на младоженците празнуват в семеен кръг.

За разлика от българите, при ромите сватбената традиция се спазва строго и до днес.

Сватбите при турските цигани от с. Кесарево

Борис Сапунов
Лилия Каменова

Един от най-впечатляващите отзиви за село Кесарево е на известния унгарски пътешественик Феликс Каниц: „Кесаревската околност може да се сравнява с красотите на Долна Саксония или Швейцария“. Селото е разположено на границата между Предбалкана и Дунавската равнина, в близост до гр. Стражица. От селище със 150-200 къщи тогава, днес наброява 600-700 къщи с около 2000 души смесено население – българи, цигани и турци, обособени в махали. Всички тези хора се стремят да съхранят своите традиции и обичаи, уважавайки традициите и обичаите на другите. И тук, както навсякъде, сватбата е един от най-големите празници, който обединява хората от различни етноси и религии.

По инициатива на Център за междуетнически диалог и толерантност „Амалипе“, с помощта на Министерство на образованието и науката и Фондация „Отворено общество“ в Основно училище „Николай Райнов“ – село Кесарево са организирани три СИП-а по ромски фолклор. Сватбените обичаи, описани в тази статия, са ни предадени от децата, участници в тези СИП-ове, както и от техни близки – родители, баби и дядовци, които активно подпомагат работата на СИП-овете.

Щом решат двамата млади да свържат живота си, родителите на момчето отиват при родителите на момичето за разрешение и благословия. На трапеза сватовете решават кога и как ще се проведе тържеството. Самата сватба започва в петък вечер с веселба пред двете къщи, в която участва цялото село. В същото време младоженците са в трескава подготовка. Заобиколен от братята си и най-близките си приятели, момчето се подготвя за дългоочаквания момент – избръсват го, поливат му вода да се измие, след което той откупува всяка част от своя тоалет. Вече готов той е в очакване за срещата с бъдещата си съпруга.

Не по-малко са трепетите и вълненията на момичето, което трябва да приготви своя грим, прическа и тоалет. Звучи музика, пеят се песни, вихрят се хора и кючеци.

Младоженецът излиза от дома си съпроводен от своите приятели, които държат над главата му червена кърпа. Булката излиза, облечена в официален светлосин тоалет, заедно със своите сестри, покрита със син воал – символ на непорочността.

Следва ритуален танц-кючек, изигран от двамата млади пред погледите на всички сватбари.След това всички младежи се хващат за ръце и правят тунел, осветен от свещи. Преминават през него двойка по двойка, докато младоженците стигнат до оркестъра. Там те хвърлят специално подготвени букети – единият се хвърля от младоженеца, а другият от булката. Момчето, което хване букета, хвърлен от жениха, е следващият младоженец, а букетът, хвърлен от булката, показва следващата щастливка.

Следва ритуалът „КЪНА“. Пред маса, постлана с покривка, на която има поднос с бонбони и табла, застават младоженците. Те са обградени от своите братя и сестри, държащи син воал. Младоженците приемат пожеланията на близки и роднини. Всеки сватбар минава пред тях, взима си бонбон и правейки предварително три кръга с парите около тях, ги оставя в подноса. След това поднася ръката си, за да я целунат. Встрани от младите стои възрастна жена, която маже с кьна ръцете на сватбарите, поднесли своите поздравления.

Когато всички се изредят, пред младоженеца се поставя кофа с вода, която той със засилване рита, за да им върви по вода в живота.

В същото време булката се подготвя за ритуалното къносване, обута в шалвари, седнала на стол. От специално подготвена за целта смес-кьна свекървата взема по малко и намазва двете ѝ ръце отдолу и отгоре, докато ги покрие до китките, след което в тях поставят по една пара и зърно, и ги завързва с кърпи. Това е пожелание за богатство и плодородие.

Всичките тези ритуали са съпроводени с весели хора и кючеци и така до късно през нощта.

На следващия ден отрано започва подготовката за трапезата на сватбеното тържество. Наклаждат се огньове под големите тенджери, запечатани с тесто. Правят се богати салати, подготвят се големи софри, отрупани с приготвените ястия.

В този ден младоженецът е облечен в официален костюм, а булката е с бяла рокля и воал, окичена с низ от едри банкноти. Както през цялото време, сватбата е съпроводена от много музика, танци и веселба.

Ромска музика

Ромските сватби в Северозападна България

Разказ на Юлия Илиева, 63 г., калайджийка от гр. Монтана

Записал, превел[1] и обработил Росен Асенов

О калайджийска бева керна пе трин зис: парасти, савато ем курко.

Парестине авина о годежаре ръсъна е башанлен пайа. О чаве ем о чая макханапе кънаа. Е чавенге и къна тхелапес машкар о палцо ем о показалцо, а е чаенге макхенапес ци о дуй васта. И къна анлапес сар символо бахтаке. Кале зисъсте щар или шов чая кхенла теферечия, като тал о теферачи пхирла ек цикни чай екхе клонкаа. Ки клонка и кховде панч или ефта момил, символизираща о къзая е терне семействоске, като а бензион. Кия свършизела о първо зис е бевеско.

Саватоне и о хаси бев. Авинаа о годежаре жана е музикаа ем екхе овноа те лен е боре лендар. О овно и но тар киприме екхе лоле булоа ем калеске щинга тховде дуй пхаоая. В о чинла пес ке бореко кхер ем и десно плешка агола е младоженикоске, а всичко со агило делапес ке бореко дат. Ко входа е кхеръске о младоженико и пресрещните тар е бореко пхрала ем вола на мукена ле те охуйл те лел е боре ги кай на генла ленге параде лаке, според кава кицинге охайстилепе. О увеселение керлапе баракхте, керзи тар брезент ем винкелоя ем украсиме шареноне лентенцар. Следобед о кайме ко бев пристигнизена ем астарла и музика ем о увеселение. Почашо астарна те кхиден пес о параде ем о армагая тар о госте. Астарна поздравления ем кючеце ги опрал авинате.

Курке и ни тар и прошка. Вой керлапес фримана манушунцар – само о най-пашче индая е бореске ем е младоженикоске. О терно семейство мангела прошка лендар, а вола дена лен жан ем параде дароя.

Кале зисъа свършизела ци о бев.

[1] Преводът не следва напълно текста, преводачът е вместил свои допълнения в българския текст.

Калайджийските сватби се провеждат по традиция в продължение на три дни, обикновено петък, събота и неделя.

Петък сутринта сватбарите посрещат музикантите с едно канче вода, която разливат пред тях. На този ден момчетата и момичетата се къносват, като при момчетата къната се поставя между палеца и показалеца, а при момичетата се къносват и двете длани. Къносването се приема за символ на късмет и сполука и то е заимствано от турците. На този ден също така се играе с тефтер, който се носи от четири или шест млади девойки, а под тефтера се носи една клонка, на която са поставени пет или седем запалени свещи, които символизират броя на децата, които ще се народят на младоженците. Тази клонка се носи от малко момиченце, а друго момиче пък държи тепсия с цветята на булката. С този ритуал приключва първият ден на сватбата.

Вторият ден от сватбата (обикновено събота) е денят на същинската сватба. На този ден сватбарите, нарамили един овен, отиват при булката, за да я вземат от бащиния ѝ дом. Овенът бива окичен с червен воал и две ябълки, набучени на рогата му. Заколването на овена се извършва в двора на булката, като дясната му плешка остава за младоженеца, а останалата част се дарява на родителите на булката.

В късния следобед пристигат гостите. Увеселението започва. То се провежда в шатра, издигната предишния ден от брезент и винкели. На този ден също така младоженецът и неговите приятели биват спрени от братята и братовчедите на булката на входа на булчината къща. Започват да се пазарят за цената на булката. Когато най-после се договорят за определена сума, младоженецът започва да брои парите, след което взема булката и започват да се вият хора. Късно вечерта гостите на сватбата даряват подаръци и пари на младото семейство и отправят поздрави и благопожелания.

Неделният ден е последния ден от сватбата и това е денят на прошката. В този ден булката и младоженецът искат прошка от своите родители и близки, които им дават пари и дарове и ги благославят за щастлив семеен живот, много деца, здраве и радости. Веселбата на този ден се провежда в по-тесен кръг – само най-близките на младоженците биват поканени.

ИЗ ФОЛКЛОРА НА РОМИТЕ

Съвременно състояние на ромския фолклор в Кратово и Кратовско, Македония

(Фолклористки и етнографски изследвания)

Трайко Петровски

Разположение, географски и исторически особености

Кратово се намира във вулканичната област на Североизточна Македония. Лежи в стария вулканичен кратер. От три страни е оградено с планини и по този начин е защитено от ветрове. Макар да е на значителна надморска височина, зимите са доста меки, а летата умерени и свежи. През Кратово тече Кратовска река, която извира в село Нежилово и се влива в Крива река. Кратово има прекрасна панорама. Улиците се тесни, доста криволичещи и стръмни. Кратово е съставено от махали, между които най-известни са Бръце, Табажката и Долната махала на дясната страна на Кратовска река, а на противната страна се намират Сарайската, Циганската, Рибарската, Кожарска и Баба Карина Махала. Тези махали са свързани с 12 едносводни мостове, между които е най-известен Радиният мост, стъпил на две кули. В средата на града, близо до Султан Муратовата джамия се намира чаршията.

В римско време на мястото на днешно Кратово се намирал град Кратискъра. Арабският географ Идриси го споменава като напреднал и добре населен град – Картос или Каритон. В Средните векове Кратово било важно рударско място. Голямо развитие получило рударството и след 1282 г., когато Кратово било присъединено към Сърбия. По времето на цар Душан кратовските руд-

ници били главен източник на богатството на Йован Оливер. Покъсно, след Оливер, Кратово било наследено от Драган и Костадин Деянови, с които дубровничани поддържали приятелски връзки. През Средните векове в кратовските рудници се добивало сребро, олово и мед.

Според турските извори султан Мурат, отивайки за Косово в 1389 г., минал покрай Кратово, а през 1390 година султан Баязид го превзел от Костадин Деянович. През XVI в. в кратовската околнина били експлоатирани златни и сребърни рудници, а в Кратово, както и някога (по времето на Костадин Деянов), се ковали пари.

Според Евлия Челеби през XVII век Кратово имало 800 каменни къщи. През XVIII век Кратово се описва като развито рударско или търговско градче. След това Кратово пострадало сериозно по време на турско-австрийската война.

Според Ами Буе през1836 година Кратово имало между 5-6000 жители, а според Кънчов Кратово имало 4000 жители.

Сватбените обичаи на ромите в Кратово

Старите традиции и обичаи на ромите, създадени през вековете и носещи следите на миналото, продължават и днес. В резултат от многовековния съвместен живот на роми и македонци се наблюдават ред сходства и прилики. В същото време, заселвайки се в различни градове на Балканския полуостров, ромите донесли със себе си и много традиции и обичаи от Индия.

Както и в останалите градове на Македония, където живеят роми, в Кратово също са все още живи ромските обичаи и традиции. В тях се забелязват множество сходства, влияния и преплитания с обичаите и традициите на македонците и на други етноси.

Когато дойде време за женитба на момчето, той и неговата фамилия харесват някоя девойка. Всеки родител мечтае да доведе снаха от добро семейство („шукар фамилия“) в своята къща. С тази цел се изпращал пратеник. Обичайно той е близък роднина или единият зет. „Спазаряването“ на момата се решава от родителите. Ако те решат да дадат девойката, от мъжка страна отива делегация начело със свекъра. Те биват посрещнати в момината къща и там се договарят за сватбата и другите сватбени работи.

В рамките на договора се уточнява и цената, която се дава за девойката (бабаак). Обичайно се уточнява различна сума в денари, например 1000 или 5000 денари. Като знак на „сватуването" от мъжка страна се носят пръстени, подаръци (чеизи) и др.

Сватбите се правят обичайно в летния период. Сватбарите от мъжка страна отиват в къщата на девойката. Там се прави трапеза и голяма веселба. Невестата очаква сватбарите в булчинско облекло.

Преди да влезе в къщата на мъжа си, под двете си мишници булката носи по един хляб.

Календарни празници

В календарните обичаи на ромите-мюсюлмани има множество елементи, останали или заети от християните. Това е често срещано явление при всички роми-мюсюлмани на Балканите, но особено типично е за ромите-мюсюлмани в Македония. Най-важни празници за тях са Василица и Гергьовден, след това двата Байрама: единият се предхожда от едномесечен пост Рамазан и се нарича Рамазан Байрам, а вторият е седемдесет дни след първия и се нарича Курбан Байрам. И двата Байрама се празнуват от ромите-мюсюлмани възможно най-богато.

Най-големите календарни празници за ромите-християни освен Василица и Гергьовден са Спасовден, Никулден, Великден и Петковден.

В село Ковух между православните роми записах песента „Димитрия вино пиеше" и „Седнал Марко с мъжку на вечеря". И двете песни са славянски, най-често се пеят по време на празника на св. Никола, Петковден и Гергьовден. Двете славянски песни ги записах в с. Ковух от Зоран Величковски, роден през 1950 година.

В заключение мога да кажа, че съвременните обичаи на ромите в Кратово и в цяла Македония съчетават в себе си минало и настояще, християнство и ислям, славянски и ромски елементи.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

Вукановић, Т. 1983. Роми (Цигани) у Југославији. Врање.

Петровски, Тр. 2001. Ромски народни песни.Скопје.

Петровски, Тр. 1993. Календарските обичаи кај Ромите во Скопје и околината. Скопје.

Дръндарите или ромите-музиканти: между християнството и исляма в балканския етнокултурен контекст

Теодора Крумова

Фолклорът и културата на ромите в България са все още слабо изследвани и към тях липсва сериозен научен интерес. Това е неоправдано, защото те се отличават с изключителна пъстрота и многообразие, както на жанровете и образите, застъпени във фолклора, така и на културните елементи. В това отношение културата и фолклорът на ромите-музиканти (дръндари) е особено интересна, представлявайки своеобразен мост между християнство и ислям, интерпретирани в уникалността на балканския етнокултурен контекст. Уникалността на групата се изразява не само в мирното „съжителстване" на ислямски и християнски елементи, но и в особености, типични и присъщи само за групата. Празнуването на Башнувден (Петльовден), например, и почитането на ромския цар Шибилис, ги отличава не само от българи и турци, но и от другите ромски групи. Тук няма да се спираме обстойно на всички елементи, формиращи спецификата на дръндарската субкултура, а по-скоро на онези, които я обособяват от субкултурите на другите ромски групи и на които досега не е обръщано внимание.

Изследванията върху дръндарите се съсредоточават основно върху техния език, който е специфичен диалект, различен от този на другите уседнали роми. Първите публикации за дръндарския диалект са резултат от заниманията на британския вицеконсул в България от началото на XX век – Бърнард Гилиат-Смит (използващ псевдонима Петуленгро). (Марушиакова, Попов 1993: 130) По-късно диалектът на ромите-музиканти, както и фолклорът на ред други ромски групи в България, е обект на дисертационния труд на Доналд Кенрик. Е. Марушиакова и В. Попов определят дръндар-

ския диалект като принадлежащ към „невлашката" група диалекти на циганския език на Балканите (страта I), или като преходен към страта II. (Марушиакова, Попов 1993: 132)

Ромите-музиканти (или чалгаджии, както ги нарича Петуленгро) са познати под няколко названия. Най-популярното е *дрындари,* което произлиза от звука при разчепкването на вълна – занаят, с който са се занимавали в миналото. Другият етноним, под който са познати, се дължи на спецификата на дрындарския диалект – наричат ги *къткаджии*, защото използват думата *кътка* (тук), за разлика от другите йерлийски диалекти, където се използва думата *кате*.

Произходът на ромите-музиканти се свързва с град Котел (и Котелския край), който не случайно е културен музикален център. Понастоящем компактни групи *дрындари* са разположени от двете страни на Източна Стара планина. Обитават селата около Котел (включително и небезизвестното с. Градец, за което ще стане дума по-долу), Добричко, Варненско, Шуменско, Разградско, Търговищко, Омуртагско, южните (Айтос, Карнобат, Сунгурларе, Сливен, Жеравна и др.) и северните склонове на Източна Стара планина. (Марушиакова, Попов 1993: 130-138)

Дрындарите спадат към групата на т.нар. *хорохане рома* („турски цигани"), въпреки че днес повечето са християни. В миналото, до към края на XIX век, те са били мюсюлмани и това е ясно отразено в Йовковия разказ „Шибил" (главният герой се нарича Мустафа). Днес на места все още се пази споменът за мюсюлманската религия – било като историческа памет („тогава, когато бяхме мюсюлмани", „понякога викахме ходжа за сватбата" и т. н.), било като реминисценция в обредно-празничния календар (отделни елементи в обредния ритуал или все още запазено някъде празнуване на ислямски празници – байрамите). Въпреки че не е точно регистрирано, вероятно пълното преминаване на ромите-музиканти от ислям към християнство става през социалистическия период (50-те години на XX в.), когато те окончателно сменят и турските си имена. Обхожданията сред различните географски групи *дрындари* показват, че този процес е протекъл по различно време и с различен интензитет. Така например, ромите-музиканти от Шу-

менско (селата Салманово, Ивански и др.) все още празнуват байрамите наред с християнските празници Васильовден, Великден и Гергьовден, докато дръндарите в Златарица и Лясковец празнуват единствено християнските празници (наричайки ги и с ромски имена – Банго Васили, Башнувден и т.н.) и дори не пазят спомен за стари времена, в които да са отбелязвали байрамите. Въпреки това по-старите си спомнят за ислямски имена, за обичая „обрязване", както и за това, че понякога са викали ходжа на сватбата. Нито една от посочените ислямски традиции не се спазва от тях днес, но например погребението продължава да се извършва според ислямската традиция – мъртвият се поставя в гроба гол, увит само с бял чаршаф („Без дрехи е дошъл на този свят и гол трябва да си иде"). Трябва да се отбележи обаче, че за разлика от празнуването на байрамите, тук вече липсва идентифицирането на обичая с исляма. Показателен е и фактът, че те самите, както и околното неромско население, ги приема като християни.

Устойчивост проявяват и редица ислямски елементи, вплетени в обредно-ритуалната система на сватбените обичаи, които най-добре отразяват религиозния синкретизъм. До 50-те години на XX в. на самата венчавка понякога е викан ходжа или поп (!), но не поради строго придържане към религиозния канон, а само за узаконяване на брака.[1] Отглас от ислямската традиция е и ритуалното намазване от булката на вратата на къщата на младоженеца със сладка вода, както и ритуалът „кьносване" – елементи, които заемат важно място и в сватбените обичаи на ромите мюсюлмани.

Влиянието на исляма се наблюдава във всички обичаи на преход, както стана видно по-горе, и кръщенето не прави изключение. То протича изключително според ислямската традиция (но без да се осмисля като такова) – без особена тържественост, с чупене на яйца във водата и т. н.

Говорейки за религиозността и религиозния синкретизъм при ромите-музиканти, трябва да отбележим още една важна особеност: силното разпространение на евангелизма сред тях. През пос-

[1] Вж. разказ на Мита Гагова в настоящия сборник

ледните години голяма част от дрындарите се приобщават към Петдесятната църква и като цяло изоставят отбелязването на традиционните празници, но пазят добре спомена за тях. Изключително голям процент дрындари днес са интегрирани от евангелските църкви. От една страна това се дължи на бездействието на ортодоксалната църква, а от друга – на упоритата работа на споменатите евангелистки църкви, на факта, че Библията, молитвите и песните, които изпълняват, са преведени на романес и са разбираеми за хората, и на личната ангажираност на мисионерите във всеки един контакт с хората. Тук няма да се спираме по-подробно на проблемите на религиозната трансформация – от ислям – през ортодоксално християнство – към евангелизъм при ромите-музиканти, тъй като темата е прекалена обширна, за да бъде разгледана на тези няколко страници и тя би могла да бъде обект на отделна статия. Тук ще отбележим само едно наблюдение: евангелските църкви действат много по-лесно сред групи, при които се наблюдава споменатият вече религиозен синкретизъм, групи, при които канонът не е толкова строг и отношението към заемки и остатъци от други религии е по-толерантно, което улеснява и работата на евангелистките църкви. При калдарашите, които са ревностни православни християни, а също така и при рударите и бургуджиите, в чиято религиозност няма синкретични елементи, евангелистките църкви нямат осезаемо влияние.

Друг интересен поради своята специфичност момент от обредно-празничната система на ромите-музиканти е празникът Башнувден (Петльовден, Ихтимя). Празникът не е строго християнски и не се отбелязва от никоя друга ромска група, освен от дрындарите, въпреки че голяма част от тях не отричат, че празнуването на Ихтимя при ромите е отглас и отражение на празнуването на Петльовден от българите. Празникът до известна степен се явява отражение на общата историческата памет и вземането на кръвен данък по време на турското робство.

Ихтимя се празнува на 2 февруари. Свързва се с няколко сходни легенди, според които по време на османското робство турците започнали да избиват всички момчета (на циганите или на не-турците) и да поставят кървав знак на портите, откъдето

са минали. Една циганка (Евтимия или Ихтимя) заклала петел и с него изпръскала вратата. Когато турците минали, те помислили, че вече са взели момчето от тази къща и така то било спасено. Както се вижда, легендата е точен аналог на българското предание за Петльовден, единствената разлика е, че тук главното действащо лице е циганка (което не е задължително – някои легенди допускат жената, заклала петел, да е била българка).

Ихтимя се празнува като ден на момчето. Той е лишен от каквато и да е религиозна украса, или тя е съвсем скрита и завоалирана. Същността на празника е клането на петел за здравето на момчетата в къщи. За всяко момче в къщата се коли отделен петел. Важно е петелът да бъде заклан от външен за къщата човек – роднина или приятел. От кръвта на петела се поставя петънце върху челото на момчето – смята се, че това носи здраве. При дрындарите от Златарица и Лясковец главата на петела се окача на портата и се посипва с пепел „за да се помни, че петелът е спасил циганския род", а вътрешностите се изхвърлят в реката, или се заравят – „за да не ги разнасят котките и кучетата". При дрындарите от Салманово и Ивански не само вътрешностите, но и главата се заравя в земята. Не е изключено и самият празник с цялостната си легендарно-обредна интерпретация да се свързва и с историческия спомен за опожаряването на Котел и преселването на част от дрындарите.

Месото на петела се яде само на 2 февруари. Затова в къщи, където има повече момчета (т. е. където се колят повече петли) се устройват големи празненства или пък месото се раздава като дар на съседи и близки. Особено тържествено се празнува Ихтимя при раждане на първо внуче през годината. Тогава целият петел се раздава в суровo състояние в махалата. (Колев 2002: 43-47)

Въпреки, че Башнувден е празник на момчето, момичетата също са включени, макар и по-скромно – за тях се правят тиганички или мекици, които също се раздават.

Фолклорът е другата плоскост, където се регистрират както културните заемки, така и специфично ромските елементи. Поради вековното съжителство на ромите с другите живеещи по българските земи етноси, в ромския фолклор са навлезли мно-

жество чужди (български и турски) образи и сюжети, което дава основание на някои да говорят за „културен паразитизъм“ на ромите и за това, че ромският фолклор е безпринципно съчетаване на български и турски приказки, предания и легенди. Настоящата статия цели и опровергаване на тази теза посредством разглеждането на един специфично ромски образ и то образ, популярен само сред ромите-музиканти. Ще бъде разгледан образът на Шибил, и по-точно, причините, поради които историческата личност Мустафа Шибилоглу претърпява метаморфоза в съзнанието на ромите-дрындари и се превръща в техен цар.[2]

Източникът, използван от Йовков за написването на легендарния разказ, е едно писмо на каймакамина на Сливенската лива от 1853, както и разказът на Панайот Хитов в книгата му „Как станах хайдутин“.[3] В двата извора се говори за набезите на Шибилоглу Мустафа, „известен разбойник, който произхожда от група цигани, които постоянно живеят в село Градец“. Той нанасял вреди на бедното население като отнемал имуществото, убивал хора и вършел безчинства. Издадена е заповед за неговото залавяне, която не е изпълнена поради споразумение с разбойника по време на Кримската война. Шибил се влюбил в една българка на име Дженда, която не живеела с мъжа си. През 1870 г. Русенският валия заповядал Шибил да бъде убит. Турските власти му устроили засада и го разстреляли. Главата му била отрязана и пратена в Русе.

Историческият Шибил е бил разбойник, но може би поради факта, че е единственият ром от онази епоха, който е всявал страх сред турци и българи и така се е различавал от традиционната представа за ромите, той постепенно се е превърнал в легендарен защитник на бедните и онеправданите, като какъвто го представя и Йовков. Днешните роми, по-точно живеещите в Котел, Лясковец и Златарица музиканти, смятат Шибил за ромски цар и му приписват редица подвизи, извършвани в епохи много

[2] За написването на настоящия материал съм ползвала приказките, преданията и легендите, събрани през м. август 2001 г. от Людмила Живкова и Мая Стилианова сред дрындарите, живеещи в Лясковец и Златарица.

[3] Пълните текстове на документа и разказа на П. Хитов виж в Марушиакова, Попов 2000: 68-73.

по-древни от средата на XIX в. Доказателство за това, че легендите за Шибил стъпват върху събития, свързани с историческия персонаж са редица дребни на пръв поглед детайли (отрязването на главата и т.н.).

Образът на Шибил няма прототип в българските или турски приказки и легенди. Познат е обаче моделът на героизиране и някои характерни мотиви, върху които стъпва този процес. За ромите цар Шибилис се появява в момент, когато те търсят своята идентичност, правото си на история и самата си история. В подобна историческа ситуация се появява и един друг герой, носещ подобни семантични белези, но роден вече в българска културна среда – Крали Марко. Получил популярност, макар и негативно натоварена, сред останалите етноси, Шибил автоматично получава правомощията на представител на една общност и от там задължително съпътстващите ги могъщество и сила. Така разбойникът Шибил се превръща в Шибилис – царят, повел ромския народ към спасение.

Няколко са мотивите, залегнали в това превъплъщение. На първо място това е образът на Голямата река. Водата е граничното пространство, което дели ромите от спасението и Обетованата земя. В Йовковия разказ Шибил слиза от „планините, където Мустафа беше цар" и пресича дола с реката в него в търсенето на един по-добър свят, на един нов свят. Реката разделя хаоса, планината, където се намира светът на разбойника Мустафа от подредения дом, в който го очаква Рада... В дръндарските легенди Шибил преминава Голямата вода. Тук можем да направим аналог и с една друга приказка на ромите от Плевенско (Колев, Крумова, Йорданов 2002: 179), в която цар Дарий разсича Червено море, за да могат те да се спасят, или с изключително популярната сред всички ромски групи приказка за цар Фараон, който разделя морето и впоследствие намира смъртта си в него. (Крумова 2002:107-108; Шейтанов 1994: 31-34; Нунев 2000:24-25) Прави впечатление директната заемка от старозаветния сюжет и пресичането на Червено море от Моисей. Това още веднъж илюстрира особеностите на ромския религиозен синкретизъм. Безспорен е фактът обаче, че водата играе важна роля, ролята на вододел между две със-

тояния, в ромския светоглед. Течащата вода е символ на обновлението в празниците Васильовден и Великден, в течаща вода се изхвърлят костите на жертвеното животно при курбан и т. н.

Друг устойчив модел е моделът за неверника, който предава царя. Неверникът и неверието като цяло имат засилено присъствие в ромския фолклор, което до известна степен може да се обясни и със специфичния ромски светоглед и предразположеност към нещастия. Образът на неверника снема в себе си обобщения образ на *гаджо, гадже* (не-рома) и отношението на останалите етноси към ромите. Но неверието е и черта, присъща на самите роми. Характерен елемент във фолклора (а и извън него) е способността на ромите да търсят причините за сполетелите ги нещастия в собствените си постъпки и действия. В това отношение цялостната ромска философия към света може да бъде обобщена с ромската поговорка *О мануш со кърел песка коркоро ся огав чи нащи кърел лескь* (Един човек каквото си направи сам, цяло село не може да му го направи). Неверието предизвиква Божия гняв и обрича ромите да нямат собствена държава (Цар Дал, Цар Фараон). Неверникът (неверието) е винаги този, който предава царя (Шибил), но не и този, който прекъсва действията му. Дори и след смъртта на Шибил главата му продължава да се търкаля и да проправя път за ромите, сваляйки в себе си цялата символика, с която са натоварени отворените очи, търсещи пътя към спасението и виталността на надеждата за спасение.[4] Господ разпръсва ромите по цял свят, но оставя надеждата у техния цар Дал, че един ден той ще ги събере и създаде собствена държава.

Както се вижда от казаното дотук, дрындарите са група със самобитен фолклор, празнични традиции, а в някаква степен – и със самобитна историческа памет. Това е и причината, поради която те твърде рядко се смесват с другите ромски групи. Тези различия обаче не бива да се абсолютизират и да ни водят до неправилното заключение за дрындарите като отделен етнос, различен от ромския. Сходният мироглед, начин на живот, големите

[4] Според друга разновидност на легендата тялото на Шибил продължава да върви напред с отрязана глава.

сходства в празничните традиции и езика (дрындарският диалект е само *диалект* на ромския език), както и ромското самосъзнание (при дрындарите са рядкост случаите на турчеене или бъгареене, повечето от тях без притеснение наричат себе си „роми“ или „цигани“) ситуират дрындарите като специфична ромска група в голямата ромска общност на България.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Колев, Д., Т. Крумова, Ст. Йорданов. 2002. Приказки, предания и песни на ромите от Централна България. В.Търново, Faber.

Колев, Д. 2002. Календарни празници на ромите в Централна България. В.Търново, Faber.

Крумова, Т. 2002. Богатството на циганина. В.Търново, Faber.

Лиежоа, Ж.-П. 1999. Роми, Цигани, Чергари. София, Литавра.

Марушиакова, Е., В. Попов. 1993. Циганите в България. София, „Клуб 90“.

Марушиакова, Е., В. Попов. 2000. Циганите в Османската империя. София, Литавра.

Нунев, Й. 2000. Ромски приказки. София, Стигмати.

Шейтанов, Н. 1994**. „Циганите в България.** Материали за техния фолклор, език и бит“, 18 – 47. – В: Марушиакова, Е., В. Попов (съст.). Студии Романи. Том I. София, „Клуб 90“.

Васильовден в дома на Мита и Кирил Христови, гр. Златарица

ПРИЛОЖЕНИЯ

Шибилис – царят на ромите

Нашият цар Шибилис е бил много могъщ. Искал е да мине с войската си през Голямата река. Извадил меча си и разрязал водата на две. Но неверник му взел главата и тя се търкулила. Търкаляла се главата му и проправила път на воините.

Такъв бил царят на циганите Шибилис – успявал е със силата на меча си да разрязва водата на две.

Предание за Шибил

Нашият цар е Шибил. Толкова бил силен, че като искал да мине с войската си през водата, с меча си разсякъл водата и войската преминала. Когато неговите врагове отрязали главата му, стотици метри вървяла главата и говорела. Толкова е бил силен. Шибил бил циганският цар. Други казват, че циганският цар бил Фараон. Но че е бил Шибил – повярвам.

Защо циганите са разпилени по целия свят

Дал бил цар на циганите. Той решил да създаде циганска държава и да управлява като се провъзгласи за Бог. Тогава Господ се разгневил на неговото неподчинение и решил да го накаже. Взел Дал в едната си ръка, а в другата събрал циганския народ. Замахнал с ръката си и разпилял циганите по целия свят. Обърнал се към Дал, който стоял в другата му ръка и му казал:

– Когато ги събереш всичките до един, тогава ще създадеш собствена държава и ще я управляваш. Тогава ще бъдеш равен с мен!

Затова и до днес циганите са разпилени по целия свят и нямат собствена държава.

Циганите през Червено море

Цар Фарон бил циганski цар. Той живял преди много време, в дълбока древност, когато се водели големи войни. За да не стават циганите невинна жертва, цар Фарон решил да ги поведе на сигурно място. Така те

стигнали до Червено Море. Спрели се уплашени пред големината на морето, не знаели накъде да тръгнат. Тогава Фарон се помолил на Господ:

– Боже, помогни ни да преминем морето!

Господ чул молитвата му и отворил морето в средата. Всички застинали, поразени от чудото! Тогава Фарон, с присъщата за цар гордост, казал на стъписаните хора:

– Аз напред, Бог след мен!

Чул това Господ и се разгневил много. Тъкмо вождовете на Фарон стигнали средата на дъното на морето, Бог отново го събрал.

Така Фарон и вождовете се издавили, а хората които останали живи, били разпръснати по целия свят. За надменността Господ ги наказал – никога да нямат своя държава и свой цар.

Мита Гагова приготвя обреден хляб за Васильовден

Сватбени и любовни песни на ромите-музиканти от гр. Златарица

Записала Мита Христова

Ущи, ущи, даде!

Ущи, ущи, даде,
о давуля марен,
о давуля марен, даде,
ме пеняке авен.

Ме пеняке авен,
е най-цикуряки,
е най-цикуряки, даде,
е най-шукаряки.

Е давуля е зурле башален

1. Е давуля е зурле башален
амаро кефи о ла керен.
Цикне, баре, терни, пуре
харине чучеко – джанен те кхелен.

Пр.: О давуле к'авел – ман дикхинел,
чучеко те кхела ов мангел.

2. Ко бияв ме альом те кхела
о баро гюбеко ме те фърдав.
Романе чай сим, ромален,
чучеко ме джанава те кхела.

Курки биявисти ме гельом

1. Курки биявисти ме гельом,
тари ракия ме пильом,
тари ракия ме пильом
и боряса ме кхельом.

Стани, стани, татко!

Стани, стани, татко,
че тъпаните бият,
че тъпаните бият, татко,
за сестра ми идват.

За сестра ми идват,
за най-малката,
за най-малката, татко,
за най-хубавата.

Тъпани и зурни свирят

1. Тъпани и зурни свирят
удоволствие ни правят.
Малки, големи, млади, стари
хвърлят кючеци – знаят да играят.

Пр.: Тъпанджията идва – мене гледа
кючек да играя той иска

2. На сватбата дойдох, за да играя
и голям кючек да хвърлям.
Ромско момиче съм, роми,
и кючек зная да играя.

В неделя на сватба отидох

1. В неделя на сватба аз отидох,
люта ракия аз пих,
люта ракия аз пих
и с булката аз играх.

2. И бори сине бут шукар,
най-шукар анде махала.
О чаво да бут лачо,
бут лачо да башалдо.

3. О чаво кана башалла
и бори саде кхелела.
Шукар Девла, со кергян!
И дуй тернин кхизергян.

Зекие

1. Зекие, Зекие,
мо вoги, мо вoги, мо вoги пабаргян,
мо вoги пабаргян, ме балуря
парярgян (2)

2. Анде София ме гельом.
Баро бияв ме дикльом.
О чаве башален.
Шукар гиля гилявен

3. Зекие, Зекие,
мо вoги, мо вoги, мо вoги пабаргян,
мо вoги пабаргян, ме балуря
парярgян (2)

Моро пирявну

Моро пирявну, мале, че станджис,
щар стануя традила,
лески сувалка на запризила,
шъл метруя дела!

Пр.: Диман, мале, че ме наши би леску!
О да си мо вoги!
Ту ти на деса ман, че мила мале,
коркори ма наша!

Сар кърла буци, забала писки
панч паряс на дела,
суского жънла, че о тасятно зес
лачипи авела.

2. Булката бе много хубава,
най-хубавата от махалата,
и момчето бе много красиво
много е красиво и е майстор музикант.

3. Когато момчето засвири,
булката само играе.
Мили Боже, какво направи!
Двама млади ти събра.

Зекие

1. Зекие, Зекие,
сърцето ми разби,
сърцето ми разби, а косите ми
побеляха (2)

2. В София аз отидох.
Голяма сватба аз видях.
Момчета свиреха.
Хубави песни пееха.

3. Зекие, Зекие,
сърцето ми разби,
сърцето ми разби, а косите ми
побеляха (2)

Моето либе

Моето либе, мамо, е тъкач,
на четири стана работи,
совалката му не спира,
по сто метра тъче!

Пр.: Дай ме, майко, че аз без него не мога!
Той ми е на сърцето!
Ако не ме дадеш, мила мале,
сама ще избягам!

Както работи и си пее
пет пари не дава,
защото знае, че на следващия ден
само хубави неща го чакат.

Те яка те дикав

Те яка те дикав,
те вуща те чуминдав,
те бала те пирав,
туки, чае, ка мерав.

Пр: А-а-а ка мерав
тут нанай те дикав!

Ашун ма, Девла

1. Ашун ма, Девла,
соски ме ровав,
ме пияв, ла родав,
лаки ка мерав.

Пр.: Бари рат пирава,
лаки мислинава,
гиля гилявава,
те шунел ма вой.

2. Вой нанай си манде
те гализилма,
кате а рат нама
те суниделма.

Пр.: Бари рат пирава,
лаки мислинава,
гиля гилявава,
те шунел ма вой.

Шун, чайорие

1. Шун, чайорие
бара баленгерие
бара баленгерие
кале якенгерие.

Пр.: Башалена, гилявена,
амаре роменге!
Ох, ле, леле, леле, леле,
амаре роменге!

Очите ти да видя

Очите ти да видя,
устните ти да целувам,
косите ти да милвам,
за теб, момиче, да умра.

Пр.: А-а-а да умра,
ако теб не те видя!

Чуй ме, Господи

1. Чуй ме, Господи,
защо аз плача,
аз пия, нея търся,
за нея ще умра.

Пр.: Дълги нощи ходя,
за нея мисля,
песни пея,
да ме чуе тя.

2. Тя не е при мен
да ме гали,
всяка вечер
да ме сънува.

Пр.: Дълги нощи ходя,
за нея мисля,
песни пея,
да ме чуе тя.

Чуй, момиче

1. Чуй, момиче
с дълги коси
с дълги коси
с черни очи.

Пр.: Пейте, свирете,
за нашите цигани.
Ох, ле, леле, леле, леле,
за нашите цигани.

2. Ай ту чавея
кале баленгерея
кале баленгерея
бут башавлея.

2. И ти, момче,
с черни коси,
с черни коси,
с музикантска душа.

Кимано башал е роменге

1. Кимано башал е роменге,
ровляр амаре дивe,
джангав амаро суно,
джангав амари паки.

Пр.: А шунен, ромале, о ракя о веша
вакърена о бралипе амаро
Кимано башал е роменге,
ровляр амаре дивe.

2. Шунен е кимана, ромален,
а су шукар бреша авелен.
Вой мангел о бралипе
те пиянел о нево ка.

Гъдулката свири за ромите

1. Гъдулката свири за ромите
плаче за черните ни дни,
безпокои сънищата ни,
безпокои душите ни.

Пр.: Гъдулката свири за ромите
плаче за черните ни дни.

2. Чуйте гъдулката, роми,
колко хубави години идват.
Тя иска братство
да имаме през новото време.

Румен Радев от група за автентичен ромски фолклор „Амалипе“, гр. Златарица

Празнуване на Петльовден в гр. Златарица

Янко Методиев (с. Кардам) разрязва питата на Гергьовден

Приготвяне на пълнеж за гергьовденското агне (с. Кардам, Поповско)

СВАТБЕНИ ОБИЧАИ ПРИ БЪЛГАРИ И ТУРЦИ

Сватбени обичаи при турците

Виолета Стойчева

Сватбата е преломен момент в живота на човека и своеобразна кулминация, чрез която се реализира неговата окончателна социализация. Именно разбирането, че по време на женитбата съществуването на патриархалния човек достига своя най-висок социален статус и се изпълва с най-богато социално съдържание, предопределя широкия спектър от обичаи и обредни практики, наситени с дълбоко символно значение. Устойчивостта на традицията в сватбения ритуал, разбирана като белег за спецификата в бита и обществените отношения на отделните етнически и религиозни общности в България, провокира автора на настоящия текст да обърне внимание на брака при турците. Описанието на обредните действия при турската сватба е направено въз основа на теренен материал от Русенско и Разградско, събиран през последните две години, и публикувани материали от етнографски изследвания за Североизточна България. Публикацията няма претенции за изчерпателност и категорични изводи, тъй като е част от по-комплексно наблюдение върху всекидневния живот на мюсюлманите през XX век.

В традиционната турска сватба, която запазва основните си характеристики до 40-те г. на XX в., могат условно да се разграничат три групи обичаи, свързани с предварителната подготов-

ка, протичането на същинската сватба и следсватбения период. Разположени във времето, те хронологически разграничават продължителността на етапите, свързани с правното обезпечаване и общественото санкциониране на брачния договор в турската етническа общност. Същностните характеристики на този договор – ранната брачна възраст (14-15 *г.* за момичето и 17-18 *г.* за момчето) и доминиращата роля на родителите – от средата на века бавно, но безвъзвратно започват да се променят, особено след налагането на гражданския брак като единствена официална санкция на създаването на семейни отношения в страната. За разлика от практиката при българите, където изборът на съпруг/съпруга и договарянето на материалните условия също е дело на родителите, бъдещите младоженци при турците не са активни участници и по време на самото сватбено тържество. Двамата съпрузи се виждат за пръв път едва през първата брачна нощ или на другия ден, когато младата жена полива за пръв път на мъжа си да си измие ръцете. Според разказа на една от информаторките: „При нас момиче, като стане на 13-14 *г.*, започва да се забулва – вижда се под фереджето само едното ù око. Дядо ти Осман по едно око ме е взел! До сватбата не ми беше виждал двете очи. На сватбата искаше да ми види косата, но свекървата не разреши.“ (*Абди*) Изключение правят алианите (казълбашите), където младите имат по-голяма свобода в отношенията помежду си, а решаващата дума при избора има момата. (*Георгиева 1991: 112-113*)

Мюсюлманската религия забранява брак между кръвни роднини до седмо коляно, както и с друговерци. В практиката все пак са допускани изключения за първи и втори братовчеди, когато целта е била да се запази семейното богатство. Днес такива случаи все още се срещат сред мюсюлманите в Македония.

Същевременно вярата не ограничава брака между доведени и заварени деца в едно семейство, както и между овдовяла съпруга и девер (респ. между вдовеца и сестрата на починалата). Приведеният по-горе пример от спомените на Фатме Абди потвърждава и още един интересен факт – за разлика от родителите на момичето, които имат възможност да огледат и одобрят своя зет, родителите на момчето са лишени от такава, тъй като мю-

сюлманската жена не е могла да се показва с открито лице извън дома, особено пред погледа на чужди мъже. Тази забрана е спазвана почти до средата на XX век.

Самото сродяване, сватосването между две семейства, става с помощта на посредници, близки роднини или специални хора, наричани *дюнюрджилер* (*Съботинова 2002: 151*), които изпълнявали тази функция до брачното свиждане на младоженците (*гердек*). На *дюнюрлук* се ходи само вечер, обикновено в четвъртък или понеделник. Някъде той се предхожда от проучване на положението от *инге*, лели на момчето. Когато си тръгват, жените-съгледвачки гледат дали момичето е обърнало обувките им с носовете навън, в знак на уважение към гостите. Ако не го е направило, те казват: „Тя не може едни обувки да обърне, ние пък за снаха ще я избираме." (*Съботинова 2002: 152*)

Сватосването е своеобразно начало на преговори за брачен договор, в които се търси съгласието за това от страна на бащата на момичето. Тъй като това никога не става на първата среща, дюнюрджилерите го посещават още 2-3 пъти, с което се повишава цената на девойката. След съгласието на бащата следва даването на дума, *сьоз кесими*. По време на почерпката с кафе се уговаря *баба хаккъ, башлък парасъ,* бащиното право. Размерът на сумата, която страната на момчето трябва да заплати, се определя чрез пазарене, а резултатът се пази в тайна от тримата преговарящи. Парите се използват за чеиз на булката, за покриване разноските по сватбата или за зестра. В знак на постигнатата договореност момичето дарява момъка с *чевре* – бродирана квадратна кърпичка от памучен или копринен плат *(марама)*. При кърджалиите се разменят чевре за момъка и бохча за момата, а при казълбашите в сватосването участва *кафадарина* (побратим) на бащата (*Съботинова 2002: 153*; *Георгиева 1991: 114*).

Годежът (*нишан*) се прави в дома на момичето. В него отново участват само мъже. Двамата бъдещи съпрузи не присъстват. Девойката получава от бащата на момчето пръстен, бохчалъци и златен наниз, като броят на монетите в него свидетелства за възможностите на семейството. По време на годежа се уговарят материалните условия на брачния договор: какво и колко тряб-

ва да даде момъкът на момата и нейните близки – вълна (памук), постелки, завивки, конци, дрехи, обувки, включително и за роднините на момичето. (*Съботинова 2002: 154*; *Георгиева 1991: 116*) След нишана младите могат да се срещат по байрамите с изричното съгласие на родителите, но това обикновено са били изключения. На практика те се виждат за пръв път едва по време на сватбата.

При алианите годежарите се посрещат в дома на съседите. Бащата на момичето не присъства на пазарлъка. Представя го неговият кафадар. В преговорите участват и бабите на джема, като присъствието на бабата от страна на момичето е задължително. При тях част от баба хаккъ се дава още същата вечер, а остатъкът се изпраща с посредник преди сватбата. Характерен за алианите е еднаквият за всички баба хаккъ, независимо от какъв род е момичето. (*Съботинова 2002: 157*)

Годежът при кърджалиите не е задължителен, а когато бащата на момичето реши да го прави, се канят роднини и от двете страни – мъже и жени, които се настаняват в отделни стаи.

Ако годежът се развали по вина на момчето, родителите на момичето не са задължени да върнат подареното, ако обаче вината е на момичето – всички подаръци се връщат.

Ако момата пристане преди сватбата, тя се нарича *качма,* избягала. Нейното поведение улеснява бащата на момчето, който може да плати половината или изобщо да не плати полагащото се бащино право. За да не се развалят отношенията между семействата, двамата бащи постигат ново споразумение. Като застраховка, че момичето няма да пристане на друг, семейството на момчето може да направи *никях*, религиозен брак. (*Съботинова 2002: 156*) Макар че по време на церемонията, извършвана пред свидетели от местния имам, младите не присъстват, значението ѝ следва да се свърже с вярването сред мюсюлманите, че да се развали сватба, е голям грях.

Времето от годежа до сватбата е предназначено за подготовка на чеиза на момичето и продължава от една до три години. Тази времева отдаленост със сватбата намира обяснение в количеството вещи, които включва чеизът: 4-5 юргана, 7-8 дюшека,

10-15 възглавници, чаршафи, 25-30 ризи, пешкири, чеврета (до 70) и *кесе* (малки кесийки от кадифе). (*Съботинова 2002: 155*)

Сватбата, *дююню,* включва поредица от ритуали, които имат специално символно значение и се изпълняват от определени лица.

Турците отделят сериозно внимание на организационната страна на сватбата, което изглежда логично в контекста на продължаващите цяла седмица тържества. Свидетелство за това е организираната десетина дни по-рано *даньшък акшьмь*, вечер на съвещанието и събирането на жените в дома на момчето (*ингелер чармак*) и на момичето (*ингелек*), които предшестват *кавил геджеси*. Предназначението на първата е свързано с водещата роля на момковите родители. На нея бащата на момчето определя главните обредни лица, разпределя задълженията между своите роднини и близки и уточнява подробностите по протичането на сватбата. Аналогични по замисъл са срещите на жените за двете страни, които се провеждат по едно и също време.

Официалното откриване на сватбата става с различни състезания – борби, конни надбягвания. Те се организират от страната на момчето, а наградите за победителите се осигуряват от страна на булката.

Обредната страна на сватбата започва с *кавил геджеси*, вечер за размяна на подаръци. Това става седмица по-рано, в свещения за мюсюлманите ден четвъртък. На този ден от страна на момчето се отправя официална покана за сватба към момичето. (*Съботинова 2002: 158*)

Рано сутринта на този ден и в двете къщи се прави *колач*. Подобно на *засевките* при българите, нарочно поканени жени замесват обредните сватбени хлябове. Освен големите обредни питии (5-6), в зависимост от материалните възможности на семейството се приготвят малки питии колачи (30-40) и баници. С парче от този хляб се канят гостите за сватбата. На този ден се подрежда *чеиз сандъ* за булката, а в дома на момичето се подготвят даровете за момковите роднини.

На кавил в дома на момичето ходят само мъже (10-20 души), които донасят булчинската ракла (*чеиз сандъ*) пълна с тъкани, изработени от майката на момчето и подредени в определена после-

дователност. Върху тях булката спи след *къната*, а в деня на сватбата те се връщат в дома на момчето и се подреждат за първата брачна нощ. Вярва се, че по този начин се осигурява лек и спокоен съвместен живот на младоженците. В раклата е бохчата с *биндалъ*, сватбените дрехи на момичето, които обикновено са костюм или рокля от кадифе, извезани със сърма. Към даровете има бижута, сапун, одеколон, къна и боя. Според уговорката на годежа близките на момичето също получават подаръци. Бащата на момчето дава уговорената сума (или остатъка), а ако не е в състояние да го стори, двата рода се разбират с посредничеството на дюнюр башията. След това *баш ингята* на момичето показва подготвените от него дарове за сватовете, а мъжете ѝ дават дребни пари. За бъдещия съпруг момичето прави два бохчалъка, като сред другите дрехи има специално изплетени шарени ръкавици, които се дават като символ на траен брак. (*Съботинова 2002: 160*) По време на гощавката двете семейства обсъждат подробностите около сватбата.

При кърджалиите тази среща се нарича *аль екмек,* (*Съботинова 2002: 161*) като заедно с бохчите се разменят и богато украсени обредни пити, с които после се канят гостите за сватбата.

При алианите на тръгване се взима част от чеиза на булката, с който в понеделник се украсява булчинската стая, *чеиз еви*. (*Георгиева 1991: 122*)

Същинската сватба започва с *къна геджеси*. По съдържание този ритуал съответства на *сплитането, сресването* при българите (*Вакарелски 1974: 567*) и трае три дни – понеделник, вторник и сряда. На къната се подрежда чеиза, изработен от момичето.

Всяко действие на този ден има специално предназначение. Най-напред булката се изкъпва в присъствието на буля и приятелка. Къносват ѝ косата, скубят лицето ѝ със сакъз, оформят по определен начин вежди и миглите с черен грим. След обличането булята сплита косата на момичето на много плитки, *пелик*, в които някъде слагат парички, червен конец и сини конски мънисма, против уроки. (*Съботинова 2002: 164*)

През 40-те години в Тръстеник козметика на булката се прави в понеделник, под съпровод на кларинет. Почистеното лице се

намазва с жълтък и на бузите се рисува голямо сърце. С помощта на жълтъка се лепят синци и лутурки в няколко цвята по бузите, които светят на нощна светлина. (*Пандусар, Абди*)

Надвечер пристига бъдещата свекърва, придружена от роднини и приятелки. Тя носи кана, цвете и две големи свещи. Момичето целува ръка на всички жени, които горят кана и ѝ дават пари. Къносват се ръцете и краката на булката. През цялото време тя стои забулена. Това е свързано със схващането, че ако гледа, ще бъде нещастна в живота. Момичето трябва да престои така една нощ. Има поверие, че колкото по-дълго стои къносана, толкова повече ще я обича съпругът ѝ. Освен това се вярва, че местата, които са къносани, не могат да горят „на оня свят".

При кърджалиите булката е забулена със зелена забрадка, подарена от свекървата. Къносват се само ръцете. Кана се прави и в къщата на момчето, а вечерта е придружена с много смях и шеги.

При сунитите кана в дома на момчето се прави във вторник. Макар и оскъдно, в някои села е къносван и момъка. (*Съботинова 2002: 167*)

В Тръстеник в сряда къносват ръцете на булката и на кръстницата до първите кокалчета. В двора на къщата приятелките на момичето играят под съпровод на тъпан. (*Абди*)

Като цяло обичаят символизира края на моминството и подготовката на девойката за преминаване в групата на омъжените жени. Обикновено се придружава с много плач, породен от предстоящата промяна, с песни и танци, в които булката играе с всяка от присъстващите жени. Този обичай продължава да се изпълнява в турската сватба и днес. В съвременен вариант вместо с кана пръстите на булката и на кръстницата само се отъркват с кафе. (*Сюлейманова*)

При алианите в понеделник вечер се организира сватба на *саадъча*. Това е най-близкият приятел на младоженеца, който играе ролята на втори „зет". Могат да се правят аналогии с ролята на кума в българската сватба. Обичаят започва с официално вземане на саадъча от дома му. Двамата младежи се закичват с китка от босилек, изпратена от булката, която носят до края на сватбата. Докато гостите играят, зетят и саадъча ги черпят с цигара и

ги канят за „грухане на пшеница“. Веселбата продължава до късно през нощта в дома на младоженеца като „кына“. (*Георгиева 1991: 123*)

Във вторник и сряда в двете къщи има гости и игри. Това са дни съответно за *буудай дьовме*, чукане на жито в голям дървен или каменен котел, и *курбан кесмек*, ритуално колене на животно (агне, коч, овца) за сватбените ястия. (*Георгиева 1991: 123-124*; *Съботинова 2002: 166, 169*)

Във вторник при сунитите се прави *саадьч алмак*, (*Съботинова 2002: 168*) вземане на най-близката приятелка на булката, която я придружава до края на сватбата.

В някои села в сряда приятелките на момичето изработват *дал алмак*. Това е дълъг прът (дал), в горния край на който е прикачена дървена рамка като чадър. Върху нея се окачват различни тъкани.

Вечерта в дома на момичето идват последователно мъже и жени. Първите носят плат на дълъг прът, а вторите – клон с нанизани царевични кочани. Те са залети с газ и главната шаферка ги пали един по един от дома на момъка до къщата на булката. Горящият клон се хвърля на покрива на къщата, за да не гасне любовта между младите. След като попеят и поиграят, младежите вземат дала и се връщат в дома на младоженеца, където веселбата продължава. Това е един от най-продължително съхранилите се обичаи, който се практикува до 70-те години на XX век. Подобен обичай изпълняват и алианите.(*Съботинова 2002: 174*; *Георгиева 1991: 126*)

В четвъртък сутринта в дома на младоженеца се извършва ритуално бръснене, *гювей трашъ,* на което присъстват само мъже. Като символика бръсненето съответства на къната при момичето, но като ритуална практика е широко популярно и сред българи и цигани. Разиграва се театър, съпроводен с шеги, закачки, музика и игри. (*Съботинова 2002: 174-175*)

В някои села по същото време се подготвя сватбеното знаме, *йодул, байрак*. То представлява дълъг прът, украсен с червен плат, пешкири и чеврета. Носи се от роднина или приятел на младоженеца, когато се отива за булката, а вечерта младежите го продават „на търг“ помежду си или на зетя и булката, както е при алианите. (*Съботинова 2002: 176*) Кърджалиите поставят байрака на

портата на младоженеца, а по-богатите фамилии организират и състезания по борба (*гюреш)*.

На този ден се подготвя и булчинската кола. Задължително теглена в миналото от биволи или волове, с украсени рога и копита, впоследствие тя е заменена от файтон, а през 60-70-те г. на XX в. за целта вече се използва подходящо украсена лека кола. (*Пандусар*)

В четвъртък в дома на момичето се прави обичаят *йопме, ел йопмек*. Булката целува ръка за прошка на всички по-близки роднини, дарявайки мъжете с пешкири, а жените със забрадки. Всеки, който получи дар от невестата ѝ дава пари, а баща ѝ връзва на дясната ѝ ръка златна паричка на червен конец. (*Георгиева 1991: 127*; *Съботинова 2002: 177*) Всяка жена, която идва, ако е била на колач, носи млечна или сладка баница, а домакините поставят в тавата ѝ преди да си тръгне по малко *кешкек,* ястие от месо и счукано жито. Всички сядат на празнична трапеза, на която са подредени 14-15 вида сладки и солени ястия, пити, баници. В традиционното турско сватбено меню влиза *хамур* (супа от кокошка с тестени топчета), *кавурма* (яхния с месо), кешкек, *лаана* (зеле), *лана сармась* (зелеви сърми), *бибер долмась* (пълнен пипер) и пр.

В четвъртък сутринта в дома на момчето се събират всички роднини, поканени за вземане на булката. След почерпката сватбеното шествие потегля за дома на момичето. Начело застават музиканти с тъпани и зурни. Мястото на всеки участник в шествието е строго определено. При по-заможните семейства броят на колите достига до 30-40, докато при по-бедните те са 4-5. При кърджалиите бащата на момчето води украсения кон за булката, а сватбарите се придвижват на мулета, магарета или пеша. Самият младоженец не взема участие. Според религиозните правила той остава да чака булката у дома. Мястото му се заема от саадъча, който носи неговата чалма. (*Съботинова 2002: 178*) По пътя младежи от страна на булката създават различни „препятствия" пред сватовете и срещу „откуп" освобождават пътя на шествието.

Когато сватбарите наближат дома на момичето, портите на къщата се затварят. Мъжете, които пазят, не ги отварят, докато свекърът или дюнюр башията не платят откуп. Най-близ-

ките роднини и сватбената кола влизат в двора. Мъжете се отвеждат в специална одая за почерпка. Свекървата и близките ѝ жени се настаняват на специално подготвени миндери и дюшеци на двора, където им поднасят кафе, сладки, шербет. Момите пеят и играят. Главната буля извежда невястата. Тя е забулена с червен кузан чумбер. На челото ѝ може да има кадифе с много нашити лутурки. Сватбеният костюм, биндалъ, най-често е от копринено кадифе или *довалък*, тънък лъскав копринен плат в лилав, морав или зелен цвят. Украсата може да е от растителни орнаменти, например лалета, бродирани на ръка със сърмени конци и с нашити лутурки със синци. (*Абди*)

Под съпровод на специална песен момичето целува ръка на бъдещата свекърва и момковите роднини. Свекървата слага на врата ѝ було, *дувак,* дълъг 4-5 метра червен или зелен атлазен копринен плат. Ако дувакът е даден още на кавил геджеси, булката е забулена с него. (*Съботинова 2002: 179*) Отпред върху дувака свекървата слага булчинска тел. Тя минава през челото и се спуска до коленете. Някъде връзват по нея червени панделки. (*Пандусар*) Според възможностите си свекървата може да сложи върху чумбера или в ръката на невестата златна монета. При алианите булката целува краката на свекървата (*Георгиева 1991: 129*), а на други места – гърдите и стъпалото на десния ѝ крак. Свекървата пръска на всички страни бонбони за здраве и късмет на булката. Жените започват да играят, като последният танц е на свекървата. Даряването на булката е след танците. Подаръците се обявяват на глас от главната инге.

По същото време младежите от страната на булката се опитват да разглобят колата и да скрият частите. Така шеговито се възпрепятства „вземането“ на булката. Сватовете пък са „принудени“ да предложат съответен откуп, за да си върнат колата. Натоварва се чеиза на булката. Охраната му се поема от две момчета от момина страна, които отново срещу откуп го дават на младоженеца.

По традиция в дома на булката се сключва *никях*, религиозен брак (*Съботинова 2002: 181*), в който участват по 1-2 мъже от двете семейства, но без младоженците. За него се иска разрешение

от мюфтийството. Имамът проверява документите за брак, чете специална молитва и описва чеиза на булката. Въз основа на този договор, който се прави в 2 екземпляра, при евентуален развод жената може да получи обратно всички вещи, занесени в дома на съпруга. В наши дни имам никях се прави след въвеждане на булката в дома на момчето. За разлика от познатата практика, това става в присъствието на младоженците, които седят един до друг пред ходжата. (*Сюлейманова*)

Булката се прощава с мъжете от своя род с целуване на ръка. (*Пандусар*) Бащата я извежда и я качва в колата заедно с няколко були. След колата се излива вода, а под колелата ѝ слагат кратунка с жито и ечемик.

Кърджалиите хвърлят над главата на булката жито и бонбони, за да се смесят двата рода и да станат едно цяло, а зад коня изливат вода за берекет. Момичето се обръща три пъти към дома си, за да приличат децата на рода ѝ. (*Съботинова 2002: 182*) Спазват се и други разпространени вярвания, например, шествието да не се връща по същия път; да не се отбива колата от пътя; да се внимава задните колела да не излязат от дирите на предните, за да няма изневяра; да не се срещат две булки, нито да се поглеждат и т. н.

Портата на младоженеца по същия начин се затваря за откуп пред родните на момичето. След като влезе колата с булката, от двете ѝ страни се нареждат мъже. Свекърът подава ръка на невястата, но тя слиза едва когато той ѝ хариже нещо. Целува му ръка и стъпва в медна тава, покрита с овча кожа, за да е сладка като мед и кротка като овчица. Свекърът хвърля бонбони, жито, ечемик и дребни пари през главата на булката за богатство и берекет. (*Съботинова 2002: 183*)

Всяка стъпка на булката по пътя към дома има своя символика. До къщата може да е застлано бяло платно. Булката излива вода от ибрик или ритва канче с вода, за да върви живота ѝ по вода. На прага инге и свекървата ѝ подават чинийка с мед и сметана, с които тя маже стените на къщата. След това избърсва ръце в шалварите на свекървата, за да не се карат. В стаята булката ръси вода от ибрика по стените на къщата, а свекървата

тича след нея, за да е пъргава и работна. След това булката излиза от стаята с два комата хляб под мишница и го раздава на присъстващите. Всеки се стреми да вземе късче от него, тъй като се вярва, че невестиният хляб лекува.

В различни варианти тази практика се спазва при алиани и при кърджалии.

В Русе и днес продължават да захранват снахата с хляб и мед. След това тя чупи парчета от питата и ги раздава на гостите. После намазва с мед вратите на къщата под одобрителните възгласи на присъстващите, които викат „машаллах". В полата ѝ слагат малко момче – първата ѝ рожба да бъде мъжка. (*Сюлейманова, Пандусар*) На много места има обичай да дадат едно огледало на младоженците и да питат кой от двамата е по-красив. (*Пандусар*) Интересен е обичаят булката да сяда върху стол, на който е сложена връхна дреха на съпруга, за да се чува думата ѝ в семейството, двамата да се разбират и да „доживеят дните си заедно". (*Съботинова 2002: 185*)

Младоженката се въвежда от две були в гелин еви, предварително подредена с чеиза ѝ. Върху дюшека на пода булите търкулват малко момче, за да бъде мъжка първата рожба. След това застилат бял чаршаф и подготвят булката за първата брачна нощ. Младоженецът, който до този момент е в отделна стая с баща си, роднини и ходжата, след молитвата целува ръка на всички, а ходжата го повежда към булката. Той целува ръка и на майка си и лелите, които стоят в съседство със спалнята на младоженците. Булката го посреща в средата на стаята. Той стъпва на дувака, а ходжата чете *намаз*. Като открие лицето на невястата, той я приветства с „Добре дошла!" След това ги оставят сами. (*Съботинова 2002: 186*)

Младоженецът се опитва да заговори булката, но тя продължава да мълчи, докато той не ѝ подари нещо. Тъй като младите трябва да си говорят, за да не бъдат децата им мълчаливи или глухонеми, под прозореца застава нарочен човек, който подслушва какво става вътре.(*Пандусар*) Младоженците трябва да легнат с глави на изток, за да им е хубав живота. Специално за тази нощ девойката е извезала възглавници с 12 рози. Сред алианите е разп-

ространено вярването, че младите не бива да заспиват, за да не ги застигне ранна смърт. Затова им оставят храна и горяща свещ в дълбок съд с жито и брашно. (*Георгиева 1991: 132*) При кърджалиите булката, след като проговори, черпи съпруга си с баклава.

В петък сутринта идва инге за нишан, чаршафа, с който се удостоверява девствеността на момичето. Първо го показва на свекървата, после на другите жени. Всички хвърлят пари за честта на булката. За мюсюлманите честността на булката има особено значение. Този неписан закон на много места продължава да бъде в сила и в наши дни. (*Сюлейманова, Пандусар*) Ако булката не е честна, съпругът ѝ може да я изгони. В миналото роднините му я натоварвали на магаре и с викове и думкане на барабани и тенекии я връщали у дома ѝ. Дори да не я изгони, младоженецът съобщава какъв е резултата. Вярва се, че ако това се скрие, къщата я чака зло.

Като станат младоженците, съпругата най-напред полива на мъжа си да се измие. После двамата излизат за *ел йопюсю,* целуване на ръка. Последователно целуват ръка на родителите и на гостите в къщата. Булката ги дарява с чеврета и пешкири, а те ѝ дават пари. След това всички пият кафе. (*Съботинова 2002: 187*)

Ако всичко е наред, младоженецът отива в джамията с мъжете от рода, а съпругата остава в къщи. Сутринта тя приема от свекървата разпалването на домашния огън. Съществува забрана до 40-я ден след сватбата да се дава от огъня на друго семейство, за да „не отиде късмета на младите в друга къща". Някъде младата невяста показва какво може, като мете и маже стената на къщата. Или ѝ дават къделя бяла вълна, гадаейки нейните бъдещи качества и поведение. По същия начин предмет на тълкуване са походката и начинът ѝ на хранене. В повечето случаи обаче тя стои в гелин еви и посреща жените, дошли да видят чеиза ѝ. Целува ръка на всяка жена, а тя ѝ дава пари. На някои места инге правят сладка ракия и черпят всички гости, а след това отиват у родителите на момичето.

След обяд жените се събират за отбулване на невестата. Те пеят, докато две деца – момче и момиче, с по една пръчка, свалят дувака. Навит на руло, той се оставя върху трендафил

или розов храст. Булката дарява децата с пари и чеврета. Жените пеят и благославят младите за здраве и добър живот, а родителите черпят със сладък шербет. (*Георгиева 1991: 133-134*; *Съботинова 2002: 187*)

В Тръстеник честността на булката се празнува шумно и през 60-те години на XX век. За обяда пристигат кръстниците на младото семейство. Отново има музика и танци. Липсата на веселие е пораждало съответно съмнение, че не всичко е наред. (*Пандусар*)

Следсватбените обичаи имат за цел преди всичко взаимното опознаване и сближаване на двата рода. Това става чрез размяна на подаръци в знак на уважение, както и чрез забавления и игри, в които всички се отпускат и се чувстват като свои.

В Тръстеник майката на булката събира рода си във вторник на *бардак*. Това е обичай, на който ходят само жени. Всеки гост носи подарък, а майката на момичето ѝ донася личния багаж. Освен него тя носи една украсена метла с панделки, сватбарска, както и газена лампа, с плетено мильо като ботушче, и различни дребни неща. Рано след обяд те пристигат в дома на момчето. Момичето отново се облича в сватбения тоалет. Идват всички, които не са могли да присъстват на сватбата, предимно стари жени. Тъй като няма жива музика, жените сами си пеят и играят.(*Пандусар*)

На следващата вечер се прави младежко събиране. Идват кръстниците и приятелите на момчето и момичето. Поднасят им специален подарък, който има повече символичен характер. Ако момата е пристанала, ѝ подаряват биберон, опакован в голям пакет. Качват булката на стол и тя разопакова подаръка. Целта ѝ е да хвърля хартиите колкото може по-надалеч из стаята, докато съпругът ѝ трябва бързо да ги събира, за да не остава нищо на пода. (*Пандусар*)

В традиционната практика инициативата за гости идва от родителите на момичето. Седмица-две или месец след сватбата те канят младоженците и сватовете на *гезе,* гости. Булката приготвя подаръци за своите близки. При посрещането зетят целува ръка на родините на съпругата си. Така той официално се запознава с тях. Някъде дори носи подарък за майката на момичето, който обикновено е меден съд – тепсия, сахан, джезве за кафе.

(*Съботинова 2002: 190*) Срещата протича с много шеги и закачки. При алианите на тази среща (*ийоф)* близки младежи на момичето се маскират като младоженци, полицаи, горски, и по време на вечерята разиграват различни битови сцени. За разлика от останалите мюсюлмани, мъже и жени при тях сядат на обща трапеза в знак, че са част от двете семейства. (*Съботинова 2002: 191*)

Визитата се връща от страна на момковите родители още същата или през следващата седмица. Общо и за двете гезета е изискването за спазване на реда, по който се поднасят ястията. Изискването е за нечетен брой, като десертът винаги е баклава.

Гезетата играят роля на своеобразен карантинен период за появата на невястата на публични места. След тези гостувания младите свободно ходят в дома на момичето, а самото то вече може открито да излиза и да ходи на гости.

Към следбрачните обичаи при алианите спада и търсенето от младите на подходяща семейна двойка, за да станат кафадари. За целта най-напред се избира духовен баща *(мюршют*), който ги подготвя за кафадарската сватба. (*Съботинова 2002: 193-194*) Това тайнство на очистване на душата от грехове логично отваря вратата пред новата брачна двойка към новата социална категория, в която те преминават чрез сватбата.

Съвременната турска сватба, въпреки промените, продължава да бъде онзи голям празник в живота на младия човек, с който се свързва промяната в социалния му статус и преминаването му от една социална категория в друга. Спецификата, свързана както с религиозната традиция, така и със затворения и по-консервативен семеен живот на мюсюлманското население, намира израз в съхраняването на старинни форми и ритуални практики, пренесли във времето естествения човешки стремеж за здраве, благоденствие и продължаване на рода.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Вакарелски, Хр. 1974. Българска етнография. София.

Василева, М. 1969. Сходства и отлики в българската и турската сватба в група села на Разградски окръг. – В: Изв.ЕИМ, XII, 1969.

Георгиева, Ив. 1991. Българските алиани. София.
Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания. 1974. София.
Съботинова, Д. 2002. Семейник или колелото на живота. Обичаи и обреди на българи, турци и цигани (рома). Силистра.
Understanding share past, learning for the future. Recourse book. 2003. Skopje.
Използвани са теренни данни от информаторите:
Кейниш Сюлейманова, родена през 1957 г. в Русе.
Сюльбие Осман Пандусар, родена през 1948 г. в с. Тръстеник, Русенско. Понастоящем живее в Русе.
Фатме Шакир Абди, родена през 1925 г. в с. Тръстеник. Понастоящем живее в Русе.

Невеста с лутурки (с. Цар Самуил, 1965 г.)

Турска сватба в с. Трьстеник , 1963 г.

Традиционната българска сватба

Кина Котларска

Сватбата, както в миналото, така и днес е един от най-важните моменти в човешкия живот. Във всички известни ни общества и епохи формите на брак са институциите, призвани да осигурят обществено признато потомство и да легализират неговото място в социума.

Без да има претенции за научни открития или нови интерпретации, настоящото съобщение си поставя за цел въз основа на съществуващите по въпроса публикации да даде в схематичен вид основните моменти на традиционната българска сватба. Поради ограничения обем и изключителното локално разнообразие, това е единствено възможният подход, който би позволил евентуално сравнение по отношение на останалите етнически общности, представени в сборника. Текстът се основава на публикувани теренни материали, датиращи от първата половина на XX век. Те се отнасят до селските общности у нас, където през разглеждания период традиционната култура продължава да функционира.

Сватбата и научните търсения на етнолозите

Интересът към българските сватбени обреди датира още от времето на Възраждането. Продиктуван по-скоро от патриотически съображения, чудесно вписващ се в повелите на времето, той дава възможност на дейците от XIX век да търсят проекциите му в служба на зараждащия се национализъм. Това обяснява изключителната добросъвестност на първите събирачи като Г. С. Раковски, Л. Каравелов, братя Миладинови.

След Освобождението записването на етнографски материали прераства в целенасочена дейност. Основен източник и до днес е започналият да излиза през 1889 година „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“. В него публикуват резултатите

от теренните си проучвания автори като М. Цепенков, Хр. Марков, В. Балджиев, А. Мартинов, И. Бешевлиев, Д. Вълчев, Н. Нехтянин, Й. Захариев и др. От края на XIX век задължително трябва да бъде споменато и името на Димитър Маринов. В книга трета на своето списание „Жива старина“ (Русе, 1892) изключително прецизно и в детайли той проследява сватбените обреди в Северозападна България. Това описание и до днес остава ненадминато по отношение на своята точност.

В периода между двете световни войни стават факт няколко значителни публикации върху българската сватба. Михаил Арнаудов прави опит за цялостно изложение по въпроса[1]. За жалост трудът му остава незавършен. По същото време Хр.Вакарелски публикува студия върху сватбените песни и някои по-малки изследвания, отнасящи се до определени моменти в сватбения ритуал като сплитане на невестата и бръснене на младоженеца[2], женитбените загадки[3] и др. По-късно той отделя специално внимание на сватбата в класическия си труд „Етнография на България“[4], излязъл през 70-те години.

През втората половина на XX век са положени трайни усилия за изследване на слабо проучени райони на страната като Добруджа, Сакар, Родопите и др. Като резултат излиза поредица от сборници[5], които отразяват състоянието на традиционната култура до средата на XX век.

Паралелно с натрупването на теренните материали започват да се появяват и първите научни интерпретации на българските сватбени обреди. Те излизат в края на XIX и началото на XX век и са дело на чужди учени слависти като Ф. Волков, Л. Нидерле,

---

[1] **Арнаудов, М.** Българските сватбени обреди.Етноложки и фолклорни студии. Ч. 1.Преглед на обичаите у народа. – ГСУ ИФФ, т. XXVII, 1931

[2] **Вакарелски, Хр.** Два сватбени народни обичая (Плетене на невестата и бръснене на младоженеца). – Златорог, г. IX, 117–253

[3] **Вакарелски, Хр.** Женитбената загадка у българите. – Българска реч, г. III, с.187

[4] **Вакарелски, Хр.** Етнография на България, С., 1977, 475–489

[5] Добруджа (1974), Пирински край (1980), Капанци (1985), Пловдивски край (1986), Софийски край (1993), Родопи (1994), Странджа (1996), Ловешки край (1999)

Н. Сумцов. В тях известното до момента за сватбата у българите се поставя на фона на общославянските закономерности.

Към настоящия момент сватбата е интерпретирана в многобройни научни публикации, които не е възможно да бъдат изброени тук.Цялостни изследвания са направили И. Георгиева, Р. Иванова, С. Генчев. На отделни страни от обредния комплекс са посветени работи на Т. Колева, М. Василева, Н. Кауфман и др. Целенасочен и дълготраен интерес към тази проблематика до днес се забелязва в научната продукция на Радост Иванова. Нейно дело е книгата „Българската фолклорна сватба“[6], както и многобройни публикациии от последните две десетилетия.

Основни етапи в обредния комплекс

Разбирането на традиционното общество за нормално протекъл живот включва задължително идеята за собствено семейство[7] и много деца[8]. Сватбата, заедно с раждането и смъртта, са основните моменти в жизнения цикъл, около които е съсредоточено вниманието на хората в миналото. С тях са свързани типичните „обреди за преминаване“ в смисъла на понятието според Ван Женеп[9]. Те имат за цел да осигурят нормалния преход на човека от една социална група в друга. Поради това основната функция на сватбата е нормативната. Нейна най-важна задача е да санкционира промяната в статута на двамата младоженци и да регламентира отношенията между тях, между техните два рода и между новото семейство и колектива, в който то живее.

През първата половина на XX век брачната възраст не е строго определена. Тя зависи от основния поминък на региона, както и от особеностите на местната традиция. Би могло да се каже, че след 16–17-годишна възраст младежите вече могат да създават

---

[6] **Иванова, Р.** Българската фолклорна сватба, С., 1984.

[7] Неслучайно на млади, невстъпили в брак покойници, се прави погребение–сватба

[8] Те реализират надеждите на човешкия колектив за оцеляване и възпроизводство. Затова на старите моми и ергени, както и на бездетните жени, не се гледа с добро око.

[9] **Van Gennep**, Les rites de passage, Paris, 1969, Mouton & Co and Maison des sciences de l'homme.

свое семейство. Горната възрастова граница обаче е различна за двата пола. До 25–28 години един момък има всички шансове да се ожени сполучливо, докато след 25-тата си година девойката е считана за"стара мома" и трудно би могла да се задоми.

Встъпването в брачна възраст се извършва почти навсякъде колективно и обредно[10]. Това става с участието в специални календарно установени игри: за девойките на Лазаровден, а за момците – на Коледа. Всеобщо разпространено е схващането, че мома, която не е лазарувала и момък, който не е коледувал, не могат да се оженят.

За по-голямата част от българите, които в разглеждания период са земеделци и християни, брачният сезон е есенно-зимен (от Голяма Богородица до Коледните пости) и зимно-пролетен (от Йордановден до Великите пости)[11]. С намаляването на селскостопанската работа през есента започва и активният период за общуване на младите. Техните социални контакти се осъществяват на тлаки и седенки, на селския кладенец, на неделните и празнични хора. „Либенето" е чисто платоническо – през разглеждания период битува вярването, че невестата трябва да бъде девствена, докато се ожени, защото иначе нещастия грозят както младото семейство, така и цялата селска общност.

Изборът на брачен партньор в много от случаите се ограничава в същото село или поне в същата етнографска група. Смята се, че един брак ще бъде добър, ако сродяващите се семейства са равни по имотност и се ползват с добро име. Предпочитани качества са трудолюбие, морал, здраве, хубост. Активната роля при избор традиционно има момъкът и неговото семейство. Момата и родителите ѝ изчакват добро предложение.

Предсватбени обичаи и обреди

След като изборът е направен, момъкът предприема първите стъпки за осъществяване на замисления брак. Ако момата е от

[10] **Генчев, С.** Семейни обичаи и обреди, 159–213, В: Етнография на България, т. 3, С.,1985, 172.

[11] За времевите измерения на сватбата подробно у **Иванова, Р.** Цит. съч., 163–170.

друго село или родителите му се колебаят между няколко „кандидатки“, те изпращат *сгледници*. Сгледата обаче не е задължителен елемент от сватбената обредност. По-често се изпращат *сватовници*. Това са мъже, между които се внимава да има някой, уважаван и от двете страни и чиято дума тежи пред моминото семейство. Сватовете никога не казват директно целта на посещението си, но задължително дават ясно разбираем знак на домакините. Навред по българската етническа територия за такъв се счита разравянето и стъкването на огъня. Иносказателно сватовете обясняват, че търсят соколица за техния сокол, кобилка за тяхното конче и т. н. Домакините връщат за престиж поне веднъж сватовете. Отговорът им също не е пряк. Ако обещаят да си помислят, да се посъветват, значи са склонни да преговарят. Ако кажат, че момата е още малка, че не е готова прикята ѝ – това е форма на учтив отказ.

И сгледата, и сватуването са тайни поради неизвестния им изход и поради страх да не се навреди на репутацията на момата. При успех сватуването може да прерастне в *малък годеж*. На него официално се оповестява намерението на двете семейства да се сродят. В много от случаите се прави просто *годеж* или втори – *голям годеж,* чиято цел вече е постигане на конкретни договорености относно бъдещата сватба. Слага се богата трапеза и се разменят първите дарове. Момата дава официално своето съгласие, целува ръка на свекър си и получава китка с наниз, по-рядко само жълтица или пръстен. На много места на годежа се ломи пита със специална благословия. Краищата ѝ винаги се повдигат нагоре, за да расте и се множи всичко у младите.

Годежът е празник. На него рядко се уговарят всички подробности относно бъдещата сватба. Това става на други срещи с делови характер. Времето до сватбата може да е седмица, месец, година, а и повече.

Годежът е важен момент в сватбените обичаи. Той бележи началото на прехода на бъдещите младоженци от общността на неженените към тази на семейните. Почти навсякъде те носят специални названия, най-типичните от които са *годеници, главеници*. Поведението на двамата млади е определено от традицията

и ясно отразява тази междинна социална позиция. Момата вече е *свършена*, държи се по-сериозно, носи годежните дарове[12], на празник е все с бъдещото си семейство. Годеникът винаги коледува в дома на годеницата си, а тя му подарява специален кравай и т. н. Времето между годежа и сватбата е предназначено за усилена работа, особено у момини. Там често се събират седенки – трябва да бъдат готови всички дарове. Когато приготовленията приключат, обикновено се прави още една делова среща между двете семейства, наречена *сечене на сватба, сговор*. На нея се уговаря точната дата и т.нар. *бащино право (буба хакъ, агарлък и др.)*[13] Тази среща има заключителен характер по отношение на всички имуществени въпроси.

Седмицата, предхождаща сватбата, е наситена с приготовления – определят се основните „действащи" лица, приготвят се необходимите обредни предмети, уточняват се съседи и родственици, които ще помагат.

Отделните моменти от сватбата се изпълняват от определени лица. Всяко от тях е установено от традицията и има свой отличителен знак. Обредните персонажи в сватбата са две категории. В едната влизат такива, които са определени по наследство или по силата на родствени връзки – *кумът, деверите, зълвите*. Към другата спадат такива, които са определени специално за случая – *старойкята* в Северозападна България, *заложниците* в източната част на страната. Въпреки че се забелязва известно различие в локално отношение, системата от обредни лица показва основни белези на сходство навсякъде по българската етническа територия[14].

Калесването завършва предсватбените обичаи. Гости на сватбата са близки, съседи и приятели, а в миналото, ако селото е по-

[12] Тук трябва да се отбележи, че промяната в статута ѝ веднага рефлектира върху костюма ѝ. За разлика от момите, които не носят металически накити, на нея е позволено да носи подарения на годежа низ, а в някои райони на страната като Добруджа и Пирин – сребърни украшения за главата.

[13] До края на XIX век тази сума масова се плаща и варира според възможностите на съответния социален слой. От началото на XX век част от нея се трансформира в дарове, а размерът в пари драстично намалява.

[14] По-подробно за обредните персонажи и реквизит у **Генчев, С.** Цит. съч., 176–178

малко – и всички съселяни. Не са редки случаите, когато поканата се отправя за определен момент от сватбата. Калесват и двете семейства поотделно. Обикновено това са момци, по–рядко девойки. Поканата се отправя от името на родителите на младоженците. Калесарите подават украсената бъклица[15] на поканения, за да отпие, а ако е по-възрастен – целуват и ръка.

Същински сватбени обичаи и обреди

За начало на същинската сватба обикновено се приемат *засевките* – обредното приготвяне на сватбените хлябове. Те се правят у момини и у момкови най-често в четвъртък. Това е специфичен обреден комплекс, изпълнен с много веселие, песни и дълбока символика. Неслучайно засевките бележат началото на сватбата. Те се осмислят като нейното магическо замесване, заквасване[16]. Всички действия целят да осигурят нормалното протичане на предстоящото събитие и в по-далечен план – богатство и плодородие на бъдещото семейство. Така например зълвата, която засява , трябва да има живи родители. Ситата са винаги нечетен брой (от 3 до 9) и взети назаем от „цели“ къщи. Девойката, която замесва хляба, е облечена в дрехите на невестата, носи нейните украшения, а на места – дори булото ѝ. В процеса взема участие и деверът, който разбърква тестото със свежа пръчка или жегъл, на който е нанизан момковият пръстен. След засяването слагат на постилката, която е била под нощвите, момченце и го търкулват с нея на пода. Засевките приключват с игри и песни до късно. В някои райони на страната дори и ходенето за вода, предназначена за замесването на сватбените хлябове, е придружено със специален ритуал.

В дните непосредствено преди сватбата са и прощалните вечери на младоженците. Те се правят поотделно, а понякога и заедно. Схващат се като преходен момент на отделяне от групата на момите и ергените. Обикновено биват организирани в петък. Често на тях се уговаря участието на моминската и ергенс-

[15] С червен конец , пешкир и китка.

[16] **Генчев, С.** Цит. съч, с. 179; **Вакарелски, Хр.** Етнография на България, С., 1977, с. 477

ката група в сватбата. В някои райони у годеника се слага т.нар. *кумова трапеза*. На нея присъства кумът и това фактически е първото му влизане в предстоящата роля. Понякога точно от този момент започва обредното *говеене* на младоженеца пред кума.

Пак по това време се приготвя и основният реквизит: *сватбеното знаме и сватбеното дръвце*. В някои райони на страната считат, че не се ли развее сватбеният *стяг*, сватбата не е започнала. Почти навсякъде приготвянето му е задача на моминската група и девера. Отсича се специален прът – плодно дърво, шипка или дрян, но винаги суровo, жизнено. На него се закачват бял и червен пешкир, като червеният е от дома на младоженеца, а белият – от невестата. Украсяват го с варакосана китка на върха, ябълка, кромид лук, червени конци, пуканки. Китенето на сватбеното знаме също е придружено със специални песни. След като то е готово, деверът го откупва от момите и го закача на високо – на дърво или на стряха – със съответната благословия.

Сватбеното дръвце е от същите материали: плодно дърво с 3 или 5 разклонения, на които са набучени варакосани ябълки, цветни венци, пуканки. За основа му служат нечетен брой хлябове 3 или 5. То е символ на кума и неговото място в сватбата. Понякога такъв кравай се приготвя и за кумата. Прави се от момите. В някои райони приготвянето му е част от засевките. Предава се срещу откуп на кума и през цялата сватба стои на трапезата пред него.

Важно място в сватбения комплекс заемат обредите, свързани с плетенето на невестата[17] и бръсненето на младоженеца. По смисъл те са идентични и изобразяват на обредно равнище окончателното излизане на младоженците от групата на неженените.

Плетенето на невестата и изобщо подреждането на косата ѝ е задължение на нейните дружки. То става предната вечер или сутринта в деня на сватбата. Косите се сплитат така, както локалната традиция изисква от омъжените жени. В някои райони слагат булката да седне върху ямурлук или кожух, на който са раз-

[17] В турската сватба на него съответства къносването: **Вакарелски, Хр.** Етнография на България, С., 1977, 479.

пилени жито и сушени плодове. Понякога се внимава момата–плетачка да бъде първородна или от „цяла“ къща. Така се смята, че се осигурява богатство и плодородие на новото семейство. Ритуалът е придружен със специални песни, в които се говори за раздялата на невестата с родителите ѝ.

Последните грижи около младоженката, преди тя да бъде изведена от бащината си къща, са свързани с обличането ѝ. Навред се спазва обичаят тя да бъде пременена с най-новите си дрехи и накичена с много метални накити[18]. Отличителна черта в костюма на невестата е червеното було от плътна непрозрачна материя и венецът от цветя. В някои райони на страната, като Софийско например, той достига внушителни размери. Забулването става церемониално от кумата. Белите фабрични воали и венци започват да навлизат масово в сватбените обреди от 30-те години на XX век. Така постепенно се загубва една от първичните и основни функции на булото – да изолира младоженката от външния свят, докато трае преходът ѝ от един социален статус в друг.

Много често под прекривката булката държи и ръцете си. Стриктно се внимава някой да не вземе конец от дрехата ѝ или друга вещ – вярва се, че младоженците са повече от всякога изложени на опасност от зловредни магии. Против уроки е и практиката невестата да облича ризата си на опаки.

Бръсненето на младоженеца е еквивалентен по същност и функции на плетенето обичай. Някога наистина вероятно това е било първото бръснене на момъка, но в разглеждания период то се прави обредно. Бръсне го деверът или друг момък от семейството. Винаги под брадата му свекървата държи кърпа. В нея се събират всички паднали косми и се избърсва бръснача. След сватбата майка му я предава на снаха си, която грижливо я пази, в някои райони чак до смъртта му, когато я слага в ковчега с трупа. Бръсненето, също както плетенето, е съпроводено с музика и песни.

[18] Както вече бе отбелязано, накитите от метал са отличителна черта на женския невестински костюм. Момите не носят нито пафти, нито метални украшения по главите си. По изключение, за участието си в Лазарските игри, те заемат такива от млади булки.

Вземането на невестата от дома на баща ѝ заема централно място сред същинските сватбени обичаи. То става в деня на венчавката, обикновено неделя и се предхожда от старателна подготовка и от двете страни.

Рано сутринта у момъка се събират всички обредни лица и помагачи. Основна задача за момента е *довеждането на кума*. Неговото вземане е тържествено, участват почти всички действащи лица от момковата страна. Шествието начело с музиката пристига в дома му и той бива официално поканен. От този момент нататък думата му е закон, всички негови желания се изпълняват, макар да са зададени иносказателно – чрез специални сватбени гатанки.

В дома на младоженеца кумът е посрещнат подобаващо. Слага се отново трапеза, възрастните се черпят, а младите пеят и играят. След като кумът е нагостен и са получили съгласието му, родителите на момъка вече могат да изпратят сватбата да вземе булката. Преди тръгване младоженецът иска прошка и благословия от родителите си. Предприемат се и някои предпазващи от магии мерки – поръсват го с ечемик, гърми се, някъде около него палят кръг слама и др.

Редът на шествието е строго определен: най-напред върви сватбеното знаме, после следват момците-играчи и момите-песнопойки, музикантите, кумът и свитата му и най-накрая – младоженецът. С идването на момковата група в *дома на невестата* всъщност се сливат двата потока в сватбата. При влизането на сватбарите обикновено се налага да бъдат преодолени някакви препятствия, да бъдат изпълнени трудни задачи или да се даде откуп. Докато домакините черпят кума и той получава кумовото дръвце, кумата слага булото на невестата.

Пак в дома на младоженката се развалят двете сватбени знамена и от тях се прави едно. При извеждането на младите също се предприемат ред магически практики, целящи да осигурят безпрепятственото развитие на сватбата и бъдещия им живот – например минават през пепел и жар, прекрачват веригата на огнището, майката пуска през ризата на булката суровo яйце, за да може дъщеря ѝ да е плодовита и да ражда лесно. На двора невес-

тата се прощава с целия си род и целува ръка. Нейните родители остават в къщи и не присъстват на църковния ритуал. Това е един от най–вълнуващите моменти в сватбата. Почти във всички региони се пее „... Ела се вие превива, мома се с рода прощава...“. При излизане на шествието винаги поливат вода пред него, хвърлят зърно и бонбони над новобрачните.

Шествието потегля към църквата, където се извършва *венчаването*. По пътя се внимава булката да не се обръща назад, да не поглежда към бащиния си дом, за да не „се върне“, да не се разведе. Поради същата причина сватбата не минава никога по един и същ път на отиване и връщане. Идеята за отделянето от предишното състояние на двамата млади е подчертана от обичая задължително да се прекоси селската река или поне да се мине покрай водоизточник.

В храма влизат само близките роднини, останалите сватбари чакат отвън. Младоженците се стараят да прекрачат с десния крак прага, а по време на ритуала, както и до днес, се настъпват. През разглеждания период венчаването, въпреки че е чисто християнски елемент, се схваща като съществена част от традиционната българска сватба. Има запазени сведения, че при липса на свещеник в селото обредът се е извършвал от невестиния баща[19].

При *посрещането на сватбата у младоженеца* главна роля играе неговата майка. Основните обреди – захранване на младите, игра на свекървата и въвеждане на невестата в новия дом – показват изключително локално разнообразие. При слизането на новобрачните от колата на много места ги захранват с хляб и вино. Това е и моментът, в който свекърът дарява. После повеждат младото семейство по бяло платно към къщата. Къщният праг се схваща като символична граница, разделяща невестата от бъдещия ѝ живот. Тук тя спира, намазва вратата с мед, прекрачва с десния крак, влиза, дават ѝ да подържи мъжко дете, завеждат я при огнището.

Обикновено за младоженците е отделено специално помещение, където междувременно е подредена прикята на невестата.

[19] **Генчев, С.** Цит. съч., 187.

Сватбата продължава до късно вечерта с обща трапеза, много веселие, танци , песни и шеги.

За *брачното свождане* в дома остават само най-близките. Дефлорацията непременно трябва да бъде осъществена, това е естествения, логичен и очакван от всички край на сватбата. От това зависи плодородието в къщата и приплода на добитъка. Затова брачното ложе се приготвя старателно, внимава се много за магии, развързват се всички възли – да не би нещо да „завърже" младоженеца и той да не може да изпълни задълженията си.

Щом младият съпруг даде знак (обикновено с гърмеж), свекървата или някоя близка женска роднина влиза, за да провери по ризата моминството на невестата. Веднъж девствеността доказана, започва буйно веселие – запалват огън, играят хоро, шегуват се със свекървата. Веднага съобщават на невестините родители, като им носят за почерпка сладка ракия в специално украсени съдове.

Поне до към 20-те години на века всеобщо разпространено е вярването, че недевствената булка ще донесе мор по добитъка и смърт в къщата. Единствено оповестяването на това нещастие би могло да неутрализира вредните му последици. Затова е прието публично да се обявява резултатът от дефлорацията. В такива случаи сватбата спира, свекървата тича да разгласява, че булката не е девствена. Това се прави дори, когато се знае, че младоженецът е отговорен за случилото се. Традицията позволява нечестната невеста да бъде върната на баща ѝ. В подобна ситуация обикновено двете семейства постигат съгласие и тя остава в новия си дом, но позорът от сватбата ѝ тежи до старост.

Не стоят така нещата, ако брачното свождане не се осъществи по вина на младоженеца. Традицията не предвижда сериозни последици за представителите на силния пол – обикновено се счита, че е направена магия. Понякога, за да бъде консумиран бракът, дефлорацията се извършва с остър предмет от свеждащите. Срещат се и спорадични сведения за това, че в подобни случаи младоженецът е завързван с верига през врата и развеждан из двора[20].

[20] **Генчев, С.** Цит. съч., 190.

Обичаи и обреди след сватбата

Сватбените обичаи продължават с различен интензитет дълго време след същинската сватба. Тяхната цел е да изведат младоженците от обредно състояние и да ги интегрират постепенно в групата на семейните. Те трябва да спомогнат за установяването на нови отношения с останалите членове на рода и селския колектив. Затова тези обреди продължават до година и повече, най-често до раждането на първото дете.

Най-много от ритуалите са съсредоточени в първата седмица след сватбата. Една част от тях имат очистителен характер като *отвеждането на невестата за вода*. Първото наливане на вода от страна на младоженката е повсеместно разпространен обреден комплекс. То става много тържествено, с музика и песни. Често я отвеждат на някой по-отдалечен водоизточник. По пътя тя трябва да целува ръка на всеки срещнат, да го почерпи с питие. Така новото ѝ положение е широко демонстрирано пред целия териториален колектив. На самия кладенец също се извършват редица обредни действия с очистителен и продуциращ характер – невестата сее зърно, счупва сурово яйце, разлива по малко вода по целия път до дома си. В къщи тя полива на цялото семейство да се измие и нерядко от този момент престава да *говее*[21] пред по-младите.

Друга група обичаи са свързани със *снемане на булото* от невестата. В повечето случаи то се прави непосредствено след ходенето за вода. Обредът се извършва от кумата или от девера. Булото не се сваля никога с ръка – използва се сурова клонка от плодно дърво, трендафил или жегъл от ярема. Невестата се противи обредно три пъти. След снемането ѝ покривката се мята на дърво, трендафил или покрива на къщата, а младоженката бива забрадена като омъжена жена. От този момент нататък тя не бива да показва косата си на никого, освен на съпруга си. Всъщност невестинската забрадка е основният видим код, чрез който традиционното общество идентифицира семейната жена. Кърпата за това забраждане се подарява от кумата, а в някои случаи се използва пешкирът от сватбеното знаме.

[21] Да пази обредно мълчание.

В следващите 40 дни отпадат първите забрани и младата жена постепенно с включва в живота на новото си семейство. Тя продължава да носи обаче пълния комплект венчални дрехи. Както и родилката, така и „прясната булка“ през първите 40 дни се смята за нечиста. Всеобщо е разпространено вярването, че където тя стъпи, там трева не никне или че докъдето стига погледът ѝ – град бие. Затова *обредното ѝ събуване и събличане* става не по-рано от изтичането на този период. Местната традиция обикновено го прикрепя към някой по-голям календарен празник, най-често Гергьовден. На този ден кумата завежда невестата при вода, полива ѝ краката, дава прошка и я събува. Общо взето това е моментът, от който започва *отговяването* на булката. Прекъсването на обредното мълчание спрямо отделните родственици се извършва по различно време. По отношение на собствените ѝ родители важна роля играят т. нар. *повратки* – първото следсватбено гостуване в нейния роден дом. С него фактически завършва традиционната сватба.

Краткият преглед на българските сватбени обреди показва голямо разнообразие на локални разновидности в конкретните прояви на празника. В същото време ясно се очертава една обща за цялата етническа територия схема. Сватбата като социално явление е подвластна на времето. Тя непрекъснато се променя, съчетавайки традиция и иновация. От 30-те – 40-те години на XX век нормативната функция на сватбата отслабва за сметка на развлекателно-зрелищната. За разлика от тоталитарния период[22], след падането на Берлинската стена през 1989 и последвалите я политически промени, в сватбените обреди се забелязва отново засиленото присъствие на православната църква и религиозния ритуал.

От друга страна дори до наши дни продължават да битуват редица елементи от традиционното провеждане на сватбата, като вземане на кума, отвеждане на булката от дома ѝ, посрещане на младоженците от свекървата. Това доказва голямата устойчивост на тези практики и бъдещото им трайно присъствие като етнически белези в колективното подсъзнание на българите.

[22] 50-те–80-те години на XX век.

Данни за авторите

Борис Сапунов роден на 01.03.1951 г. Завършил ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, спец. История. Учител по история в ОУ „Николай Райнов“ – с. Кесарево. Преподава СИП „Ромски фолклор (ромски празници)“ в ОУ „Николай Райнов“ – с. Кесарево по проект на ЦМЕДТ „Амалипе“.

Виолета Стойчева родена на 14.01.1960, с. Скравена, Софийска област. Завършила ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, спец. История през 1982; ВФСИ „Д. И. Ценов“, спец. Мениджмънт и маркетинг на фирмата, ВБШ, Свищов, 1993. Месторабота: ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, Исторически факултет, „Методика на обучението по история“; ЕИЦ – В. Търново, експерт по проблемите на образованието.

Деян Колев роден на 18.04.1975 г. Завършил ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, спец. Философия през 1997 г. Учител по философия в ТТ „Д-р В. Берон“ – В. Търново. Председател на ЦМЕДТ „Амалипе“.

Кина Котларска родена през 1964 г. Завършила ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, специалност История и Университета „Пол Валери“, Франция. Редовен докторант по етнология в Университета „Пол Валери“, Франция. Настояща месторабота – старши експерт по история в ИО на МОН, гр. Велико Търново.

Лилия Каменова родена на 14.04.1968 г. Завършила ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, спец. Начална и предучилищна педагогика. Учител по музика в ОУ „Николай Райнов“ – с. Кесарево. Преподава СИП „Ромски фолклор (ромска музика)“ в ОУ „Николай Райнов“ – с. Кесарево по проект на ЦМЕДТ „Амалипе“.

Мита Христова родена на 14.06.1966 г. Студент във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, спец. Предучилищна и начална училищна педагогика. Преподава СИП „Ромски фолклор (ромски приказки и легенди)“ в СОУ „Св. св. Кирил и Методий“ – гр. Златарица по проект на ЦМЕДТ „Амалипе“.

Росен Асенов роден на 13.04.1984 г. в гр. Монтана. Студент по политология във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“.

Славка Янакиева родена на 8.03.1984 г. в гр. Стражица. Ученичка в Техникум по туризъм „Д-р Васил Берон“, гр. Велико Търново.

Сребрина Колева родена на 28.04.1964 г. Завършила ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, спец. Изобразително изкуство и спец. Предучилищна и начална педагогика. Учител по изобразително изкуство в ОУ „Св. Климент Охридски“ – с. Камен. Преподава СИП „Ромски фолклор (ромски празници)“ в ОУ „Св. Климент Охридски“ – с. Камен по проект на ЦМЕДТ „Амалипе“.

Теодора Крумова родена на 24.04.1976 г. Завършила ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, спец. Археология през 2000 г. и Централноевропейския университет – Будапеща, спец Medieval Studies през 2001 г. Докторант във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“.

Трайко Петровски Проф. д-р по фолклористика в Института по фолклористика в гр. Скопие, Македония.

Списък на информаторите

1. **Янко Методиев**, *56 г.*, бакърджия от с. Кардам, основно образование
2. **Георги Яков**, *71 г.*, калдараш-гребенар от гр. Дряново, основно образование
3. **Йована Методиева**, *48 г.*, бакърджийка от с. Кардам, основно образование
4. **Мита Гагова**, *80 г.*, дръндарка от гр. Златарица, без образование
5. **Марийка Радева**, *71 г.*, дръндарка от гр. Златарица, без образование
6. **Васил Спасов**, *52 г.*, хорохане-рома, с. Водолей, с основно образование
7. **Назмие Юсеинова**, *71 г.*, хорохане-рома с преферирано турско самосъзнание от с. Балван, без образование
8. **Фиданка Стефанова**, *72 г.*, хорохане-рома от с. Янтра, без образование
9. **Юсеин Яшаров**, *67 г.*, хорохане-рома, с. Кардам
10. **Славчо Гуров**, *62 г.*, сепетчия, гр. Шумен

ТРАДИЦИИ И ПАМЕТ
ТОМ 1
Ромската сватба във Великотърновско
Българска
Първо издание

Коректор
Теодора Крумова

Предпечатна подготовка
АСТАРТА – Велико Търново, 062/62 35 90

Печатни коли 10,5
Издателски коли 10
Формат 60/84/16

ISBN 954-8324-01-6